

यच्छुद्धं तत्तद्देशेषु भाषितम् ।-कव्यालंकार, २-३) पिथेल, ग्रीवर्धन, इत्यादि आधुनिक विद्वानांचीहि अपभ्रंशावहल विविध मते आहेत

अपभ्रंशाचे अनेक प्रकार मानले गेले आहेत. नमिसाधूने उपनागर, आभीर आणि ग्राम्य या प्रकाराचा उल्लेख केला आहे. मार्कंडेयाने अपभ्रंशाचे २७ उपप्रकार सांगितले असून, त्यातील नागर, उपनागर व प्राच्य हे महत्त्वाचे आहेत, असे तो म्हणतो. हेमचंद्राने मात्र उपप्रकार असे काही सांगितलेले नाहीत

राजशेखराने म्हटले आहे की, मारवाड (मरु), टक्क आणि भादानक प्रदेशातील भाषा-प्रयोग अपभ्रंश-मिथ आहेत (सापभ्रंशप्रयोगाः सकल-मरुमुक्कटक्क-भादान-काश्मी-बाध्यमीमाषा, पृ. ३४). गुर्जराना अपभ्रंशाने आनंद होतो, असे भोजाने सांगून ठेवले आहे. (अपभ्रंशेन तुष्यन्ति स्वेन नान्येन गुर्जराः ।-सरस्वती-कंठाभरण २१३).

अपभ्रंश चार मध्य आहे, असे राजशेखर म्हणतो (सुभव्योऽपभ्रंशः ।-बाल-रामायण १-११). कुवलयमालाकार उद्योतन हा संस्कृत, प्राकृत व अपभ्रंश यांचे वर्णन असे करतो ; संस्कृत हे 'दुष्मण-द्वियं विव विसम,' प्राकृत हे 'सज्ज-ववर्णं विव सुह-संगवं,' आणि अपभ्रंश हे 'पण्य-कुविय-पिय-पणइणि-समुल्लव-सरिवं मणोहरं."

अपभ्रंश आणि मराठी :-

अर्वाचीन भारतीय आर्य-भाषांच्या-गुजराती, मराठी, हिंदी, इत्यादींच्या-अभ्यासात संस्कृत व प्राकृत याप्रमाणेच अपभ्रंश भाषेलाहि महत्त्वाचे स्थान आहे.

अपभ्रंश व मराठी याचा परस्परसंबंध काय, हा एक विद्वानांत वादाचा विषय आहे. तो संबंध कोणताहि असो, अपभ्रंशाचा काही प्रमाणात मराठीवर प्रभाव पडला आहे, हे पुढील गोष्टींवरून स्पष्ट होईल :

रूपविचार :-

(अ) (१) अपभ्रंशातल्याप्रमाणे (सू. ३३१), जुन्या मराठीत अकारान्त शब्दाची प्रथमा ए. व. ची उकारान्त रूपे आढळतात. उदा. :-गणेश (ज्ञानेश्वरी १-२), मोदकु, अंडुश (ज्ञानेश्वरी १-११). (२) मराठीतील तृतीया ए. व. ची एकारान्त रूपे ही सरळ अपभ्रंशावरून (सू. ३३३, ३४२). उदा. :-नावें, विवेकें, देवें, इ. (३) मराठीत पंचमीचा 'हून' हा प्रत्यय आहे. त्याची काही स्पष्टीकरणे देण्यात आलेली आहेत. तथापि, अपभ्रंशातील पंचमीच्या 'हुं' प्रत्ययावरून (सू. ३४१) मराठीतील 'हून' प्रत्यय आला, हे अधिक सयुक्तिक वाटते. (४) मराठीतील सप्तमी ए. व. (उदा. :-घरीं, दारीं, इ.) अपभ्रंशातील तृतीया व सप्तमी, ए. व. यावरून आले आहे. (५) संज्ञोपनाचा 'हो' हा प्रत्यय अपभ्रंशात आहे. (सू. ३४६). हा

प्रत्यय मराठीत जसाच्या तसा आला आहे. उदा. :—लोकहो, सज्जनहो, इ. (आ) (१) अपभ्रंशांत वर्तमानकाळ प्र. पु. ए. चा उं प्रत्यय आहे. मराठीतील पुढील रूपे पहा : जाणो, नेणो, पूखो, इ. (राजशाहेचून शनेभरींतील मराठी भाषेचे व्याकरण, पृ. ७६). वर्तमान. प्र. पु. ए. व. च्या 'तो' या प्रत्ययांतहि हा ओ आहे.

(२) अपभ्रंशात आशार्थ दि. पु. ए. व. चे इ, उ, ए असे प्रत्यय आहेत (सू. ३८७). मराठीतील आशार्थाची पुढील रूपे पहा : न भरी शंका, न रहे उगा; इ. (३) मराठीतील निष्पत्ती रूपे अपभ्रंशातील एव्जडं, एवा (सू. ४३८) या प्रत्ययान्त वि. क. घा. वि. च्या रूपांतरित भिन्नविना येतात (इ.) (१) अपभ्रंशात किम् या सर्वनामाचे 'काइ' व 'कवण' असे आदेश होतात (सू. ३६७). हे दोन्ही 'काही' आणि 'कवण' व 'कोण' या स्वरूपांत मराठीत आढळतात. (२) जुन्या मराठीतील तुम्ही व आम्ही ही सानुनासिक रूपे अपभ्रंशातील तुम्हं (सू. ३६९) व अम्हं (सू. ३७६) या रूपावरून आली, असे म्हणण्यास हरकत नाही. (३) मराठीतील पै व पां यांचा संबंध अपभ्रंशातील युष्मद्च्या द्वितीया एकवचनी पं (सू. ३७०) याशी असण्याची शक्यता आहे.

शब्द :—

अपभ्रंशात जे काही देशी शब्द आढळतात, त्यातील अनेकांची मराठी प्रतिकरूपे आढळतात. उदा. :—छोल-सोलणे, शलक-सळकणे, खुडक-खुडक (होऊन घसमें), गुडक-गडगडणे, चंप-चंपी, चापणे, विटल-विटळ, कुड-कोड, दडवड-दडयादडवी (क्रिस्तपुराण १.२३.३३), उड-उईस-ऊडैस, घुट-घुटघुट; इत्यादि. तसेच, अपभ्रंश भाषेत 'इय' च्या अर्थी येणारा 'जणु' हा आदेश (सू. ४४४) मराठीत 'जणु' या स्वरूपांत आढळतो.

घर्षविकार :—

संस्कृत शब्द अपभ्रंशात येताना त्यात काही विकार होतत. अपभ्रंशातल्याप्रमाणे मराठीत आढळणारे पुढील विकार पहा :—(१) म-व (सू. ३९७)—म-व :-ग्राम-गांव, नाम-नांव, इ. (२) यथा तथा-त्रिवे तिवे (सू. ४०१) :—यव तव (३) दादश, हादश, कीदश—जइस, तइस, कइस (सू. ४०३) :—बेसा, तेसा, केसा, (४) यन्, तन्, अन्,—जेयु, तेयु, एयु. (सू. ४०४-४०५) :—जेयें, तेयें, एयें (५) यावत् तावत्—जावहि (जामहि) तावहि (जामहि) :—जेव्हा तेव्हा (६) केवडु तेवडु (सू. ४०७), एवडु, केवडु (सू. ४०८) :—जेवडा, तेवडा, एवडा, केवडा.

तद्धिते :—

(१) मराठीतील पुढे दिलेली व त्यातील इतर स्वरूपे प्रत्ययान्त रूपे अपभ्रंशांतून आलेली आहेत :—म्हाणारडा, येरडा, तांबडा, मुगडा; तुंबडी, कांजडे, आंजडे, चामडे;

जिम्ली, दिवली (सू. ४२९-४३० पदा). (२) मराठीतील भाववाचक नामें साध-
ण्याचा 'पणा' हा प्रत्यय अपभ्रंशातील 'प्पण' (सू. ४३७) या प्रत्ययावरून आहे
हे अगदी स्पष्ट आहे.

इतर :—

आणखी एका बाबतीत अपभ्रंशाचा मराठीवर प्रभाव पडला आहे. अपभ्रंशातील
पद्यात प्राय पादान्ती यमक आढळते. बरोबर हीच प्रवृत्ति मराठीतील पद्यातहि आढळते.

वरील विवेचनावरून एक गोष्ट प्रामुख्याने स्पष्ट होते की, काही प्रमाणात का
होईना अपभ्रंश भाषेने मराठीवर आपला स्वतःचा प्रभाव पाडला आहे.

प्रस्तुत पुस्तकांत अवलंबिलेली पद्धति :—

प्रथम हेमचंद्राची संस्कृतमधील सूत्रे व त्यावरील त्याची वृत्ति, व मग त्याचे
मराठीत भाषांतर दिले आहे. सूत्राचा मयितार्थ वृत्तीत येत असल्याने सूत्राचे भाषांतर
स्वतंत्रपणे दिलेले नाही. तथापि, सूत्रात आलेल्या काही पारिभाषिक शब्दां टीपात स्पष्ट
केल्या आहेत. मुळात नसलेले पण भाषांतरात आवश्यक असे शब्द ( ) अशा
कंसात ठेवले आहेत. मूळ सूत्राठातल्याप्रमाणेच सूत्राचे क्रमांक ठेवले आहेत. उदाहर-
णातील पद्यांना त्या सूत्राखाली एक, दोन, इत्यादि क्रमांक दिले आहेत. मागील सूत्राखाली
येऊन गेलेलीं चीं पदे पुनः पुढे आलेलीं आहेत, तेथे त्या पद्याची पूर्वीची स्थाने (सूत्र व
पद्य क्रमांक) कसात दिलेली आहेत; त्याचे भाषांतर मान पुनः दिलेले नाही उदाहर-
णातील शब्द, वा वाक्ये अथवा पदे याची संस्कृत छाया ( ) अशा कंसात
दिली असून मग त्याचे अर्थ सांगितले आहेत. अधिक स्पष्टीकरण [ ] अशा
कंसात ठेवले आहे. मुद्रित अपभ्रंश-भाषात व्यंजन-संयुक्त ए वा ओ अथवा स्वतंत्र ए
किंवा ओ यावरील ही लूग त्याचे ढस्व उच्चारण दर्शविण्यास वापरली आहे. तसेच,
काही ठिकाणी तळटीपा दिल्या आहेत या खेरीज, आवश्यक तो स्पष्टीकरणात्मक भाग व
काही तुलनात्मक भाग शेवटी टीपात दिला आहे. या टीपामध्ये, पूर्व सूत्राखाली आलेल्या
काही शब्दांच्या रूपासाठी ती ती पुढील सूत्रे पहाण्यास सांगितले आहे. संक्षेपाचे
स्पष्टीकरण स्वतंत्र स्थानी दिले आहे.

आभार प्रदर्शन :—

प्रस्तुत पुस्तक लिहिताना ज्यांच्या प्रयागा उपयोग झाला त्या सर्व पूर्वगुरूंचा
मी ऋणी आहे. गु. डॉ. म. गो. माईणकर, गु. प्रा. ह. दा. केल्लकर, प्रा. डॉ. स. गं.
मालवे, प्रा. के. पा. जोग, प्रा. सु. आ. गावस्कर, प्रा. गो. रा. राणे, प्रा. गो. मा. काळे
यांनी दिलेले प्रोत्साहन व साहाय्य याबद्दल मी त्यांचा आभारी आहे. कधी मुद्रित तपास-
ण्यात प्रा. श्री. तु. निमकर यांनी केलेल्या साहाय्याबद्दल मी त्यांचा आभारी आहे प्रा.
अ. का. प्रियोळकर यांनी हा ग्रंथ मोठ्या आपुलकीने प्रसिद्ध केला, याबद्दल मी त्यांचा
अत्यंत आभारी आहे.

अनुक्रमणिका

विषय	सूत्र
स्वरांचे स्थानी स्वर	३२९
विभक्तिप्रत्ययांपूर्वी नामाच्या अन्त्य स्वराचे न्स्व वा दीर्घ होणे }	३३०
अकारान्त शब्दांची रूपे	३३१-३३९
इकारान्त व उकारान्त शब्दांची रूपे	३४०-३४६
अकारान्त शब्दांचे लृ. ए. व.	३४२
इकारान्त व उकारान्त शब्दांचे तृतीया एकवचन }	३४३
प्रथमा ए. व., द्वि. ए. व., प्रथमा अ. व., द्वितीया अ. व. प्रत्ययांचा लोप }	३४४
पटीच्या प्रत्ययांचा लोप	३४५
एवोधन	३४६
तृतीया अ. व. आणि सप्तमी अ. व.	३४७
स्त्रीलिंगी नामांची रूपे	३४८-३५२
नपुं शब्दांची रूपे	३५३
वकारान्त नपुं नामे	३५४
सर्जनामांची रूपे	३५५-३६४
इदम् न अग आय	३६५
सर्जना वैकल्पिक आदेश साह	३६६
किम्ने वैकल्पिक आदेश काई व कजल	३६७
पुष्पद्वी रूपे	३६८-३७४
अस्मद्वी रूपे	३७५-३८१
वर्तमानकाल	३८२-३८६
आकर्ष्य द्वि. पु. ए. व.	३८७
भविष्यकाला 'व'	३८८
किरेवा अदेश बीगु	३८९
भू ना „ हुष	३९०
भू ना „ मुष	३९१
भू ना „ हुष	३९२
हू ना „ प्रस्व	३९३
प्लुता अदेश दृष्ट	३९४
तद् इदं हीने छेत्त इत्थदि अदेश	३९५

अनादि असंयुक्त क्, ख, त्, घ्, } प, फ् याचे विकार	३९६
अनादि असंयुक्त म वा विकार	३९७
संयुक्त भ्यंजनातील रेफ	३९८
रेफचा आगम	३९९
आपद्, विपद्, संपद् याचे विकार	४००
कथं, यथा, तथा याचे विकार	४०१
यादृक्, तादृक्, कीदृक्, व } इदृक् याचे विकार	४०२
यादृश, तादृश, कीदृश, व } इदृश याचे विकार	४०३
यत्र, तत्र, कुत्र, अत्र याचे विकार	४०४-४०५
यावद्, तावद् याचे विकार	४०६-४०७
इयत्, कियत् याचे विकार	४०८
परस्पर चा विकार	४०९
भ्यंजनसंयुक्त ए, ओ याचें उच्चारण	४१०
पदान्तीच्या ठं, हुं, हिं, हं } याचें उच्चारण	४११
म्ह वा म्म	४१२
अन्यादृश चे विकार	४१३
प्रायस्चे आदेश	४१४
अन्यथा चा आदेश	४१५
कुतस् चे आदेश	४१६
ततस् व तदा याचा आदेश	४१७
एवं, परं, समं, ध्रुवं, मां, मनाह्, किल, अथवा, दिवा, सह, नहि, पश्चाद्, एवमेव, एव, इदानीम्, प्रत्युत, इतस् याचे आदेश	४१८-४२०
विषण्ण, उक्त, वर्त्मन् याचे आदेश	४२१
शीम इत्यादींचे बहिष् इत्यादि आदेश	४२२
हुहुरू, युग्ग इत्यादींचे उपयोग	४२३
घई इत्यादींचे उपयोग	४२४
तादर्थ्यी निपात	४२५
पुनर्, विना, अवश्ये, एकशः } याचे स्वार्थे प्रत्यय	४२६-४२८

स्वार्थे प्रत्यय	४२९
स्वार्थे प्रत्ययाचे संयोगानें होणारे स्वार्थे प्रत्यय	४३०
स्त्रीलिङ्गी शब्दाचीं स्वार्थे रूपे	४३१
वरील नियमाचा अपवाद, इत्यादि	४३२-४३३
ईय प्रत्ययाचा द्वार आदेश	४३४
अतु प्रत्ययाचा आदेश	४३५
अ प्रत्ययाचा आदेश	४३६
ख, तल् प्रत्ययाचे आदेश	४३७
तय प्रत्ययाचे आदेश	४३८
क्त्वा प्रत्ययाचे आदेश	४३९-४४०
तुम् प्रत्ययाचे आदेश	४४१
गम् घातूला एप्पि, एप्पिणु हे } प्रत्यय अगतांना	४४२
तुन् प्रत्ययाचा आदेश	४४३
इव चे अर्थी येणारे शब्द	४४४
लिङ्गविचार	४४५
द्यौरधेनीप्रमाणें कार्य	४४६
सामान्य उपसंहार	४४७-४४८
सूत्रसूची	

संक्षेप

(अकारानुक्रमार्थे)

अ. व.	अनेक वचन	म.	मराठी
ए. व	एक वचन	व. का. घा. वि	वर्तमान कालवाचक
गी ल. को	गीर्वाण लघुकोश		धातुसाधित विशेषण
च	चतुर्थी	वि. क. घा. वि.	विध्यर्थी कर्मणि धातु-
जु. म.	जुने मराठी		साधित विशेषण
तृ	तृतीया	श.	शब्दसः
तृ पु	तृतीय पुरुष	ब.	पद्यी
द्वि.	द्वितीया	स.	सप्तमी
द्वि पु	द्वितीय पुरुष	स.	संबोधन
पंच.	पंचमी	सि. की.	शिखातकौमुदी
प्र.	प्रथमा	सू.	सूत्र
प्र. पु	प्रथम पुरुष	देम.	हेमचंद्रकृत प्राकृत व्याकरण
ब. व	बहुवचन		

हेमचंद्रकृत अपभ्रंश-व्याकरण

स्वराणां स्वरा प्रायोपभ्रंशे ॥ ३२९ ॥

अपभ्रंशे स्वराणां स्थाने प्रायः स्वरा भवन्ति ।

अपभ्रंश भाषेत स्वराच्या स्थानी प्राय (इतर) स्वर येतात उदा —

कश्चु, कश्चि (कश्चिन्) वेण, वीण (वेणी) बाह, बाहा, बाहु, (बाहु)
पट्टि, पिट्टि, पुट्टि (पुट्ट) तणु, तिणु, तृणु (तृणम्) सुक्किडु, सुक्किभो, सुक्किडु
(सुकृतम्) किक्किभो, किक्किभो (क्किन्न) छिड, छीड, छेड (छेखा) गडारि,
गोरि (गौरी)

प्रायोपभ्रंशादस्यापभ्रंशे विशेषो लक्ष्यते तस्मादि क्वचित् प्राकृतवत् शौरसेनीयवत्
कार्यं भवति ।

(सूत्रांतील) 'प्राय' या शब्दान अर्धे दर्शविले जात की ज्या [शब्दा]चा अपभ्रंश
भाषेत विशेष सांगितला आहे त्याच मुद्दां क्वचित् (माहाराष्ट्री) प्राकृत व शौरसेनीप्रमाणे
कार्य होत

स्यादौ दीर्घ-ह्रस्वौ ॥ ३३० ॥

अपभ्रंशे नान्तेन्यस्वरस्य दीर्घह्रस्वौ स्यादौ प्रायो भवत ।

अपभ्रंशात विभक्ति प्रत्ययापूर्वी (स्यादौ) नामाचा अन्त्य (ह्रस्व वा दीर्घ) स्वर प्राय
दीर्घ वा ह्रस्व होतो उदा —

सौ । प्रथमा एकवचनाच्या प्रत्ययापूर्वी —

दोहा सामला धण कपावणी ।

णाइ सुवर्णरेड कमवट्ट दिणी ॥ १ ॥

(वि० श्याम० धन्या नम्पकवर्णा ।

इव सुवर्णरेखा कपपके दत्ता ॥)

प्रियकर श्यामल वर्णी आहे प्रिया (धण) नंपकवर्णी आहे ती कमोटीच्या (कळ्या)
दगडावर ओढलेल्या सुवर्णाच्या रेषेप्रमाणे दिमते

[येथे, दोहा व सामल या (पुत्रिणी) शब्दाच्या अन्त्य 'अ'चा दीर्घ म्हणजे आ शाला
आहे 'धण' 'व' सुवर्णरेड' या (स्त्रीलिङ्गी) शब्दाच्या अन्त्य 'आ'चा ह्रस्व म्हणजे 'अ'
शाय आहे]

आमन्त्र्ये । सर्वोद्यन दिमर्षीत :—

दोहा मईं तुहुं वारिवा मा कुरु दीर्घा माणु ।

निदृष्ट गमिही रचडी दडवड होइ विडाणु ॥ २ ॥

(विट मया त्व वारित मा कुरु दीर्घ मानम् ।

निदृष्ट गमिष्यति रात्रि जीघ्र (दडवड) भवति विमानम् ॥)

हे प्रिया, मी तुज्या मागिल्ल होतें की दीर्घ काळ मान धरु नको, (कारण) शीघ्रें रात्रि सपून जाईल आणि लगेच प्रमान होईल

[येथें, 'टोत्र' शब्दाच्या अन्त्य 'अ' चा दीर्घ म्हणजे 'आ' झाला आहे]

क्रियाम् । खीलिनी शब्दान (मुद्रा अन्त्य न्हस्व वा दीर्घ स्वराचा दीर्घ वा न्हस्व होतो) उदा —

विदीष्ट मइ भणिय तुहुं मा करु बेकी रिद्धि ।

पुत्ति, सक्कणी भलि तिवें मारइ दिमइ पइद्धि ॥ ३ ॥

(पुत्ति (विनीए) मया भणिता त्व मा कुरु वनां दष्टिम् ।

पुत्ति सक्कणी भक्तिर्यथा मारयति हृदये प्रविश ॥)

मुली, मी तुज्या मागिल्लें होतें की वरु दष्टि करु नको (कारण) हे मुली, (ही वरु दष्टि) अणकुचीदार (धारदार) भाव्याप्रमाणें (दुमन्याच्या) हृदयान प्रविष्ट होऊन त्यांना दार करते

[येथें, रिद्धि, पइद्धि, भणिय या शब्दान दीर्घ स्वराचा न्हस्व स्वर झाला आहे]

जसि । प्रथमा अनेकवचनात —

णइ वि घोडा एह थलि एइ निमिआ खग ।

एणु सुणीसिम जाणिअइ जो नवि वालइ वग ॥ ४ ॥

(एते ते अथा (घोडा) एषा स्वली एते ते निमिता खग ।

अत्र मनुष्यत्व (पीत्य) ज्ञायते य नापि वालयति वन्याम् ॥)

हे ते घोडे, ही [ती] [युद्ध-] भूमि, हे ते तीक्ष्ण खग, जो घोड्याचा लगाम (मागे) खेचीत नाही (तर रणक्षेत्रावर युद्धच करीत रहातो) येथ पीत्याची परीक्षा होते

[येथें, 'घोडा' व 'निमिआ' मध्य न्हस्व स्वराचा दीर्घ झाला आहे, आणि 'खग' आणि 'वग' मध्य दीर्घ स्वराचा न्हस्व झाला आहे]

स्यमोरस्योत् ॥ ३३१ ॥

अपन्नतो अकारस्य स्यमो परयो उकारो भवति ।

अपभ्रंश भाषेन प्रथमा ए व आण द्वितीया ए व या प्रत्ययापूर्वी (शब्दाच्या अन्त्य) अकाराचा उच्चार होतो उग —

दहमुहु भुवनभयकरु तोसिअ-स्करु
णिमाउ रहवरी चडिअउ ।
चउमुहु छमुहु झाइवि एक्कहिं छाइवि
णारइ दह्वे घडिअउ ॥ १ ॥
(दगमुख भुवनभयइकर सोफनशक्कर
निगत रयवरे (रयापरी) आरु
चतुर्मुख पशुपति ध्यात्वा एकस्मिन्
रगित्वा इव दैवेन घणित ॥)

भुवनभयकर अगा रावण (दगमुख) शक्कराख सतुष्ट करून म्हात चाल्य ब्रह्मदेव कार्तिकेय याच ध्यान करून व त्यांना एरून करून तणु देवांनी त्या (रावणा) ख निर्मिला होता

[यथ दहमुहु भयकरु स्करु णिमाउ चान्अउ, घान्अउ या शब्दात प्रथमा एकवचनात अन्त्य अ चा उ चाल आह चउमुहु छमुहु या शब्दात द्वितीया एकवचनात अन्त्य अ चा उ चाल्य आहे]

सी पुस्तोढा ॥ ३३२ ॥

अपभ्रंशो पुलिद्रे वर्तमानस्य नाम्नोकारस्य सी परे ओकारो वा भवति ।

अपभ्रंशात पुलिंशात अमणाच्या नामाच्या अन्त्य अकाराचा प्रथमा एकवचना प्रत्ययापूर्वी विकल्पानं ओच्चार होतो उग —

अगलिअ-नह निवहाइं जोभण लक्खु वि जाउ ।
वरिस-सएण वि चो मिलाइ सडि सोक्खईं सो टाउ ॥ १ ॥
(अगलिनस्सद्धानवृत्ताना योचनत्थमपि जाणाम् ।
वपशनेनापि य मित्रनि सास मौल्यानां म स्थानम् ॥)

स्नेह नष्ट झाल्य नमन्यान स्नेहान परिपूर्ण अशा व्यक्तीमध्ये त्याच योचनाच अगर अम्हू द, ह मल्ली (स्नेह नष्ट न होतो) चो शरर वर्षांनी भेज्तो ता यौन्याच स्थान आहे

[येथ ना व गा या शब्दात प्रथमा एकवचनात अन्त्य अ चा ओ झालेख्य आहे]

पुमीति किम् । (सूत्रान्) पुलिंशी शब्द अमे कां झुल्ल जाइ ? (याच कारण अमे कां न्युमकलिगी शब्दांच्या अन्त्य अ का विकल्पानं ओ झाल गडी उग -)

भगदिं भगु न मिलिउ हलि अहरे अहर न पतु ।

विभ जोअलिहे मुहकमलु ण्म्वइ सुरउ समतु ॥ २ ॥

(अत्र अत्र न मिलित मगि (हलि) अधरेण अधर न प्राप्त ।

प्रियस्य चयन्त्या मुरतममरु एव मुरत समाप्तम् ॥)

सखी, (प्रियकराच्या) अगात्री (माये) अग भिडल नाही अधराग अधर चिर-
टल नाही प्रियकराच मुगकमल पहान असतानाच (आमची) मुरत-कीड समाप्त झाली

[येथे, प्रथमा एकवचनी अगु मिलिउ, मुरत यामध्ये तसेच द्वितीया एकवचनी
कमलु या शब्दात अन्त्य 'अ' चा विकल्पान ओ होत नाही]

पट्टि ॥ ३३३ ॥

अपभ्रंशे अकारस्य टायामेकारो भवति ।

अपभ्रंशात तृतीया एकवचनात (शब्दाच्या अन्त्य) अकाराचा एकार होतो उदा -

जे मडु दिण्णा दिअइअ दइयें पवसणेण ।

ताण गणनिणें भगुलिउ जज्जरिआउ नहेण ॥ १ ॥

(ये मम दत्ता दिवमा दयितेन प्रवसन्त ।

तान् गणयन्त्या (मम) अहुत्य चर्चिता नष्टेन ॥)

प्रवाताला निघताना प्रियकरान (अवधि) म्हणून ने किंम सांगतले त मागताना
(मायी) वाटे नसोनी चर्चिले झाली

[येथे दइयें मध्य अन्त्य अकाराचा एकार झाला आहे]

टिनेच ॥ ३३४ ॥

अपभ्रंशे अकारस्य टिना खह इकार एकारश्च भवत ।

अपभ्रंश भाषेत (शब्दाच्या अन्त्य) अकाराचा सप्तमी एकवचनी प्रत्ययासह इकार व
एकार होतो उदा -

मयारु उप्परि तणु धरइ तलि घल्लइ रयणाइ ।

साभि सुभिचु वि परिहरइ समाणइ खळाइ ॥ १ ॥

(सागर उपरि तृणानि धरति तले लिपानि (चक्र) रत्नानि ।

स्वामी सुभ्यर्माणि परिहरति समानयति खलान् ॥)

सागर म्बलाख कर (उचलून) धरता आणि रत्नांना तळात टाकतो (तहून)
स्वामी चांगल्या सेवकांना खंडून देतो आणि खलाचा (दुष्टाचा) सन्मान करतो

[येथे तलि या सप्तमी एकवचनी रूपात अकाराचा प्रत्ययासह इकार झालेला आहे]

तले घल्लह । (तले क्षिपति ।)

[यथे, तले या सप्तमी एक्वचनी रूपात अकाराचा एकार झालेला आहे]

भिस्येद्वा ॥ ३३५ ॥

अपभ्रंशो अकारस्य भिसि परे एकारो वा भवति ।

अपभ्रंशात तृतीया अनेकवचनी प्रत्ययापूर्वी (शब्दाच्या अन्य) अकाराचा विकल्पाने एकार होतो उदा —

गुणहिं न सप्त इतिरि पर फल छिदिआ भुवति ।

फसरि न लहइ षोड्भिज वि गय लक्ते हिं घेषति ॥ १ ॥

(गुणं न सप्त कीर्तिं पर (जना) फलानि लिखितानि भुज्यन्ति ।

केमरी कर्दिगामनि (षोड्भिज) न स्पते गजा लक्षै गृह्यन्ते ॥)

गुणांनी कीर्ति मिळत, पण सपति मिळत नाही (दैवानं भाव्यं) छिदिलेलीं फळेंच (लोक) भोगतात सिद्धात एक कवडीमुढा मिळत नाही पण हत्तींना लाखो रुपये पडतात

[येथे, लक्तेहिं या शब्दात अन्य अकाराचा एकार झाला आहे जेव्हा अकाराचा एकार होत नाही तेव्हा अकार तमाच राहतो उदा—गुणहिं]

उसेहें-ह ॥ ३३६ ॥

अस्तेति पञ्चम्यन्तं विपरिणम्यते । अपभ्रंशे अकारात्परस्य वसेहें हु इत्यादेशो भवत । (सू. ३३१ मधील) ' अस्व (= अकारस्य) हें (आत्ता) पचम्यन्त (म्हणजे) अकारात अर्ध बदलले गले आहे

अपभ्रंशात (शब्दाच्या अन्य) अकारापुढे पचमी एक्वचनी प्रत्ययाच ' हे आणि हु अने आदेश होतात उदा —

वच्छहे गृणहइ फलइ जणु कहुपलुव वसेइ ।

तो वि मइहुमु सुभणु जिंवे ते उच्छति घरेइ ॥ १ ॥

(वृक्षान् गृह्यति फलानि जन कहुपलवान् वर्णयति ।

तथापि महाद्रुम मुपन इव तान् उत्पन्न धरति ॥)

लेक वृक्षाचीं फळे घेतात आणि कडु पाण्याचा त्याग करतात तथापि मुजगाप्रमाणे महाद्रुम त्यांना मागीवर धारण करतो

[यथे, वच्छहे या पचमी एक्वचनी रूपात ' ह ' आदेश आलेला आहे]

वच्छहु गृणहइ । (वृक्षान् गृह्यति ।)

[यथ, वच्छहु या पचमी एक्वचनी रूपात ' ह ' आदेश आलेला आहे]

भ्यसो हु ॥ ३३७ ॥

अपभ्रंशो अकारात्परस्य भ्यस पञ्चमीवहुवचनस्य हु इत्यादेशो भवति ।

अपभ्रंश भाषेन (शब्दांच्या अन्त्य) अकारासुद्ध पचमी बहुवचना प्रत्ययाचा हु अभा
आत्मग होतो उगा —

दूरद्वय पडिउ खलु अप्पणु जणु मारेइ ।

जिह गिरिमिगहु पडिअ सिळ अन्नु वि चूर करेइ ॥ १ ॥

(दूरद्वयान पतिन खल आत्मान पन (च) मारयात ।

मया गिरिमिगेह्म्य परिगा शिल्प अन्यदपि चूर्णीकरोति ॥)

उच उगाय वस्त (मग खाली) पण्हेला खलपुष्ट स्वत ला (व) (इतरे) पनाला
छार करतो जने गिरिशस्त्रावस्त पण्हेली शिल्प (स्वन वरोवर) इतराचाहि चूर्ण करते
[येथे 'मिगहु या पचमी अनेकवचनी रूपान हु' असा आत्मग आहे]

डस सु हो-स्सय ॥ २३८ ॥

अपभ्रंशो अकारापरस्य डस स्थाने सु हो स्सु इति त्रय भाषेशा भवन्ति ।

अपभ्रंशात् (शब्दांच्या अन्त्य) अकारासुद्ध पगी एकवचनी प्रत्ययाच स्थानी सु हो
व स्सु' अने तीन भाषेश होतात उगा —

चे गुण गोवह अप्पणा एवडा करइ परस्सु ।

तसु इउ कळिमुगि हुल्लहो नळि निग्गळें सुभणस्सु ॥ १ ॥

[य' गुणान् गावयति गोमीयान् प्रग्गान् करोति परस्य ।

तस्य अह कळियुग दुर्लभस्य वळिं करोमि सुभनस्य]

जा आपले गुण भागतो व दुमन्याचे गुण प्राप्त करतो असा कळियुगात दुर्लभ अस
णाऱ्या त्या सज्जनाची मी पूजा करतो

[येथे परस्सु तम हुल्लहो सुभणस्सु या पगी एकवचनी रूपान म हा व स्सु ह
भाषेश आहेत]

आमा ह ॥ २३९ ॥

अपभ्रंशो अकारापरस्यामो इमियाणेशो भवति ।

अपभ्रंशात् [शब्दांच्या अन्त्य] अकारासुद्ध पगीच्या बहुवचनी प्रत्ययाचा ॥ अभा
आत्मग होतो उगा —

तण्हं तद्दग्गी भगि न वि तें अवड यडि वमनि ।

अह जणु छगिअि उत्तराह अह सह मई मज्जनि ॥ १ ॥

[तृणानां मृतीया मणी नर्पि [नैव] तान् अवड्यान् वसन्ति ।

अयं पन लण्णवा उत्तरान् अयं सह स्वयं मज्जन्ति ।]

मृणात्य निमरा मार्ग नाही ॥ आत्माच्या कांडावर उगवत त्याच्या धम्म स्त्रो (आड)
श्रोत्राच्या अयना त्याच्यामई ठ स्वन बुडवत

[येथे तण्ह या पगी अनेकवचनी रूपान ह' आत्मग आत्म्य आहे]

हुं चेदुद्गमाम् ॥ ३४० ॥

अपभ्रंशो इकारोकाराम्नां परस्परामो हुं हं चादेशौ भवतः ।

अपभ्रंशात् (शब्दाच्या अन्त्य) इकार व उकार यापुढे पणच्या बहुवचनी प्रत्ययाचे 'हुं' आणि 'हं' असे आदेश होतात. उदा :—

दइवु घडावइ वणि तरहुँ सउणिहँ पक्क फळाई ।

सो मरि सुखसु पइह न वि कण्णहिँ खलवपणाई ॥ १ ॥

(देव घटयति वने तरुणा शत्रुनीनां कृते) पक्कफळानि ।

तद् वरे सौम्य प्रविश्यानि नापि वर्णयो खलवचनानि ॥)

पद्याच्या साठी वनात वृक्षावर पिरुनी फळें देवानां निर्माण केली आहेत; तें सुल (अमणें) खाणें; पण शत्रुची वचने कानात प्रविष्ट होणें नरो

[येथे, तरहुँ व सउणिहँ या पण्ठी अनेकवचनी रूपांत 'हुं' आणि 'हं' असे आदेश आलेले आहेत]

प्रायोधिकारस् क्वचित्सुपोपि हुं ।

'प्राय'च्या अधिकारामुळे, क्वचित् सप्तमी बहुवचनी प्रत्ययाचा मुद्दा हुं (असा आदेश होतो) उदा० :—

धवलु विसुरइ सामिभहो गरुभा भरु विस्सेवि ।

हउँ किं न सुत्तउ हुहुँ दिसिहि खंडई दोणि करेवि ॥ २ ॥

(धवल विद्यते (विसुरइ) स्वामिन गुरुं भार प्रेयः ।

अह किं न सुक्त द्वयोर्दिशो खण्डे द्वे कृत्वा ॥)

स्वामीचा मोठा भार पाहून डवळा (वेल) खेद करतो (व स्वतः शीं म्हाणतो—)

'माझे दोन तुरुडे करून (कुळाच्या) दोन दिशांना मला का वरें ओडले नाही ?'

[येथे, हुहुँ या सप्तमी अनेकवचनी रूपात 'हुं' आदेश आहे]

उसि -भ्यस्-डीनां हे-हुं-हयः ॥ ३४१ ॥

अपभ्रंशो ह्रस्वद्वयां शेषां हमि भ्यस् हि इत्येतेषां यथासंख्यं हे

हुं हि इत्येते त्रय आदेशा भवन्ति ।

अपभ्रंशात् (शब्दाच्या अन्त्य) 'इ' व 'उ' याच्यापुढे पचमी एकवचनी प्रत्यय, पचमी अनेकवचनी प्रत्यय आणि सप्तमी एकवचनी प्रत्यय यांचे अनुक्रमे हे, हुं आणि हि असे हे तीन आदेश होतात.

हसेहँ । पचमी एकवचनी प्रत्ययाचा 'हे' आदेश होतो उदा—

गिरिहँ मिलायलु तरुहँ फलु पेणइ नीसावँलु ।

घरु मेहेस्पिणु माणुसहँ तो वि न रुचइ रलु ॥ १ ॥

(गिरिः मिलयले तरो फलं गृह्यते निगमान्यम् ।

गृहं मुक्त्वा मनुष्यार्णां तथापि न रोचते अण्यम् ॥)

बोणयादि भेदभावाविना (अग्न्यां) परंताची जिण व वृभाची फळे मिळतात (वा पेनली जातान) तथापि घराचा त्याच वस्त्र अरव्य (—वाग) माणसांना आवडत नाही

[येथे, गिरिहे आणि तरहे या पंचमी एक्कचनाच्या रूपात 'हे' आदेश आलेख आहे]

म्हसो हु । पंचमी अनेकवचनी प्रत्ययाचा 'हु' आदेश होता उदा —

तरहुं वि वचकसु पल्लु मुनि वि परिहणु भसणु लडति ।

मामिहुं एत्तिउ अगळउ आयह भिवणु गृहति ॥ २ ॥

(तस्य अपि वत्कलं पलं मुनय अपि परिधानं अशनं लभन्ते ।

स्वामिभ्य इयन् अधिक (अगलउं) आदरं मृत्या गृह्णन्ति ॥)

वृक्षापासून वत्कल ह परिधान म्हणून व फळें हें भोजन म्हणून मुनिमुखां मिळवितात (वच व भोजन याचेबरोबरच) सेवक स्वामीपामून आदर (हा) अधिक मिळवितात

[येथे, सामिहुं व तरहुं या रूपात 'हु' आदेश आलेख आहे]

हेहिं । सप्तमी एक्कचनी प्रत्ययाचा 'हि' आदेश होतो उदा —

अह विरलपडाउ जि कळिहि धमसु ॥ ३ ॥

(अह विरलपडाव एव कळी धमे ।)

आना कळियुगल धमे हा खरोखर कमी प्रभावी आहे

[येथे, कळिहि या सप्तमी ए व रूपात 'हि' असा आदेश आहे]

आहो णानुस्वारौ ॥ ३४२ ॥

अपञ्चरो अकारान्तरस्य टावचनस्य णानुस्वारावादेशौ भवत ।

अपञ्चश भाषेन (शब्दाच्या अन्त्य) अकारासुद्धे तृतीया एकवचनी प्रत्ययाचे 'ण' व अनुस्वार अने आदेश होतात उदा —

दइए पवसतेण (३३३. १)

[येथे, 'दइए' या रूपात 'ए' वर अनुस्वार आला आहे, 'पवसतेण' या रूपात 'ण' आलेख आहे]

ए चेत्तुत ॥ ३४३ ॥

अपञ्चरो इकारोकाराभ्या परस्य टावचनस्य ए चकारात् णानुस्वारौ च भवन्ति ।

अपञ्चगत (शब्दाच्या अन्त्य) इकार व उकार यासुद्धे तृतीया एकवचनाचा 'ए' आणि (सूत्रातील) चकारासुद्धे ('आणि' या शब्दासुद्धे) 'ण' व अनुस्वार (हेहि) होतात उदा —

ए। ए [चे उदाहरण] —

अगिणें उण्डउ होइ जयु वाणें सीअलु ॥ ॥ ।

जो पुणु अगि सीअला तसु उण्डउणु केवें ॥ १ ॥

[अग्निना उष्णं भवति जगत् वातेन शीतलं तथा ।

यं पुनः अग्निना शीतलं तस्य उष्णत्वं वयम् ॥]

‘यं अग्नीमुष्णं उष्णं व वायुमुष्णं शीतलं होतं’ पण जो अग्नीर्नहि शीतल होतो त्याला उष्णतेचं काय ?

[यथ, अग्निगैँ या रूपात ऐँ आहे]

पानुस्वारौ । ण व अनुस्वार [याचें उदाहरण]—

विप्रियञ-आरउ जइ ॥ पिउ सो वि त आगहि अउनु ।

अग्निण दइदा जइ वि घर सो तें अग्नि करुनु ॥ २ ॥

(विप्रियकारक यदापि प्रियं तदापि त आनय अयं ।

अग्निना इग्ध यदापि इह तदापि तेन अग्निना कार्यम् ॥)

‘तरी प्रियम् अप्रिय करणारा आहे तरी त्याला आज आण’ तरी अग्नीन घर ‘आळलं’ जातं तरी त्या अग्नीणी (आपलें) काम अस्तेंच

[येथे ‘अग्निण’ या रूपात ‘ण’ आहे, व ‘अग्नि’ या रूपात अनुस्वार आहे]

एवमुक्त्वा दप्युदाहारां ।

याचप्रमाणें उकारसुद्धेहि तृतीया एववचनान ‘ण’ व अनुस्वार यगारी उदाहरणें घ्यावयाचीं

स्यम्-जस्-दासां लुक् ॥ ३४४ ॥

अपभ्रंशो सि अम् जस् दास् इयेतेषां छोपो भवति ।

अपभ्रंशात प्रथमा एववचनं द्वितीया एववचनं प्रथमा बहु (अनेक) वचन आणि द्वितीया बहु (अनेक) वचन यांच्या प्रत्ययांना लोप होतो

एह ॥ घोडा एह धलि (३३० ४) इत्यादि । अत्र स्यम्जसां छोप ।

(उदा) एह नि घोडा एह धलि इत्यादि यथे (या उदाहरणात) प्रथमा ए. व (एह धलि) द्वितीया ए. व (वग) व प्रथमा अनङ्गवचन (एह घोडा) याच्या प्रत्ययांचा लोप होतो आहे

त्रिवै त्रिवै वक्रिम लोअणहं गिरु सामळि सिकव्ह ।

तिवै तिवै वम्महु निअय-सर खर-पथरि तिकव्ह ॥ १ ॥

अत्र स्यम्दासां छोप ।

(यथा यथा वक्रिमां लोचनयो नितरां श्यामला मिश्रतं ।

तथा तथा मन्मथ निजहृदयान् सरप्रस्तरे तीक्ष्णयनि ॥)

‘जगत्तरी श्याना स्त्री लोचन्याचें वारंडरण (वरु कट्यांन गळण्याल) मिश्रत तमना मदन वणि दगडावर आपल्या बाणांना घार लावतो

यथे (या उदाहरणात) प्रथमा ए. व (सामळि) द्वितीया ए. व (वक्रिम) आणि द्वितीया अ. व (सर) यांच्या प्रत्ययांना लोप होतो आहे

हे अ न्या २

पष्ठ्या ॥ ३४५ ॥

अपभ्रंशे पष्ठ्या विभक्त्या प्रायो लुग भवति ।

अपभ्रंशात् पृषी विभक्ती (प्रत्यया) चा प्राय लोप होतो उदा -

सगरसर्पेडिं जु वणिगजइ दक्खु अग्गारा कटु ।

अइमत्तं चत्तकुसुद गय कुमइ दारंतु ॥ १ ॥

(सगरसर्पेडिं यो वर्धते पश्य अस्माक कान्ताम् ।

आलमत्तानां त्वक्ताङ्गुष्ठानां गजानां कुम्भान् दास्यन्ताम् ॥)

शकडा युद्धान् अल्ल माज्जेन्या व अकुगानां दाद न देणान्या (अण) हत्तीचीं
गडस्यळें फोणारा म्हणून ज्याच वर्णन केल चार्त (तो) आमचा प्रियतर पद्य

[यथे 'गय' या रूपान पृषी विभक्तीच्या अ व प्रत्ययाचा लोप लाग आहे]

पृथग्योगो लक्ष्यानुसाराथ ।

लक्ष्याग अनुसरून अथ करावयाचा या दर्शन (सू ३४५ हें सू ३४४ पेक्षां)
पृथक्पणे गातात आहे'

आमन्त्र्ये जस्तो हो ॥ ३४६ ॥

अपभ्रंशे आमन्त्र्येय वर्तमानाज्जन परस्व जस्तो हो इत्यादेशो भवति । छोरापगात्र ।

अपभ्रंशान् सन्निधनार्थी अमणान्या नामाण्ड प्रथमां अनेकवचनी प्रत्ययाचा 'हो'
असा आदेश होना (हा नियम) लाग होतो (सू ३४४ पद्य) या (नियमा) चा अपवाद
आहे उदा -

तरणहो तरण्हो मुण्डि मई करहु म अप्पहो घाउ ॥ १ ॥

(हे तरणा तरण्य (व) गात मया कुरु मा आमन्त्र्य वान्ताम् ।)

हे तरणतरणीनो मय कळळ आग घात करू नस

[यथ तरणहो तरण्हो या संबोधनी रूपान 'हो' आदेश आहे]

भिस्तुपोर्हि ॥ ३४७ ॥

अपभ्रंशे भिस्तुपो स्थाने ॥ इत्यादेशो भवति ।

अपभ्रंश भाषेत तृतीया अनन्तवचन आणि सप्तमी अनेकवचन याच प्रत्ययाच स्थानी
'हि' अमा आदेश होतो उदा -

गुणहिं न सपद किति पर ॥ (३३५ १)

[यथे, गुणहिं या तृतीया अ व रूपान 'हि' आदेश आहे]

मुप । सप्तमी अनेकवचन (हि आग्राच उदाहरण) -

आईरडिं जिं माइ मग्गडिं जिं हिं पयइ ॥ १ ॥

१ ज्या विभक्तीच उग्राच अनेक स्थानां अर्थ करावयाचा आहे

२ संबोधनाच अनेकवचनाच प्रत्यय ह प्रथमा अनेकवचनी प्रत्ययांमार्फेच अगतात

सुंदरी (मुग्धा) अवधारत मुग्धा स्वन च्या मुख्याच्या किरणानीं हस्त पहाते, मा पूर्ण चंद्राच्या चादल्यात ती दूरच्या वस्तु का पहात नाही ?

[येथे, ° वंदिमए या तृतीया एकवचनी रूपात 'ए' ॥ आदेश आहे]

जहिं मरगतकृतिऐं सबलिअ ॥ २ ॥

(यत्र मरगतकृतिषु सबलितम् ।)

जेथ मरगत मण्याच्या प्रकाशाने चोळत आहे

[येथे, ° वतिऐं या तृतीया एकवचनी रूपात 'ए' ॥ आदेश आहे]

हस् - हस्तोर्हें ॥ २५० ॥

अपभ्रंरो क्षिप्तो वर्तमानाग्राम् परयोर्हस् इति हत्येतयोर्हें इत्यादेशो भवति ।

अपभ्रंश भाषेन क्षीयमाण असणाऱ्या नामाच्या पुढें पवणी ए व आणि पट्टी ए व या प्रत्ययांचा 'हे' असा आदेश होतो उदा० -

हस् : । पट्टी एकवचनाचें उदाहरण -

तुच्छमज्जहे तुच्छजरिहरे ।

तुच्छच्छरोमावलिहे तुच्छाय तुच्छपरहासहे ।

प्रियवयसु अलहनिभहे तुच्छकायवम्महनिवासहे ।

अहं तु तुच्छउं तहे घणहे त अवखणह न जाह ।

भट्टरि घणभर मुद्धरहे जें मणु विविच न माह ॥ १ ॥

(तुच्छमन्थाया तुच्छजल्पनशीलया ।

तुच्छाच्छरोमावल्या तुच्छनामया तुच्छजरहासाया ।

प्रियवयसमभमनाया तुच्छकायमन्मथनिकमाया ।

अन्यद् यणुधं तस्या धन्याया तदाभ्यासु न याति ।

आध्वर्य स्नानानरे मुग्धाया येन मनो वर्धनि न मति ॥)

तुच्छ^१ कमर अगळेनी, तुच्छ^२ चोळणी, तुच्छ^३ व सुंदर रोमावणी (उदरपर) असणारी, तुच्छ^४ प्रेम असणारी (दामपिपाणी), तुच्छ^५ हसणारी, प्रियस्वामी वाली न वळत्याने शरीर तुच्छ^६ हाळेनी, (जणुं) मदनाचा निराम, अग त्या सुंदरी (मुग्धा) वें असणारी जें बांदी तुच्छ आहे ते सांगता येत नाही, आध्वर्य हें बी तिच्या दोन स्नानामधले अगर इनकें तुच्छ आहे बी त्या (दोन स्नानामधील) मार्गीवर मनमुद्धा मावत नाही

१ येथे आरीक, नारूर, मूय वगैरी, वृज इत्यादि अपांनीं तुच्छ इत्य वापरलेल्या आहे

२ प्रियस्वामी वाली कित्य कळळेनी नाही, आणि तिच्या वृज शरीरात मदनाचा निराम जाहे, अगहि धर्य कणा येईत

[येथें, ° मज्जाहे, ° जगिरहे, ° रोमावलिहे, ° हामहे अलईतिअहे, ° निरामहे, धणहे मुदडहे या रूपान 'हे' अमा आदेश आहे]

हुसे । पचमी एक्वनाचें उदाहरण —

फोडति जे द्वियड्डें अप्पणउं ताहें पसाई कवण पृण ।

रक्खेज्जहु लोअहो अप्पणा चालदे जाया तिसम वण ॥ २ ॥

(स्तोम्यत यौ हृदय आनीय तयो परवीया (परविणये) क्य पृण ।

रस्त लोअ आमानं बालया चानी विपमी स्तनी ॥)

आपलेंच हृदय फोडण्याच्या (स्तना) ना दुसऱ्याविषयी काय दया वागणार ? हे शोकहो, त्या लक्ष्मीपासून स्वतःच रक्षण करा (निचे) स्तन आनां संपूर्ण (विपम, हृदय फोडणारे) झाले आहेत

[येथें, बालहे या रूपान 'हे' आदेश आलेला आहे]

म्यसामोहु ॥ ३५१ ॥

अपम्रशो क्षिया वर्तमानाज्जाम्न परस्य म्यस आमअ हु इत्यादशो भवति ।

अपम्रशान् स्त्रीश्रिणान् अमणान्या नामापुडें पचमी बहुवचन आणि षष्ठी बहुवचन य प्रत्ययाचा 'हु' अमा आदेश होतो उदा -

भला हुआ हु मारिआ बहिगि महारा फनु ।

छजेज्जहु वयसिअहु जह भग्ना घर पनु ॥ १ ॥

(भय (= तापु) (भद्र) भूत यन्मारित भगिनि अस्मदीय वान्त ।

अलज्जिप्यत् वयस्याभ्य यदि भद्र गृह ऐष्यत् ॥)

हे भगिनी माझा प्रियकर (पति) (मुद्दाल) मारला गला हें बागलें झालें (कारण) पराभूत होऊन जर तो परी परत आला असता तर (माझ्या) मैत्रिणीच्या पुढे त्याज वाटली असली

वयस्याभ्यो वयस्यानां वा इत्यर्थ ।

मैत्रिणीपासून वा मैत्रिणीच्या (पुढे) अमा अर्थ आहे

[येथें, वयसिअहु (पचमी अ व आणि षष्ठी अ व) या रूपान 'हु' आदेश आहे]

डेहि ॥ ३५२ ॥

अपम्रशो क्षियां वर्तमानाज्जाम्न परस्य डे सप्तम्येकवचनस्य हि इत्यादशो भवति ।

अपम्रश भाषेन स्त्रीश्रिणान् अमणान्या नामाच्या पुढे डि म्हणजे सप्तमी एक्वचनी प्रत्ययाचा 'डि' असा आदेश होतो उदा -

वायमु उड्ढावतिअप् पिड दिट्ठउ सडस सि ।

अद्धा चलया महिदि गय अद्धा पुट्ठ तड सि ॥ १ ॥

(वायस उड्ढारकन्या प्रियो छट् सडमेति ।

अर्थानि चलयानि मया गतानि अर्थानि स्फुटितानि तपि ॥)

कारणान्न उन्वून लवणान्या सीय अचानक प्रियतर दिसाप्र (लिच्या) अर्था
बांगण्या जमिनीवर (घट्टन) पडल्या आणि (उल्लेखा) अर्था (बागच्या) तगादरी
पुढल्या

[यथ महिहि या तप्तमी एक्वचनी रूपात् 'इ' आदेश आहे]

ह्रीय जस् दासोरि ॥ ३५३ ॥

अपभ्रंश ह्रीरे वतमानात्ताम् परपोत्रस् शसो इ इत्यादशो भवति ।

अपभ्रंशान् नपुमसर्लिङ्गान् (ह्रीन्) अगणाच्या नामाच्या पुढे प्रथमा बहुवचन व
द्वितीया बहुवचन प्रत्ययाचा 'इ' अमा आदेश होतो उदा -

कमलद् मेतुवि अलिउल्लद् करिगडाद् महति ।

असुल्लद्मेच्छा नाई अलि ते न वि दूर गणति ॥ १ ॥

कमलानि मुक्त्वा अजिबुगानि करिगणान् बांधन्ति ।

असुल्लभ एच्छ यथा निबन्ध (भट्टि) त नाति (=नैव) दूर गणया त ॥)

कमल गोहून भ्रमरममूढ हत्तींच्या मंडस्थळीची इच्छा करितात तुल्लभ (बलु)
मिलविण्याचा ज्याचा आपद् आहे त दग्याचा विचार करीत नाति

[येथ 'उल्लद्' (प्रथमा अ व) आणि कमन्द् व 'अम्' (द्वितीया अ व)
नामप्ये 'इ' हा आदेश आहे]

कान्तस्यात् उ स्यमो ॥ ३५४ ॥

अपभ्रंशो ह्रीरे वतमानस्य ककारान्तस्य नाम्नो थोरारस्तस्य स्वमो
परपो उ इत्यादशो भवति ।

अपभ्रंशान् नपुमसर्लिङ्गान् अगणाच्या ककारान्त नामाचा 'ओ' (अन्य) अकार
त्याच्यापुढे प्रथमा ए व आणि द्वितीया एक्वचन याच्या प्रत्ययाचा उ' अमा आदेश
होतो उदा -

अमु शु तुच्छुई तहे चण्डे । (३५० १)

[येथे तुच्छुई या प्रथमा एक्वचनी रूपात् उ' आदेश आहे]

भगाई देविपवि निजयबलु बलु पसरिजई परस्सु ।

उम्मिहद् सतिरेह जिई करि करधालु पियस्सु ॥ १ ॥

(मयक ह्वा निजकल बल प्रभुत्वं परस्व ।

उन्मीलनि शक्ति लेखा यथा करे करवाल प्रियस्य ॥)

आपल सैन्य परामूर्त झाल्ले पाहून व आपूच सैन्य पसरत चालविले पाहून (माझ्या)
प्रियकराच्या हातान चदरेखेप्रमाणे तरवार चमकू लागत

[यथ भगाई व पसारजउ या द्वितीया एक्वचनी रूपात् उ हा आदेश आहे]

१ अर्न्नी यण्ण हा व स्तार्व व आहे

सर्वादेर्हसेर्दा ॥ ३५५ ॥

अपभ्रंशे सर्वदिस्कारान्तात्परस्य हसेर्दा इत्यादेशो भवति ।

अपभ्रंश भाषेत अरागन्त सर्वनामापुंढं पंचमी एवचन प्रत्ययाचा 'हां' असा आदेश होतो. उदा० :-

जहां होंतउ आगदो । तहां होंतउ आगदो । कहां होंतउ आगदो ।

(यस्मान् भवान् आगच्छतः । तस्मान् भवान् आगच्छतः । कस्मान् भवान् आगच्छतः ।)

जेथून आत्य. तेथून आत्य. पोथून आत्य.

[येथें, ज (यद्), त (तद्), क (किम्) या सर्वनामांच्या जहां, तहां, कहां या पंचमी एवचनी स्थान 'हां' आदेश आहे]

किमो द्विहे या ॥ ३५६ ॥

अपभ्रंशे किमोकारान्तात् परस्य द्व्येर्हि इत्यादेशो वा भवति ।

अपभ्रंशात् अरागन्त किम् (क) च्या पुंढं पंचमी एवचन प्रत्ययाचा 'हे' (द्विहे) असा आदेश विद्यमान होतो उदा० :-

जइ तहे~ तुहउ नेहदा मई गट्टु व रि ठिळगार ।

तं द्विहे बंकेहिं कोभंगहिं तोइमडे मयगार ॥ १ ॥

(यदि तस्याः दुष्टानु स्नेहः मया गट्टु नाम निष्कारः (१) ।

तत् वस्त्राद् वस्त्राभ्यां मयनाभ्यां द्व्यं (अद्) इत्यवगमः ॥)

जर तिचा मजगतीक आर्यंत दह (निष्कार) स्नेह संपन्न असेल, तर बोकडों वेष्ट करूहीनीं मी कां यें परित्यक्त जातें ?

[येथें, हिं या पंचमी एवचनी स्थान 'हे' आदेश आहे.]

हंदि ॥ ३५७ ॥

अपभ्रंशे सर्वदिस्कारान्तात्परस्य हेः सप्तम्येवचनस्य हिं इत्यादेशो भवति ।

अपभ्रंश भाषेत अरागन्त सर्वनामापुंढं हि म्हणजे सप्तमी एवचन प्रत्ययाचा 'हि' असा आदेश होतो. उदा० :-

जहिं वनिगजइ ससिण सरु डिगवइ खमिण सगु ।

तहिं तेहइ मळगडनिविदि कंतु पयासइ मगु ॥ १ ॥

(यत्र (अपञ्चा दम्भिन्) कल्पते शरेण शरः डिगने सङ्घेन सङ्घः ।

तस्मिन् ताःशे भट्टपट्टनिविदे वन्तः प्ररागमनि मार्भम् ॥)

जेथे धातानें बाण व रात्रांनें खत्र छिन्न केळें जातें त्या तणाप्रकारच्या योद्धांच्या समुदायांत (मागा) धियार (योद्धांवासी) मार्ग प्रशस्ति करतो.

[येथें, जहिं, तहिं या सप्तमी एवचनी स्थान 'हि' आदेश आहे.]

एकहिं अत्रिखहिं सावणु अन्नहिं भववठ
मादउ महिअल-सत्थरि गइत्यले सरउ ।
अगहिं गिण्ह सुहच्छी तिल-वणि मयासिरु
तहे सुदइ सुह-यऊ आवामिउ सिसिरु ॥ २ ॥

(एस्मिन् अक्षिप्रावण अन्यस्मिन् मादपप
मापव (अथवा माप) महीनल्लक्ष्मरे गण्डस्थले वरन् ।
अङ्ग्रेषु ग्रीष्म सुगन्धिमस्ति त्वन मार्गशीर्ष
तस्या सुधाया सुखकृत्ने आवामित शिशिर ॥)

त्या सुदरी (सुग्गो) च्या एव डोळ्यात प्रावण, दुमका डोळ्यात भाद्रपद आहे.
जमिनीवरील विछान्यावर मापव (अथवा माप) (आहे) गारावर भरव, अगावर ग्रीष्म
आहे, सुखासिर्गदही तिच्या वनात मार्गशीर्ष आहे आणि सुखकृतावर शिशिर राहिल
आहे

[यथे, एवहिं, अत्रहिं या ह्यात 'हि' आदेश आहे]

दिभवा पुट्टि तद सि करि कालकलेवें काइ ।

देकरउं हयविडि वडिं उवइ पई विणु दुक्खसवाइ ॥ ३ ॥

(हृदय सुत 'तद' इति (शब्द) कृत्वा काश्चेनेन किम् ।

पश्यामि हनविधिं वष स्वापयति तया विना दुःखस्तानि ॥)

हे हृदया, तद्दिडीं पुत्र विलंब करून काय उपयोग? तुझ्या विना होऊन दुःख
देव कीडे ठेवतें तें मी पाहीन

[यथे, वडिं या सप्तमी एववनी ह्यात 'हि' आदेश आहे]

यत्तदिकाम्यो असो दासुर्न वा ॥ ३५८ ॥

अपभ्रंशो यत्तत् किम् इत्येतेभ्योऽप्राप्तये पश्य वसो दासु इत्यादेशो वा
भवति ।

धर्माभंगत अत्रास्त वद, तद्, किम् (मूढने ज, त, क) याच्यामुळे पत्नी एकाचन
प्रत्ययात 'दासु' (दासु) अथ आदेश प्रत्ययान होतो असा —

का मदारउ हलि सडिए निच्छई रुसइ जासु ।

अत्थिहिं सथिहिं हथिहिं विठउ ॥ पेडइ वासु ॥ १ ॥

(वन्त आम्मीय हय मणिडे निधन ह्यति यस्य (=यस्मै) ।

अत्रे इत्रे ह्येति स्थानमत्र ह्यत्रयति तस्य ॥)

हला सखी (भाता) प्रियकर ज्यापर रागावतो त्याच स्थान तो अपभ्रंशी शत्रांनी
(वा) हलांनी फोडतो

[येथ जासु तामु या रूपान आसु हा आण्डे आहे]

जीविउ कासु न बलदडै धणु पुणु कासु न इदडु ।

दोणि वि अवसर निवडिअइ निगसम गणइ विमिदडु ॥ २ ॥

(जीविते कस्य न वत्तभई धन पुन कस्य नेट्म् ।

द्वे आप अवसरनिपतिते तृणसमे गणयति विरिष्ट ॥)

नीतिन कुणाच प्रिय नाही ? धनाची इच्छा कुणाच नाही ? तथापि वेळप्रसंगी विरिष्ट

(भेड) व्याप्त (या) दोशनादि तृणागमान मानला

[येथ कसु ना रूपान आसु हा आण्डे आहे]

स्त्रिया उहे ॥ ३१९ ॥

अपभ्रंशो स्त्रीलिङ्गे पर्यमानस्य पक्षकिम्ब्य परस्य दसो दहे इत्याण्डो
वा भवति ।

अपभ्रंशान स्त्रीलिङ्गान असणाऱ्या यद्, तद्, किम् याच्यापुढ पक्षी एकवचन प्रत्ययाचा
‘अहे (दह) अमा आण्डे विक्रयानं होतो उग —

पहे करउ । तहे वेरउ । कहे करउ ।

(यस्या कृते । तस्या कृत । कस्या कृते ।)

जिच्यासाठी तिच्यासाठी पुणाच्यासाठी

[यम पहे तहे पहे या रूपान अहे अग आदेश आहे]

यत्तद् क्यमोर्धुं य ॥ ३२० ॥

अपभ्रंशो पक्षदो स्थाने स्वमो परयो यथासस्य धृ ॥ इत्याण्डो वा भवत ।

अपभ्रंश भाषेन यद् व तद् याच्या स्थानी प्रथमा एवचन आणि द्वितीया एवचन
सामान्य अनुक्रम धु व य असे आण्डे विक्रयानं होतान उदा —

पगि चिट्ठि माहु धु य रणि करणि व अनि ॥ १ ॥

(प्राज्ञे तिष्ठति नाथ यत्तद् रणे करोति न ध्रान्तिम् ॥)

ज्या अर्थी नाथ अगणान उमा आहे त्या अर्थी तो रणक्षेत्रावर फिरत नाही आहे

[येथ धु व न हीं यद् व तद्ची अनुक्रम प्रथमा ए व आणि द्वितीया ए व याची
वैरन्विक हसे आहेत]

पक्षे । विक्रयपक्षी (म्हणजे नेव्हा धु व य हे आण्डे होत नाहीत तेदा)

ते कोष्टिअइ ठ निम्बदइ ।

(तत् जल्पते यमिदइति ।)

ते करतो ते बोल्तून दाखवितो

[येथें, त व णु ही अनुक्रम प्र ए व आणि द्वि ए व यांची रूपे आहेत]

इदम् इमु झीवे ॥ २६१ ॥

अपभ्रंशो नपुसकलिङ्गे वर्तमानस्येदम् स्वमो परमो इमु इत्यादशो भवति ।

अपभ्रंशात् नपुसकलिङ्गात् असणाऽया इदम् (सर्वनामा) चे पुढें प्रथमा एकवचन आणि द्वितीया एकवचन यामध्ये 'इमु' असा आदेश होतो उदा —

इमु कुल्ल तुह सण्ड । इमु कुल्ल देक्खु ।

(इदं कुल्लं त्वं तनय । इदं कुल्लं पश्य ।)

मुला, हें तुझे कुल्ल हें कुल्ल पहा

[येथें पहिला 'इमु' हा प्रथमा एकवचनी रूप असून, दुसरा 'इमु' द्वितीया एकवचनी रूप आहे]

एतद् एतो पु-झीने एह एहो एहु ॥ ३६२ ॥

अपभ्रंशो द्विषां पुमि नपुंसके वर्तमानस्येतद् स्थाने स्वमो

परमोयथासक्य एह एहो एहु इत्यादशो भवति ।

अपभ्रंशात् स्त्रीलिङ्गे, पुमि व नपुंसकलिङ्गे यात असणाऽया एतद् (सर्वनामा) च्या पुढें प्रथमा ए. व आणि द्वितीया ए. व यामध्ये अनुक्रम एह, एहो एहु असे आदेश होतात उदा —

एह कुमारी एहो नट एहु मणोरहटाणु ।

एहई बड धिक्काह एच्छद् होइ विहाणु ॥ १ ॥

(एषा कुमारी एष (अहं) नर एतन्मनोरेधस्थानम् ।

एतद् मूर्ताणां चिन्तामानां पश्चाद् भवति विमानम् ॥)

ही कुमारी, हा (मी) पुरा ह मनोरथाचें स्थान (जेव्हा) मूर्त (पक्ष) अमाव दिवाळ करीत राहणाल (तन्हा नेतर) आश प्रमाण होत

[येथें, 'एह' हा स्त्रीलिङ्गी एतद् च प्र ए. व, 'एहो' हा पुमिणी एतद् च प्र ए. व आणि 'एहु' हा नपु एतद् च प्र ए. व आहे]

एदज्जन्-दासो ॥ ३६३ ॥

अपभ्रंशो एतद्दासो परमो एद् इत्यादशो भवति ।

अपभ्रंशं मास्य एतद् (सर्वनामा) च पुढें प्रथमा बहुवचन आणि द्वितीया बहुवचन यामध्ये 'एद्' असा आदेश होतो उदा —

एद् नि थोदा एह भट्टि । (३३० ४)

[येथें एद् हा एतद् प्रथमा बहुवचनी रूप आहे]

एद् वेच्छ । (एतद् दयाम् ।) हा पण

[यथे, एइ ह एनदच द्वितीया अनेकवचनी रूप आहे]

अदस् ओइ ॥ ३६४ ॥

अपभ्रतो अदस स्थाने जस शसो पसो ओइ इत्यादशो भवति ।

अपभ्रशात अदम् (सर्वनामा) च स्थानी प्रथमा बहुवचन आणि द्वितीया बहुवचन सामर्थ्य ओइ ' असा अदिग होतो उदा -

जइ पुच्छळ घर घड्डाइ तो वड्डा घर ओइ ।

विहलिभ जण भस्मुदरणु कतु कुडीरइ ओइ ॥ १ ॥

(यदि पृच्छत गृहाण महति त (वड्डाइ) तद् महानि गृहाणि भवन्ति ।

विहवन्ति चनाभ्युदरण कान्तं कुडीरके पश्य ॥)

जर मोठी घरं विचारोन अमाड तर तीं (पहा) मोठी घरं (पण) दुखी जनाचा उदार करणारा (मामा) प्रवसर पोषणीत आहे (तो) पहा
भवन्ति घटंते पृच्छ वा ।

तीं आहेत वा त्याउद्द विचार

[यथे ओइ ह अदस् च प्रथमा व द्वितीया अनेकवचनी रूप आहे]

इदम आय ॥ ३६५ ॥

अपभ्रतो इदम् शब्दस्य स्यादी आय इत्यादशो भवति ।

अपभ्रशात प्रथमादि विभक्तिं हम् शब्दाच्चा आय ' असा जाणें होतो उदा -

आयई छोअहो छोअणई आई सर्वई न भति ।

अपिप दिट्टइ मडळिअई पिप ण्ढिइ विहसति ॥ १ ॥

(इमानि लोभस्य लोचनानि नाति स्मरान्त न भ्रान्ति ।

अप्रिय ह्ये मुमुक्षन्ति प्रिय ह्ये निरमन्ति ॥)

लोभाच्या ह्या डोळ्यांना (पूर्व) जनांच स्मरण होतें यात शका नाही (कारण) प्रिय (वस्तु) पाहून ते सन्तुष्टित होतात व प्रिय (वस्तु) पाहून ते निरमिंत होतात

[यथे आयई ह इदम् च प्रथमा अनेकवचनी रूप आहे]

सोमउ म सोसउ धिअ उअही वडवानलस्स किं तेण ।

चं जलइ जळे जळणा आपण वि कि न पज्जत्त ॥ २ ॥

(पुण्यतु मा पुण्यतु एव (= या) उदधि वडवानलस्य किं तेन ।

यद् ज्वरति जले ज्वरन् एतेनापि ॥ न पर्याप्तम् ॥)

समुद्र मुरो वा न मुरो वडवानलला याच वाय ? अग्नि पाण्यात जळत दालो हच त्याचा पराक्रम नोंदण्यास) पुरेमें नाही नाय ?

[येथे, 'आएण' हैं इदम् च तृतीया एवञ्चनाने स्य आहे.]

आयडो दद्दकळेवरहो जं वाहिउ सं सार ।

जइ उट्टम्मइ तो जुहइ अह दज्जइ तो अरु ॥ ४ ॥

(अस्य दग्धरलेवरस्य यद् वाहिर्न (=उत्थं) तद् सारम् ।

यदि आच्छाद्यते तद् कुप्यति यदि दह्यते तत्सारः ॥)

या तुच्छ शरीरापामून जे प्राप्त होते ते चांगले; जर ते चांगले तर ते कुजते; जे जाळले तर त्याची राख होते.

[येथे, 'आयडो' हैं इदम् च पट्टी एवञ्चनी स्य आहे.]

सर्वस्य साहो वा ॥ ३६६ ॥

अपभ्रंते सर्वस्यस्य साह इत्यादेशो वा भवति ।

अपभ्रंशान् सर्वं वा शब्दावा 'साह' असा आदेश विस्मयान् होतो, उदा.—

साहु वि छोउ तडप्फडइ वडुत्तण्डो सणेण

वडुत्तण्ण परि पाविअइ इत्थि मोक्कळ्ळणे ॥ १ ॥

(सर्वोऽपि श्रेष्ठः प्रत्यन्दते (तडप्फडइ) महत्त्वस्य कृते ।

महत्त्वं पुनः प्रायते हस्तेन मुक्तेन ॥)

मोटेपणामाठी सर्वं श्रेष्ठ तडप्फडताण. मोटेरण मुक्कळ्ळणानं (दान करून) प्राप्त होत.

[येथे, साहु वा प्रथमा एवञ्चनी रूपान् सर्वं वा 'साह' आदेश आहे.]

पक्षे । विच्छिन्नवर्णी (मृगजे जेथे सर्वं वा 'साह' असा आदेश होत नाही तेथे 'एवञ्च' अर्गेव होईल. उदा.—)

सस्यु वि । (गर्गः अवि ।)

क्रिमः वार्ह-कयणी वा ॥ ३६७ ॥

अपभ्रंते क्रिमः स्थाने वार्ह कयण इत्यादेशो वा भवति ।

अपभ्रंश भावेन क्रिम् (गर्गनामा) च्या स्थानी 'वार्ह' व 'कयण' हे आदेश विस्मयान् होतात. उदा.—

उद म सु आवइ वूह धर वार्ह अडो मुहुं तरु ।

वपणु जु न्दइ तउ मडिण सो रिउ होइ न मज्जु ॥ १ ॥

(यदि न स आपाति वृत्ति रूढं हि अथो मुग्धं तत्र ।

वचनं यं गमयति तत्र मयिरे न प्रियो मयि न मन ॥)

हे वृत्ती, जर तो (प्रियकर) घरी येत नसेल, तर तुझे अथोमुग्ध कां? मन्त्री, जो वचन मोडतो तो मया प्रिय (अमरक). नाही

[येथें, किम् चे स्थानी ' काई ' हा आदेश आहे.]

काई न दूरे देखसह । (३३९-१)

[येथें, किम् चा ' काई ' असा आदेश आहे]

फोडेंति जे हिअडें अप्पणउं छाई पराई कवण घृण ।

रक्थेज्जहु लोअहो अप्पणा वालडे जाया विसम थण ॥ २ ॥ (३५०-२)

[येथें, किम् चे स्थानी ' कवण ' हा आदेश आहे.]

मुपुसि कंगुडे अशुइराई भण कडें कवणेण ।

जिंवे जिंवे वडुत्तणु लहहिं तिंवे तिंवे नवहिं सिरेण ॥ ३ ॥

(सुपण्या कत्रो अनुहरन्ति भग कार्येण वेन ।

यया यथा महत्त्व समन्ते तथा तथा नमन्ति शिरसा ॥)

सत्पुण्य कोणच्या कारणास्तव कंगु (रोपटा) चें अनुकरण करतात, तें सांग. जसजसें महत्त्व प्राप्त होतें तसतसें ते मल्लक खाली नमवितात

[येथें, किम् चे स्थानी कवण हा आदेश आहे]

पक्षे । विह्वलपक्षी (म्हणजे जेव्हा किम् चे स्थानी ' काई ' आणि ' कवण ' हे आदेश होत नाहीत, तेव्हा).—

जइ ससणेही सो मुइअ भइ जीवइ निम्मेइ ।

थिहिं वि पयारे हिं गइअ थण किं गज्जहिं पल मेइ ॥ ४ ॥

(यदि सनेहा सम्मृता अय जीवति नि स्नेहा ।

ह्याम्यामपि प्रकाराभ्यां गतिरा (गता) धन्या किं गर्जति खल मेप ॥)

जर तिचें (माह्यावर) प्रेम अमेत तर ती मेली असणार, जर ती जिवत असेल तर तिचें (मळवर) प्रेम नाही, (एवं च) दोन्ही प्रकारानीं प्रिया (मल्ल) नष्ट झाली; (तेव्हा) हे दुष्ट मेपा, तू (इषा) गर्जेना की करतोस ?

[येथें, काद व कवण हे दोन्हीहि आदेश असून ' किम् ' चाच उपयोग आहे]

गुप्पमदः सौ तुहुं ॥ ३६८ ॥

अपभ्रंशो गुप्पमदः सौ परे तुहुं इत्यादेशो भवति ।

अपभ्रंश भाषेन प्रथमा एववचनात् गुप्पमद (सर्वनामा) चा ' तुहुं ' असा आदेश होतो. उदा :—

भमर म रणद्रुमि रणद्रुम सा दिसि जोइ म रोइ ।

सा मालइ देसंतरिअ जसु तुहुं मरहिं विजोइ ॥ १ ॥

(भमर मा रणद्रुमशब्दं कुरु अरण्ये ता दिशि विलोक्य मा रुदिहि ।

सा मालती देगान्तरिता यस्या त्वं प्रियमे विद्योगे ॥)

अमरा, वरण्यान् एण्डुग च्वनि कह नको, त्या दिशेव्य पता, रह नको. प्रिया
वियोगामुळे तू मरण आलेस ती मालती अन्य देशी आहे

[तुम्हें हे युष्मद्वचं प्रथमा एवम्वचन आहे.]

जस्-दासोस्तुम्हे तुम्हई ॥ ३६९ ॥

अवध्रंतो युष्मदो जसि शसि च प्रत्येक तुम्हे तुम्हई इत्यादेशी भवतः ।

अवध्रंतो युष्मद् चे प्रथमा बहुवचन आणि द्वितीया बहुवचन सांमर्थ्ये प्रत्येकी
'तुम्हे' व 'तुम्हई' अगे आदेश होताना उदा :-

तुम्हे तुम्हई जाणह । (यूय जानीथ ।) तुम्ही जाणता.

तुम्हे तुम्हई येव्हई । (युष्मान् प्रेरिते ।) तुम्हाला पहलो.

[येथे, प्रथमा आणि द्वितीया अनेकवचनान 'तुम्हे' व 'तुम्हई' हे आदेश आहेत]

वचनभेदो यथासंख्यनिवृत्त्यर्थः ।

(सूत्रान् प्रथमा व. व. आणि द्वितीया व व असा) वचनभेद एवंप्रामाद्री
सांगितला आहे की प्रथमा व द्वितीया अनेकवचनान हे आदेश अनुक्रमे होताना, अने
समजले जाऊ नये

उदा वयमा परं तई ॥ ३७० ॥

अवध्रंतो युष्मद्-दा ति अस् इत्येवैः सह परं तई इत्यादेशी भवतः ।

अवध्रंतो भावेन युष्मद्वचं तृतीया ए. व., सप्तमी ए व. आणि द्वितीया ए. व.
सांचे प्रथमापर 'परं' व 'तई' अगे आदेश होताना उदा :-

दा । तृतीया एवम्वचनी प्रथमापरः :-

परं मुक्ताई कि वातठ जिहई पत्तत्तगे न वत्ताप ।

तुहु पुणु छाया अई होउत कह मि ला तहि पतेदि ॥ १ ॥

[त्वया मुक्तानामपि वरतरो विनदयति (जिहई) परत्वं न पत्राणाम् ।

तत्र पुन छाया यदि भवेत् वचनमपि नदा तै वपै. (एन) ॥]

हे मुंदर वृक्षा, तुझ्यापामून मुठे शांते तरी पानांचे पानपण नष्ट होत नाही, परंतु तुम्ही
वाग्लीहि जरी छाया असली तरी त्या पानांमुळेच.

[येथे, युष्मद्वच्य तृतीया एवम्वचनान 'परं' हा आदेश आहे.]

महु डिअई तई ताण तुं स मि अवे विनदिउतद् ।

मिअ काई करई इई काई तुं मरई मरुपु मिअिउतद् ॥ २ ॥

(मम हृदयं चया मया त्वं मयि अन्येन विनाशने ।

प्रिय हि वरोम्यई कि त्वं मय्येन मस्यः सिध्यते ॥)

माझे हृदय तू (जिंकल आदेम), निन तुला (चिंकल आदे), आणि तीमुझा दुमन्याकडून पीडली जात आहे प्रियकरा, मी काय करू ? तू काय करणार ? माझ्याकडून माना गिळख जात आहे

[येथे, तृतीया एखवचनात युष्मद्चा 'तद्' हा आदेश आहे]

टिपा : सप्तमी एखवची प्रत्ययासद —

पईं मईं बेहिं वि रणगयाईं को जयसिरि तक्केइ ।

केसईं छेपिणु जमघरिणि भण सुहु को थक्केइ ॥ ३ ॥

(स्वयि माय द्वयोरपि रणमनयो सो जयप्रिय तर्जयति ।

केगैर्गृहीत्वा यमगृहिणीं भण सुगं कस्तिष्ठति ॥)

तू व मी दोघेहि रणागणावर गेल्यावर (दुसरा) कोण (बर) विजयश्रीची इच्छा करील ? यमाच्या पत्नीचे नेम धरल्यावर कोण मुक्तात राहील, तें सांग

[येथे, युष्मद्च्या सप्तमी एखवचनात 'पईं' ॥ आदेश आहे]

एव तइ । याचप्रमाणें तद् (आदेश सप्तमी ए व मध्य होतो)

अमा । द्वितीया एखवची प्रत्ययासद —

पईं मेळनिईं महु मरणु मईं मेळतहो तुजु ।

सारस जसु ओ बेगळा सो वि कृवडो सगु ॥ ४ ॥

(त्वा मुञ्जत्या मम मरण मा मुञ्चतस्तव ।

सारस (यत्र) यस्य दूरे (वेगळा) स कृतान्तरण साध्य ॥)

(सारस पन्थाप्रमाणें) तुल्य जर मी गफल तर मी मरेन, मग तू टाकलेस तर तू मरशील, (कारण सारसपन्थापैची) जो सारस ज्यापामून वेगळा असेल तो कृतान्ताच भक्ष्य होतो

[येथे, द्वितीया एखवचनात युष्मद्चा पड हा आदेश आहे]

एव तई । याचप्रमाणें तद् (हा आदेश द्वितीया एखवचनात होतो)

मिसा तुम्हेहि ॥ ३७२ ॥

अपभ्रंशो युष्मदो मिसा सद् तुम्हेहि इत्यादेशो भवति ।

अपभ्रंश भाषेन युष्मद्चा तृतीया बहुवचनी प्रत्ययासद 'तुम्हेहि' असा आदेश होतो

उदा —

तुम्हेहिं अम्हेहिं ज किअईं दिहईं बहुभ्रजणेण ।

तं तेवहुउ समरभरु निजिउ एकम्बणेण ॥ १ ॥

(युष्माभि आत्माभि यत् कृतं दृष्टं बहुजननेन ।

तत् (=तदा) सावन्माद्य समरभर निर्नि एकक्षणेन ॥)

तुम्ही आम्ही जे कळतं तं पुष्कळ लोकानी पाहिलं, त्यांनीं इतकं मोठं युद्ध (भाग) एक क्षणाने जिंकलं

[येथें, युष्मद्च्या तृतीया अनेकवचनाने 'तुम्हेहि' असा आदेश आहे]

इति-इत्थ्या तउ तुज्ज तुभ ॥ २७२ ॥

अपभ्रतो युष्मदो इति-इत्थ्या सह तउ तुज्ज तुभ इत्येते प्रत्य आदेशा भवन्ति ।

अपभ्रसोऽप्युष्मद् च पचमी ए व, आणि पणी ए व याच प्रत्ययासह तउ, तुज्ज व तुभ अने तीन आदेश होतात उदा — (पचमी च व -)

तउ होतउ भागदो । तुज्ज होतउ भागदो । तुभ होतउ आगदो ।

(त्वन् भवान् आगत ।) तुभ्यावदून आला,

हन्ता । पणी एववचनी प्रत्ययासह —

तउ शुणसम्पद् तुज्ज मदि तुभ अशुत्तर खति ।

अह उप्पति अन्न जण मदिसहसि मिक्खति ॥ १ ॥

(तव शुणसम्पद् तव मदि तव अनुत्तरा क्षान्तिम् ।

यदि उत्तरा अन्यजना महीमण्डले गिहन्ति ॥)

भूमंडलावर जन्म घेऊन इतरे जनांनी तुम्ही शुणसंपदा, मणि व क्षमा गिरावी

[येथें, तउ, तुज्ज, तुभ हे युष्मद्चे पणी ए व च आदेश आहेत]

भ्यसाग्भ्या तुम्हह ॥ ३७३ ॥

अपभ्रतो युष्मदो भ्यम् भाम् इत्येताभ्या सह तुम्हह इत्यादयो भवन्ति ।

अपभ्रसो भापत युष्मद् च पचमी बहुवचन आणि पणी बहुवचन याच प्रत्ययासह 'तुम्हह' असा आदेश होतो उदा —

तुम्हह होतउ आगदो । (युष्मन् भवान् आगत ।)

तुमच्याकडून आण

तुम्हह केरडं धणु । (युष्माकं कृते धनम् ।)

तुमच्यासाठी धन

[येथें, युष्मद्च्या पचमी व पणी अनेकवचनाने 'तुम्हह' आदेश आहे]

१ होतउ ची भवन् अशीहि सत्तुन द्यावा दिली गेली आहे

तुम्हासु सुपा ॥ ३७४ ॥

अपभ्रंशो युष्मद् सुपा सह तुम्हासु इत्यादेशो भवति ।

अपभ्रंशात् युष्मद्चा सप्तमी बहुवचनी प्रत्ययासह 'तुम्हासु' असा आदेश होतो उदा —

तुम्हासु ठिअ । (युष्मासु स्थितम् ।) तुमच्यात स्थित

सावस्मदो हउ ॥ ३७५ ॥

अपभ्रंशो अस्मद् सौ परे हउ इत्यादेशो भवति ।

अपभ्रंशात् अस्मद्चा प्रथमा एववचनात् 'हउ' असा आदेश होतो उदा —

तसु हउं कलिजुगि हुलुडहो । (३३८ १)

[येथें, प्रथमा एववचनात् अस्मद्चा हउ हा आदेश आहे]

जसु शसोरम्हे अम्हइ ॥ ३७६ ॥

अपभ्रंशो अस्मदो जसि शसि च परे प्रत्येकं अम्हे अम्हइ इत्यादेशी भवत ।

अपभ्रंश भाषेत अस्मद्च प्रथमा बहुवचन व द्वितीया बहुवचन यामाघें प्रत्येकीं 'अम्हे' व 'अम्हइ' असे आदेश होतात उदा —

अम्हे धोवा रिउ वहुअ कायर णव भणति ।

सुद्धि निहाळहि गयणयल्लु वड् जण ओण्ड करति ॥ १ ॥

(वय स्तोत्रा रिपव बहव कलरा एव भणन्ति ।

सुग्धे निहाळय गगनतः कति जना ज्योत्स्ना सुर्वन्ति ॥)

आण धोडे, शतु नास्त, असें मित्रे (शेर) म्हणतात सुदरी (सुग्धे), आकाशात पहा (तेथें) किती लोक चादणें देतात ? (उत्तर—कत्त चदच)

[येथें, प्रथमा अनेकवचनात् अस्मद्चा अम्हे आदेश आहे]

अवणु लाह्वि जे गया पहिअ पराया के वि ।

अवस न सुअहिं सुअहिं जिणें अम्हइं तिणें वे ॥ २ ॥

(अमल्ल लम्पित्वा ये गता पथिका परकीया वेऽपि ।

अवस्य न स्वपन्ति सुखासिक्तया यथा वय तथा तेऽपि ॥)

प्रेम (अमल्ल) जोडून जे कोणी परकीय पथिक (प्रवागाल) गळे आहेत ते अवस्य आमच्याप्रमाणेंच सुखानें शोणू शमणार नाहींत

[येथें, अस्मद् च्या प्रथमा अनेकवचनात् अम्हइं हा आदेश आहे]

[द्वितीया अनेकवचनात्]

अम्हे देखइह । अम्हइ देखइह । (जस्मान् पश्यति ।) आम्हाला पहातो

[येथें, द्वितीया अनेकवचनात् अस्मद् चे अम्हे व अम्हइ हे आदेश आहेत]

वचनभेदो यथासंख्यानितृत्वर्थः ।

(सूत्रात् प्रथमा ए व आणि द्वितीया ए व अस्या) वचनभेद अगासायीं सागितला आहे की प्रथमा ए द्वितीया अनेकवचनात हे आदेश अनुक्रमे होतात असे मानले जाऊ नये)

टा इयमा मइ ॥ ३७७ ॥

अपभ्रंशो अस्मद् टा णि अम् इत्यतै सह मइ इत्यादेशो भवति ।

अपभ्रंश भोरें अस्मद् चा तृतीया ए व सप्तमी ए व आणि द्वितीया ए व यांचे प्रत्ययासह 'मइ' असा आदेश होतो उदा -

टा । तृतीया एवचनी प्रत्ययासह

मई जागिउँ विअ विरहिअह क वि धर होइ विआलि ।

णवर मिअक वि तिह सवइ मिइ दिगवरु खयगालि ॥ १ ॥

(मया हान प्रिय विरहिताना व्याप धरा भवति विरहले ।

केवल (= पर) मृगादोऽपि तथा तपति यथा दिनकर क्षयकरो ॥)

प्रियकरा, मय वात होत की विरही जनान स्याहाळी काहीतरी आधार (भव लवन, दुःखनिहात-धरा) मिळतो पण प्रत्यक्षात्री जसा सूर्य त्याच चंद्र (यावेळी) ताप टा आहे

[येथे मई हें अस्मद् च तृतीया एवचनावेचें रूप आहे]

दिना । सप्तमी एवचनी प्रत्ययासह

पइ मई बेहिं वि रणगवहि । (३७० ३)

अमा । द्वितीया एवचनी प्रत्ययासह -

मई मेहुतठो गुगु । (३७० ४)

अम्हेहिं भिसा ॥ ३७८ ॥

अपभ्रंशो अस्मदो भिसा सह अम्हेहिं इत्यादेशो भवति ।

अपभ्रंशान् अस्मद् चा तृतीया बहुवचनी प्रत्ययासह 'अम्हेहिं' असा आदेश होतो उदा -

तुम्हेहिं अम्हे हि अ विअउँ । (३७१ १)

महु मज्जु ढसि टस्म्याम् ॥ ३७२ ॥

अपभ्रंशो अस्मदो ढसिना ढसा च सह प्रत्येकं महु मज्जु इत्यादेशो भवति ।

आदेश भोरें अस्मद् चें पंचमी एवचन व काी एवचन यांचे प्रत्ययासह प्रत्येकी 'महु' व 'मज्जु' असे आदेश होतात उदा -

[पचमी एवचनान्तः] महु होंतड गदो । मज्जु होंतड गदो ।

[मत्त (अथवा) मत् भवान् गतः ।) माझ्याकडून गेला

हसा । पष्ठी एवचनी प्रत्ययासह ।

महु वेंतडो वे दोसडा हेछि म भंखदि आलु ।

वतडो डड पर उव्वरिअ शुद्धंतडो करवालु ॥ १ ॥

(मम वाग्तस्य द्वौ दोषौ सखि मा पिबेहि अलीरम् ।

दत्त अह पर उव्वरिता युध्यमानस्य करवाल ॥)

माझ्या प्रियकराचे दोन दोष आहेत, सखी, आरोप दडबू नको जेव्हा तो दान देतो तेव्हा फक्त मी उरते, आणि जेव्हा तो छडतो तेव्हा फक्त तरवार उरते

[येथे, महु हें अस्मद्वचं पष्ठी एवचनान्तं रूप आह्मे]

जह भग्ना पारक्कडा तो सदि मज्जु पिण्ण ।

अह भग्ना अम्हह तणा तो मारिभण्णे ॥ २ ॥

(यदि भग्ना परीया तदा (वा तनः) सखि मम प्रियेण ।

अथ भग्ना अस्माकं सुनधिन् तदा तेन मारितेन ॥)

सखी, जर शत्रूचा पराभव झाला असेल तर तो माझ्या प्रियकराकडून, जर आपला पराभव झाला असेल तर तो (माझा प्रियकर) मारला गेल्यावरच

[येथे, अस्मद्वच्य पष्ठी एवचनान्त ' मज्जु ' हा आदेश आहे]

अम्हह भ्यसाम्भ्याम् ॥ ३८० ॥

अपभ्रंशो अस्मदो ग्यसा आमा च सह अम्हह इत्यादेशो भवति ।

अपभ्रंशान् अस्मद्वचा पचमी बहुवचन आणि पष्ठी बहुवचन यांचे प्रत्ययासह ' अम्हह ' असा आदेश होतो उदा - (पचमी अनेकवचनान्त) अम्हह होंतड आगदो । (अस्मन् भवान् आगतः ।) आम्च्याकडून आला

आमा । पष्ठी अनेकवचनी प्रत्ययासह -

अह भग्ना अम्हह तणा । (३४९ २)

सुपा अम्हासु ॥ ३८१ ॥

अपभ्रंशो अस्मद सुपा सह अम्हासु इत्यादेशो भवति ।

अपभ्रंशान् अस्मद्वचा सप्तमी बहुवचनी प्रत्ययासह ' अम्हासु ' असा आदेश होतो, उदा -

अम्हासु ठिअं । (अस्मासु स्थितम् ।) आम्च्यात स्थित.

त्यादेशाद्यत्रयस्य संवन्धिनो हि न वा ॥ ३८२ ॥

स्यादीनामाद्यत्रयस्य सयन्धिनो बहुध्वेषेण वर्तमानस्य
वचनस्यापभ्रशे हि इत्यादेशो वा भवति ।

धातूनां लगणान्या प्रत्ययांतीन् (त्यान्) आद्य तिन्हीन् (म्हणजे तृतीय पुरुषी
तीन वचनें) सरथि नें बहुवचन, त्याचा अपभ्रशान 'हि' असा आदेश विकल्पानें होतो
उदा —

मुद इयदि-यद्य तदे स्तेह धरहिं
न महज्जुलु ससिराहु करहिं ।
तदे सदि कुरळ भमर उल मुलिअ
न निमिरडिअ सेहति मिळिअ ॥ १ ॥

(मुगकरीषधी तस्या शोभां धरत
ननु मश्रुद शगिराहु कुरळ ।
तस्या शोभन्ते पुरग भ्रमरपुल्लुलिना
ननु निमिरडिम्मा कीडन्ति मिलिता ॥)

निचें मुरत आणि वेशवध (अशी) शोभा धारण करताना की जणु खंद व राहु मग
मुद करीत आहेत भ्रमराच्या समुदायाशी तुन्य असा तिच्या कुरळ्या वेशाच्या धरा (अशा)
शोभताना की जणु भयनाराचीं पिडे एकत्र येऊन वीडा करीत आहेत

[येथें, धरहिं, करहिं तहहिं हीं तु पु अनेकवचनाचीं रूपे आहेत]

मध्यत्रयस्याद्यस्य हि ॥ ३८३ ॥

स्यादीनां मध्यत्रयस्य यदाद्य वचन तस्यापभ्रशे हि इत्यादेशो वा भवति ।

धातूनां लगणान्या प्रत्ययापैत्रीं मध्या तिन्हीन् (म्हणजे द्वितीय पुरुषी तीन वचनाचें)
जें आद्य (म्हणजे एक-) वचन, त्याचा अपभ्रशान 'हि' असा आदेश विकल्पानें होतो
उदा —

पप्पीडा पिउ पिउ भणवि कितित रअहि इयाम ।
मुद जलि महु पुणु वल्लइ विहुं वि न पुरिअ भास ॥ १ ॥
(चातक 'पिउ पिउ' (पिबामि पिबामि तसेंच पियं पियं इति)
भणित्वा विमदोदिप हताश ।

तव जले मम पुनर्वज्जे द्वयोरपि न पूरित आश ॥)

हे चातका, पिडेन पिडेन असें म्हणत आहे हताश, नू किती रदणार ? (आपणा)
दोषाचीहि—तुम्ही पाण्याविषयीची व माती वाळमाविषयीची—आशा पुरी होत नाही आहे
[येथें रअहि हें द्वितीय पुरुष एववचनाचें रूप आहे]

आत्मनेपदे । आत्मनेपदानुदा (द्वितीय पुण्येऽम्बचनात् 'हि' असा आदेश विवक्ष्यानं होतो) उदा -

यप्पीडा कर्हे बोहिण्णि निग्घिण्ण वार इ वार ।

सायरि भरिअइ विमलजलि लहहि न एक्कइ घार ॥ २ ॥

(चातकं किं कथनेन निर्घृण वारवारम्

सगरे भृते विमलजलेन लभसे न एवमापि धाराम् ॥)

हे निर्घृण चतका, बारवार तुला सागून काय उपयोग कीं विमल जलन भरलेल्या मागसान्त तुला एक थका (श - धारा) मुद्धा पाणी मिळणार नाही

[येथें, लहहि मर्ध्य द्वि पु एम्बचनात् 'हि' आदेश आहे.]

सप्तम्याम् । विष्यर्थोत् (मुद्धा) (द्वि पु ए व त हि आदेश होतो) उदा -

आयहिँ अम्महिँ अन्नहिँ वि तोरि सु दिज्जहि कतु ।

गय मत्तहिँ वत्तवुसइ जो अग्निइइ इसतु ॥३॥

(अस्मिन् जन्मनि अन्यस्मिन्नपि गौरी तं दृष्ट्वा कान्तम् ।

गताया मत्तानां त्यक्त्वाऽकुजानां यः सगच्छते हम् ॥)

हे गौरी, या जन्मान्तमेव अन्य जन्मान् (मत्त) तोच प्रियकर यावास कीं जो हमत हस्त मानलेल्या व अकुशाला न जुमानणाऱ्या इतीर्षी भिक्षुतो

[येथें, दिज्जहि या विष्यर्थी द्वि पु एम्बचनात् 'हि' आदेश आहे]

पक्षे । रुभसि । इत्यादि ।

विकल्पपक्षी (म्हणजे जेथें 'हि' आदेश होत नाही तेथें माहाराष्ट्री प्राकृतप्रमाणें एप होईल उदा) रुभसि । (रोदिपि) इत्यादि

बहुत्वे हु ॥ ३८४ ॥

एवादीना मध्यत्रयस्य सम्बन्धि बहुष्वर्थेषु वर्तमानं बहुक्त्व तस्यापभ्रंशो हु इत्यादेशो वा भवति ।

धातूनां लागणाऱ्या श्रययातील मध्यव्या तीनहीच सर्वधी जें बहुवचन, त्याचा अपभ्रंशान 'हु' असा आदेश विवक्ष्यानं होतो उदा -

बलि-अम्भयणि महुमहणु लहुईह्वा सोइ ।

अइ इच्छु वहुत्तणउ देहु म मग्गहु कोइ ॥ १ ॥

(बले अभ्यर्थने मधुमयनो लघुगीभूत सोपि ।

यदि इच्छथ महत्त्वं (बहुत्तणउ) दत्त मा मार्गयन् कमपि ॥)

यगीजवळ याचना करताना तो विष्णु (मधुमयन) मुद्धा लघु शाला (तच्छा) पर मोठेपणा हवा असेल तर (दान) या , (पण) पुण्यवळदि (काहीहि) मागू नका

[येथें इच्छहु आ द्वि पु अन्वचनी रूपात 'हु' आदेश आहे]

पक्षे । इच्छह । इत्यादि ।

विकल्पपक्षी (म्हणजे नेव्हा 'हु' आदेश होत नाही तेव्हा नेहमीप्रमाणें रूप होतें उदा) इच्छह । (इच्छय ।), इत्यादि

अन्त्यत्रयस्याद्यस्य उ ॥ ३८५ ॥

त्यादीनामन्त्यत्रयस्य यदाद्य वचन सस्यापभ्रशो उ इत्यादेशो वा भवति ।

धातूना लृगणान्या प्रत्ययापेक्षी अन्त्य तीन्हींचे (म्हणजे प्रथम मुख्य ए व , द्वि व , आणि व व याच) जें आद्य (म्हणजे एक -) वचन, त्याचा अपभ्रशान 'उ' असा आदेश विकल्पानें होतो उदा -

विहि विगडउ पीडनु गड म धनि कवदि तिसाउ ।

सपह कडुडें वस जिजें छुडु अग्यह ववसाउ ॥ १ ॥

(विधिर्विनाटयतु ग्रहा पीडयन्तु मा धन्ये कुरु विपादम् ।

सम्पद कर्षामि वेपमिव यदि अर्धनि (= स्पष्ट) व्यवसाय ॥)

दैव विन्मुख असो, ग्रह पीडन देवोत सुदरी विषाद करु नको जर व्यवसाय करीन तर वेपाप्रमाणें (मी) सपदा ओढून आणीन

[यथं, कडुड हें प्र पु एकवचनाचें रूप आहे]

यलि विजउ सुभणस्सु । (३३८ १)

[येथें किलउ वा प्र पु एकवचनी रूपात 'उ' आदेश आहे]

पक्षे । कडुमि । इत्यादि ।

विकल्पपक्षी (म्हणजे नेथे 'उ' आदेश होत नाही तेथे) कडुमि (कर्षामि ।) इत्यादि (रुजें होताना)

यहुत्ये हुं ॥ ३८६ ॥

त्यादीनामन्त्यत्रयस्य सर्वाधि बहुध्वयेषु वर्तमान यद्वचन तस्य हुं इत्यादेशो वा भवति ।

धातूना लृगणान्या प्रत्ययातील अन्त्य तीन्हींचें सर्वथी जें बहुवचन (म्हणजे प्र पु बहुवचन) त्याचा (अपभ्रमात) हुं असा आदेश विकल्पान होतो उदा -

स्वमविसादित नदि लहहु पिय सदि देमहि नाहु ।

(रणदुग्भिन्नसं भगमाई विणु लुज्जे न वलाहु ॥ १ ॥

(खड्गविसाधिनं यत्र स्त्रामहे तत्र देशे याम् ।

रणदुर्भिज्ञेण भग्ना विना युदेन न वलामहे ॥)

प्रियकरा, जेथें तरवारीला काम मिळेल त्या देशी जाऊ या रणरूपी दुर्मिक्षानें आपण
पंडित आहोंत, मुद्याविना आपण (सुखी) राहू शकणार नाही

[येथें, लहहु, जाहु, व वगहु या प्र पु अनेकवचनी रूपात ' ॥ ' आदेश आहे]
पक्षे । छद्दिमु । इत्यादि ।

विकल्पपक्षी (उदाहरण) छद्दिमु । (लभामहे ।), इत्यादि

हि-स्वयोरिदुदेत् ॥ ३८७ ॥

पञ्चम्या हिस्वयोरपञ्चरो इ उ ए ह्रस्वते त्रय आदेशा वा भवन्ति ।

आज्ञापां (पचमी) म्या (द्वि पु ए. ष) हि आणि स्व या प्रत्ययांचे अपभ्रंशात
इ, उ व ए असे तीन आदेश विकल्पानें होताना उदा -

इत् । ' इ ' ॥ आदेश झाला असतां (उदाहरण) -

कुजर सुमरि म सत्तइउ सरला सास म मेछि ।

कबळ जि पाविष विट्टिबसिण ते चरि माणु म मेछि ॥ १ ॥

(कुजर स्मर मा सउकी सरलान् भामान् मा मुष ।

कबला ये प्राप्ता विधिबसेन ताथर मान मा मुष ॥)

हे हत्ती, सलकी (वृक्षा) ची आठवण करू नको दीर्घ सुस्कारे सोडू नको, दैववशात्
मिळालेले घास खा मान सोडू नको

[येथें, सुमरि, मेछि, चरि या रूपात ' इ ' आदेश आहे]

उत् । ' उ ' ॥ आदेश झाला असतां (उदाहरण) -

भमरा पल्लु वि छिबइइ के ॥ दिवहडा विल्लु ।

घणपत्तलु छायाबहुलु फुलइ जाम कयउ ॥ २ ॥

(भ्रमर अत्रापि निम्बके पत्ति (वित्) दिवसान् विलम्बस्व ।

घनपत्रवान् छायाबहुले फुलति यावत्कर्म्य ॥)

हे भ्रमरा, दाट पान व छया असणारा वदव (वृक्ष) फुलेपर्यंत या लिंबाचे वृक्षावर
काही दिवस काढ

[येथें, विल्लु या रूपात ' उ ' आदेश आहे]

एत् । ' ए ' ॥ आदेश झाला असतां (उदाहरण) -

प्रिय एम्बहि करे ॥ सेल्लु करि छद्दिहि तुह्ने वरवाल ।

॥ कावालिप कप्युडा छेहि ॥ अमगु कवालु ॥ ३ ॥

(प्रिय हदानीं कुरु गऊ करे त्यज त्व वरवालम् ।

येन कावालिना वराका लान्नि अमग्रे कपालम् ॥)

प्रियकरा, आता हातात भाला टेव, तरवार टागून दे म्हणजे त्रिचाच्या कापाळिमांना
(निदान) न पुटलेले कपाः (भिजेसाठी) मिळेल

[येथे, करे मध्ये ' ए ' आदेश आहे]

पक्षे । सुमरहि । इत्यादि ।

विकल्पपद्धी (म्हणजे जेव्हा हे आदेश होत नाहीत, तेव्हा) सुमरहि । (सर ।),
इत्यादि

घत्स्यति-स्यस्य स ॥ ३८८ ॥

अपभ्रंशे भविष्यदयेवियस्य त्यादे स्यस्य सो वा भवति ।

अपभ्रंशांत धातूना लागणाऱ्या भविष्यार्थक प्रत्ययात ' स्य ' चा स विकल्पानें होतो.

उदा -

दिभद्रा जति झडपडहि पडहि मनोरह पडि ।

ज अड्ड व मागिअह होसह करतु म अडि ॥ १ ॥

(दिवसा यांति येथें (झडपडहि) पतन्ति मनोरथा पधात् ।

यदस्ति तन्मान्यते भविष्यति (इति) कुर्वन् मा आम्स ॥)

दिवस सटपट जातात मनोरथ मागे पडतात (म्हणून) जे आहे ते स्वीकारावें
(मानावे), ' होईल ' असें म्हणत (स्वस्थ) बसू नको

[येथे, ' होमह ' या रूपान ' स ' झाला आहे]

पक्षे । होहिह ।

विकल्पपद्धी (उदा) होहिह । (भविष्यति ।)

क्रिये कीमु ॥ ३८९ ॥

क्रिये इत्येतस्य क्रियापदस्यापभ्रंशे कीमु इत्यादेशो वा भवति ।

' क्रिये ' या क्रियापदाचा अपभ्रंशांत ' कीमु ' असा आदेश विकल्पानें होतो उदा -

संता भोग जु परिहरह तसु कउहो बलि कीमु ।

तसु दहवेण वि मुडिमउं जसु खलिहउं सीमु ॥ १ ॥

(संतो भोगान् य परिहरति तस्य कान्तस्य बलि क्रिये ।

तस्य देवेनैव मुण्डितं मस्य खल्ला' दीर्यम् ॥)

अमणाय्या भोगाचा त्याग करणाऱ्या प्रियकराची मी पूजा करते ज्याच्या होत्यात
टक्कल पडले आहे, त्याचे दैवानच मुन्न केळ आहे

[येथे, क्रिये चा ' कीमु ' हा आदेश आहे]

पक्षे । साध्यमानावस्थान् क्रिये इति समृततादादेश प्रयोग ।

बलि हिज्जउं मुभगम् । (३३८ १)

विकल्पपक्षी (उदाहरण) यलि क्रिजर्ते सुभजस्सु ।

साध्यमान-अवस्थेतील ' क्रिये ' या सस्कृत शब्दावरून हा प्रयोग आहे

भुच. पर्याप्तौ हुच्च. ॥ ३९० ॥

अपभ्रंशे भुचो घातो पर्याप्तावर्थे वर्तमानस्य हुच्च इत्यादेशो भवति ।

पर्याप्ति^१ या अर्थी असणाऱ्या भू घातूचा अपभ्रंशान

' हुच्च ' असा आदेश होतो उदा -

अह्नुगणु ज धणइ सो छेयउ न हु छाहु ।

सहि जइ केवई सुदियसे^२ण अहरी पदुच्छइ नाहु ॥ १ ॥

(अतिपुत्रत्व यस्तनयो म च्छेद न खउ लाभ ।

सति यदि कथमपि श्रुतिबन्धेन अपरे प्रभवति नाथ ॥)

स्तनाच जे अनि पुत्रत्व तें लाभ नमून तोटाच (छेदक-हानि) आहे (कारण) हे मन्वी, प्रियकर मोठ्या वृष्टान व विलंबान अधराप्रत पोचलो

[येथें, पदुच्छइ मर्त्य भू चा हुच्च आदेश झालेला आहे]

भृगो भृयो या ॥ ३९१ ॥

अपभ्रंशे भृ गो घातोर्भृव इत्यादेशो वा भवति ।

अपभ्रंशात भू घातूचा ' भव ' असा आदेश विन्यासेन होतो उदा -

भुवइ सुहासिउ किं वि । (भूत सुभाषित निमपि ।) कोणत तरी सुभाषित सांग

[येथे, ' भुवइ ' मर्त्ये भूचा ' भव ' आदेश आहे]

पक्षे । विकल्पपक्षी (भू चा भ्रोप असा आदेश होतो उदा -)

इतउं भ्रोपिणु सउणि ठिउ पुणु दसासणु भ्रोपि

तो ॥ ३ ॥ आणउं पडो हरि जइ महु अमगइ भ्रोपि ॥ १ ॥

(इयत् उक्त्वा शकुनि स्थित पुनर्दु शासन उन्वा ।

तदा अह जानामि एष हरि यदि ममाप्रत उन्वा ॥)

(दुर्याधन म्हणतो -) इतकें बोलून शकुनि याचक्य (तिनकच) बोलून दु शासन थांबला, (मग) मला कळलें कीं (बोलकच तें) बोलून हा हरि (श्रीकृष्ण) माझ्यापुढें (उभा राहिला)

[येथें, भ्रोपिणु भ्रोपि ही भू ची अपभ्रंशातील ल्यबन्ताची रूपे आहेत]

व्रजेर्बुज ॥ ३९२ ॥

अपभ्रंरो व्रजतेर्घातोर्बुज इत्यादेशो भवति ।

अपभ्रंशात् व्रज् धातून् 'बुज' असा आदेश होता उदा -

बुजइ । (व्रजति ।) बुजेपि । बुजेपिण्यु । (व्रजिता ।) जातो जाऊन

इतो प्रस्स ॥ ३९३ ॥

अपभ्रंरो इतोर्घातो प्रस्स इत्यादेशो भवति ।

अपभ्रंशात् इत् धातून् 'प्रस्स' असा आदेश होतो उदा -

प्रस्सदि । (पश्यति ।) पहतो

ग्रहेर्गृण्ह ॥ ३९४ ॥

अपभ्रंरो ग्रहेर्घातोर्गृण्ह इत्यादेशो भवति ।

अपभ्रंशात् ग्रह् धातून् 'गृण्ह' असा आदेश होतो उदा -

पठ गृण्हेपिण्यु मनु ।

(पठ गृहीत्वा व्रनम् ।)

व्रन घेऊन पठन कर

तस्यादीना छोल्लादय ॥ ३९५ ॥

अपभ्रंरो तक्षिप्रभृतीनां धातूनां छोल इत्यादय आदेशा भवति ।

अपभ्रंशात् तक्ष् प्रभृति धातून् छोड इत्यादि आदेश होतात उदा -

त्रिर्वं त्रिर्वं तिकरा केवि कर जइ सवि छोल्लिग्ननु ।

तो जइ गोविडे मुहकमलि सविस्मि का वि छहनु ॥ १ ॥

(यथा तथा तीक्ष्णान् लात्वा करान् यदि शशी अतन्निप्यन् ।

सदा गति गौर्यां मुखकमलेन सम्मन्ता वामपि अल्पस्यन् ॥)

कमेंहि कहन जर तीक्ष्ण सिरण काडून (घेऊन) चद्राग तामल्य असता, तर ॥
जगात गौरीच्या मुखकमलाशीं बोडेमें सादय त्याल्य छमल अमर्त

[येथें, छोट ॥ तक्ष् चा आदेश आहे]

आदिप्रदणाद् देशीषु ये क्रियावचना उपलभ्यन्ते ते उदाहरायां ।

(सूत्रातील) 'आदि' शब्दामुळे देशी भाषेन ये क्रियावचक शब्द आहेत ते उदा

हरणें म्हणून घ्यावयाचे (उदा -)

चुडुलउ चुर्णामोह सइ मुदि कबोळि निदिचउ ।

सप्तानलचलसलकिभउ वाहसलिलसमिचउ ॥ २ ॥

(चट्टण चूर्णमवति स्वयं मुग्धे कपाणे निहितम् ।

श्यामानलज्वाग्नमेव वाप्यजलसमिचनम् ॥)

अपन्नश - व्याकरण

सुदरी, गालावर ठेवलेलें, श्यासहूणी अग्नीच्या ज्वागनीं तापलेलें व अशुजलनें मिजलेलें कवण आपण होऊनच पूर्ण होतें आहे

[येथें, शंडकक हा तापय् चा आदेश आहे]

अदमद्वचिउ ये पयइ पेम्मु निअत्तइ जाव्व ।
सव्यासणरिउसभवहो कर परिअत्ता ताव्व ॥ ३ ॥
(अनुगम्य द्वे पदे प्रेम निर्वर्तते यावत् ।
सर्वाशनरिपुसभयस्य करा परिश्रुता तावत् ॥)

जेव्हां प्रेम (प्रिया) दोन पावलं जाऊन परतले, तेव्हा सर्व खाणाऱ्या (अग्नी) चा जो शत्रु (म्हणजे पाणी, समुद्र), त्यापासून निर्माण झालेला जो चंद्र, त्याचे किरण परावृत होऊ लागले

[येथें, अदमद्वचिउ हा 'अनुगम्य' चा आदेश आहे]

हिअइ खुडुक्कइ गोरदी गयणि घुडुक्कइ मेडु ।
वासारत्तिपवासुअइ विसमा सकडु पडु ॥ ४ ॥
(हृदये शल्यायते गौरी गगने गर्जति मेघ ।
वपारात्र प्रवासिकाना विपम सक्रमेतत् ॥)

हृदयात सुदरी शल्याग्रमणें (प्राप्त देत) आहे आकाशांत मेघ गर्जत आहे पाव साठ्यात प्रवासास निघणाऱ्यांना ह्म मोठें सरुट आहे

[येथें 'खुडुक्कइ' हा शल्यायते याचा, व 'घुडुक्कइ' हा गर्जति याचा आदेश आहे]

अम्मि पओहर वज्रमा निष्पु जे~ समुह थति ।
महु कठहो~ समरंगणइ गयघड अम्भिउ जति ॥ ५ ॥
(अम्ब पयोधरी वज्रमया नित्य यौ समुखौ तिष्ठत ।
मम कान्तस्य समराङ्गणके गजघना भद्रस्तु यात ॥)

आह, (हे माझे) स्तन वज्रमय आहेत (कारण) ते चेहऱ्यां माझ्या प्रियकरासमोर असतात, व रणागणावर गजसमूह नष्ट करण्यास जातात

[येथें, या हा त्या चा आदेश आहे]

पुत्ते जापें कवणु गुणु अवगुणु कवणु मुण्ण ।
जा वण्णीकी भुडडी चपिअइ अवरेण ॥ ६ ॥
(पुत्रेण चातेन कौ गुण अपगुण व मृतेन ।
यत् पैतृवी (वण्णीवी) भूमि आक्रम्यतेऽपरेण ॥)

[येथे, सुष मध्य ख चा घ झाला आहे]

तथपक्षाना दधवभा । त, थ, प, फ यांचे द, ध, व, भ -

सवधु करेण्णिणु कधिदु मई तसु पर समलउँ जम्मु ।

जासु न प्वाउ न चारहडि न व पम्हट्टउ धम्मु ॥ ३ ॥

(शपथ घृत्वा कथित मया तस्य पर सफल जन्म ।

सस्य न त्याग न च आरभटी न च प्रमृष्ट धर्म ॥)

शपथ घेऊन मी सांगितले - ज्याचा त्याग (दानश्रुता) पराक्रम (आरभटी), आणि धर्म नष्ट झालेला नाही त्याचा जन्म संपूर्ण सफल ज्ञान आहे

[येथे, सवधु मध्ये थ चा घ आणि प चा व झाला आहे कधिदु मध्ये थ चा घ झाला आहे, व त चा द झालेला आहे समलउँ मध्ये फ चा भ झालेला आहे]

अनादाविनि किम् । (सूनात) 'अनादि असता असे का म्हटले आहे ? (कारण जर अनादि नसेल तर हा नियम लागणार नाही उदा -)

सवधु करेण्णिणु । अत्र वस्य गव न भवति ।

यथ, करेण्णिणु मधील क अनादि नमन्यान त्या क चा ग होत नाही

स्वरादिनि किम् । (सूनात) स्वरापुठ असे का म्हटले आहे ? (कारण स्वरापुठ नसल्यास हा नियम लागणार नाही उदा -)

गिलि गिळि राहु मयकु ।

[येथे, मयकु मध्ये क हा स्वरापुठ नसून इ या व्यञ्जनापुठ आहे, त्यामुळे येथे क चा ग होत नाही]

असयुक्तानामिति किम् । (सूनात) 'असंयुक्त असंन्यायाचा' असे का म्हटले आहे ? (कारण असंयुक्त नसल्यास ॥ नियम लागणार नाही उदा -)

एक्कहिं अक्खिहिं सावणु । (३५० २)

[येथे, क असंयुक्त नसल्याने त्याचा ग होत नाही]

प्रायोधिकाराक्खविन्न भवति ।

प्रायोधिकारामुळे वचित (क ह्यादींचे स्थानी ग इत्यादि) होत नाही उदा -

जइ केवई पावीसु पिउ अकिआ जुइ करीसु ।

पाणिउ नवइ सरावि जिई सव्वेणं पइसीसु ॥ ४ ॥

(यदि कथंचिद् प्राश्यामि ध्रियं अकृते कौतुक करिष्यामि ।

पानीये नवके ॥ ४ ॥ यथा सर्वात्रेण प्राश्यामि ॥)

जर कदाचिन् प्रियकर मला भेटेल तर पूर्वी (कधीह) न केलेले असे काहीतरी कौतुक मी करीन नवीन मङ्क्यात जसे पाणी सर्वत्र सिरख तरी मी सर्वांगने (त्या प्रियकरांत) शिरेन

[येथे 'अविआ, ' 'नवद' या शब्दामध्ये क चा ग झालेला नाही]

उभ कणिआरु पफुलिअड कचणफतिपयासु ।

मोरीवयणविणिज्जिअड न सेवइ वणवासु ॥ ५ ॥

(पश्य कर्णिकार प्रभुपित्र कायनशान्तिप्रकाश ।

गौरीवदननिर्जितक ननु मेवत वनवासम् ॥)

सोन्यासारख्या कातीने कमफणारा फुललेला कर्णिकार वृक्ष पहा जणु सुदरीच्या मुखान जिकल्यामुळे तो वनात रहात आहे (वनवास सेवीत आहे)

[येथे कणिआरु मध्ये क चा ग झालेला नाही पफुलिअड या शब्दात क चा भ झालेला नाही पयासु या शब्दामध्ये क चा ॥ झालेला नाही आणि विणिज्जिअड या शब्दान त चा द झालेला नाही]

मोनुनास्तिको घो या ॥ ३९७ ॥

अपभ्रशोनादी वर्तमानस्यासद्युक्तस्य मकारस्य अनुनास्तिको वकारो वा भवति ।

अपभ्रश भाषेत अनादि असत्याच्या असंयुक्त मकाराचा अनुनास्तिक वकार (म्हणजे व) विकल्पाने होतो उदा -

कबैलु कमलु (कमलम्) भवैरु भसरु (भ्रमर)

छाक्षणिकस्यापि ।

लक्षणिकै (मकाराचा मुळा अनुनास्तिक वकार होतो उदा० -)

निर्व (जिन्) निर्व (तिम्), नर्व (जेम्) 'तेव (तेम्)

अनादाविषेव ।

(म) अनादि असत्त्वानां (हा नियम लागतो मकार अनादि नसल्यास हा नियम लागत नाही उदा० -)

मयणु । (मदन ।)

[येथे ममार अनादि नसल्याने म चा वें झालेला नाही]

असंयुक्तस्येस्येव ।

(मदार) असंयुक्त अमत्त्वानां (हा नियम लागतो ममार संयुक्त असल्यास हा नियम लागत नाही उदा० -)

तमु पर समलउ जम्मु । (३९६ ३)

[यथे, मरार अस्युक्त नसन्त्याने त्याचा वें होत नाही]

घाघो रो लुक् ॥ ३९८ ॥

अपभ्रंशो सयोगादघो वर्तमानो रेफो लुक् वा भवति ।

अपभ्रंशात जोणाक्षरातील नंतर असणाऱ्या रेफाचा (र चा) लोप विकल्पानें होतो
उदा —

जइ केवेंइ पावीमु पिउ । (३९६ ४)

[यथे, पिउ (प्रिय) मय्ये प्रिय मधील रेफाचा लोप लागू आहे]

पक्षे । [वक्तृपत्नी] (म्हणजे रेफाचा लोप झाल्या नाही तर रेफ तसाच रहातो उदा -)

जइ भग्ना पारवकडा तो सहि मग्नु प्रियेण । (३७९ २)

[येथे प्रियेण मय्ये रेफाचा लोप झालेला नाही]

अभूतोऽपि क्वचित् ॥ ३९९ ॥

अपभ्रंशो क्वचिद्विद्यमानोऽपि रेफो भवति ।

अपभ्रंशात क्वचिन् (मुख्यतील जोणाक्षरात) रेफ नसताहि रेफ यतो उदा —

ग्रामु महारिसि षँउ भणइ जइ सुइसधु वभागु ।

मायइ अछण नवताइ दिविदिवि गगाण्हाणु ॥ १ ॥

(व्यासमहर्षि एतद् भणति यदि धनिशास्त्र प्रमाणम् ।

भानूणा चरणौ नमतां दिवसे त्विसे गङ्गास्नानम् ॥)

महर्षि व्यास अने म्हणतात — जर येद व शास्त्र प्रमाण असेल तर मातेचे चरण वदन
करणाऱ्याना दररोज गंगास्नान घ्यात

[यथे मूळ व्यास शब्दात रेफ नसताना ग्रामु मय्ये रेफ आलेला आहे]

क्वचिदिति किम् । (सूत्रात) क्वचिन् अने की इच्छा आहे ?

(कारण कधी कधी असा रफ येत नाही उदा —)

घासेण वि मारहसभि बद्ध ।

(व्यासेनापि भारतस्तम्भे बद्धम् ।)

व्यासानें मुद्धा भारतस्तम्भात सांगितलें आहे

[येथे वाम मय्ये रेफ आलेला नाही]

आपद्धिपत्सपदा द इ ॥ ४०० ॥

अपभ्रंशे आपद्, विपद्, व सपद् इत्येतेषा एकारस्य इकारो भवति ।

अपभ्रंशात् आपद्, विपद्, व संपद् यः (शब्दा) च्या (अन्त्य) दकाराचा इकार होतो उदा :-

अणठ करतहो पुरिसहो आवद् भावद् ।
(अनय कुर्वत पुरयस्य आपद् आयाति ।)
वाइट (कर्म) करणाच्या पुण्यावर आपति येते
[येथें, आवद् मध्ये दकाराचा इकार झालेला आहे]
विबद् । (विपद् ।) संपद् । (सपद् ।)

प्रायोपिकारात् । प्रायोपिकरामुळे (कधी कधी या शब्दात दकाराचा इकार होत नाही उदा -)

शुणहि न सपय किति पर । (१३५१)
[येथें, सपय मध्ये दकाराचा इकार झालेला नाही]
कथ-यथा-तथा थादेरेमेहेया दित ॥ ४०१ ॥

अपभ्रंशो कथ यथा तथा इत्येषां थादेरवयवस्य प्रत्येकम्
एम् इम् इह इध इत्येते दित्वाच्चार आदेशा भवन्ति ।

अपभ्रंशान् कथ, यथा, तथा या (शब्दा) च्या थादि अवयवाचे प्रत्येकी एम्, इम्, इह, इध असे चार दित् आदेश होतात उदा —

केम् समण्ड दुदुदु त्रिणु किध रण्णी छुडु होइ ।
नववधूदसनलालसउ वडइ मनोरह सोइ ॥ १ ॥

(कथ समाप्यतां दुष्ट दिनं कथ रात्रं शीघ्रं (छुडु) भवति ।
नववधूदर्शनलालसक वदति मनोरथान् सोऽपि ॥)

दुष्ट दिवस कसा संपेत ? रात्र लीकर कशी होईल ? नववधूला भेटण्यास उत्सुक झालेला तो (असे) मनोरथ बरतो

[येथें, कथम् चे केम् व किध हे आदेश झालेले आहेत]

ओ गौरीमुखनिजिअउ वडलि लुकु मियकु ।
अन्नु वि जो परिहवियतणु सो क्रिये भवेइ निसकु ॥ २ ॥
(ओ गौरीमुखनिर्जितक वाईले निज्जेन मृणाद् ।
अन्योऽपि य परिभूतानु स कथ भ्रमन्ति नि शब्दम् ॥)

१ म्हणजे — कथम्-केम् (केवें), किम् (किवें), लीह, किध, यथा-जेम्, (जेवें), जिम् (जिवें), जिह, जिध, तथा-तेम् (तेवें) तिम् (तिवें), तिह, तिध

मला घातें (ओ)-मुदरीच्या मुणान विस्त्यान चद्र ढगोआड दडत आहे
ज्याच शरीर पराभूत झाले आहे असा दुसरा कोणीहि नि शकणें कसा बरें हिंडल ?

[यथ कथम् चा श्रिये (त्रिम) असा आदेश झाला आहे]

त्रिधादरि तणु रयणवणु विद्ध छिउ सिरिआणद ।

निरवमरसु पिण विअवि जणु सेसडो दिण्णी मुद ॥ ३ ॥

(त्रिधाधरे तन्व्या रदनमण कथ स्थित धीआनन्द ।

निरवमरस प्रियण पोत्वन रोपस्य दत्त मुग ॥)

आनदा, मुदरीच्या विंगधरावर दत्त-व्रण कसा (राहिलेला) आहे ? (उत्तर -
इंटर रम पिऊन प्रियसरान जणु उरयेत्यावर मुग केलेली आहे

[यथ कथ चा विह वसत आदेश झाला आहे]

भण सडि निहुअडें तेवें मद्द जद्द पिउ दिदु सनेमु ।

चवें न जाणद् मउसु मणु पक्क्यावडिअं तसु ॥ ४ ॥

(भण सडि निवृत्त तथा मयि याद् प्रिय हृद सशेष ।

यथा न जानानि मम मत् पक्वापनि तस्य ॥)

सरी माणा प्रियर मजगी सनेप अगेल तर त मग (तू) थाप्न अशा प्रकारें
माग की त्याचे टिपणी पक्षपाती असणार मागे मग त्याला वळणार नाही

[येथ तथा चा तवें (तम) व यथा चा तेवें (जेम) असा आदेश आहे]

चिरे त्रिरे वक्रिम छोभण्ड ।

तिरे त्रिरे वम्मदु निभयसर ॥ (३४४ १)

[येथ यथा चा चिरे (तिम) व तथा चा त्रिरे (तिम) आदेश झाला आहे]

मई जाणित प्रिय शिदिअड कवि घर होइ विआलि ।

मवर मिअर रि निड तवद् निड दिणवर सपगालि ॥ (३४५ १)

[यथे, तथा चा निड व यथा चा जिड अने आदेश झाले आहेत]

एय विपत्रिधावुदाहारी ।

माचप्रमाणे लिप व लिप मांची उदाहरणे 'म्यायमाची

यादपत्तादप्येदगीहदा दावेडेंद' ॥ ४०२ ॥

अप्ये, यादपत्तादप्ये, दावेडेंदस्य दित् पद् द्यायमाची अत्रि ।

अपभ्रंशान् यादृक् इत्यादि शब्दाभ्यां द आदि अवयवाच्चा द्वित् 'एद्' अस्मा आदेशो
होती उदा० —

मद् भगिपठ बलिपाय मुद् केदु मयाण एद् ।

जेद् तेद् न त्ति होद् वड सई नारायण एद् ॥ १ ॥

(मया भगित् बलिपाय त्व वीदग् मयाण एप् ।

यादृक्ताग् नापि भवति मूर्ध् स्वयं नारायण ईदक् ॥)

हे बलिपाय हा कमला याचक आहे हैं मी तुला सांगिलें होतें मूर्खा, हा असला
तसला कोणी नसून हा अमन्य स्वतः नारायण आहे

[येथें, केदु (कीदृक्), जेद् (याक्), तेद् (ताक्), व एद् (ईदक्) अने
आदेश आहेत]

अस्मा उद्दस ॥ ४०३ ॥

अपभ्रंशो यादृगादीनामदन्तानां यादृशावादादीनामदन्तानां दादेरवयवस्य द्वित्
अद्दस इत्यादेशो भवति ।

अपभ्रंशान् अदन्त (अस्मान्त) यादृक् इत्यादि शब्दाभ्यां — याश, ताश, वीश,
ईश या शब्दाभ्यां — द — आदि अवयवाच्चा द्वित् 'अद्' अस्मा आदेशो होती उदा० —

जद्दसो । तद्दसो । बद्दसो । अद्दसो ।

(याश । ताश । वीश । ईश ।)

जसल्य समल्य कमला असल्य

यत्रतत्रयोत्तरस्य द्वित्तेत्यक्षु ॥ ४०४ ॥

अपभ्रंशो यत्रतत्रशब्दयोः द्वित् अक्षु अक्षु इत्येवौ द्वितौ भवतः ।

अपभ्रंशान् यत्र व तत्र या शब्दादीन् 'त्र' ये अक्षु व अक्षु अने द्वित् 'क्षु' होलात
उदा० —

जद्दसो घटदि प्रयावरी केक्षु दि छेन्निगिमिक्क्षु ।

जेक्षु दि तेक्षु दि एक्षु जगि भग तो रुदि सारिक्क्षु ॥ १ ॥

(यदि स घटदि प्रयावरी कुत्राणि न्यत्राणि त्रिक्क्षु ।

यत्राणि तत्राणि अत्र जगति नग तदा तस्या सप्तीम् ॥)

जर तो प्रनापति कोटून तरी शिक्षण मिळवून (प्रना) निर्माण करीत असेत तर या जगात येथे तेथे तिच्यासारखी कोण आहे, तें सांग

[येथें यत्र चा जेथु व तत्र चा तेथु असा आदेश आहे]

अत्रु ठिदो । तत्रु ठिदो ।
(यत्र स्थित । तत्र स्थित)
जेथें राहिल तेथें राहिला

[येथें, यत्र चा जत्रु व तत्र चा तत्रु असा आदेश आहे]

एत्थु कुत्रात्र ॥ ४०५ ॥

अपभ्रंशे कुत्र अत्र इत्येतयोश्चाभ्याम् इति एत्थु इत्यादेशो भवति ।

अपभ्रंशात कुत्र आणि अत्र या शब्दातील 'त्र' चा वित् 'एत्थु' असा आदेश होतो उदा -

केथु वि छेपिणु सिक्थु ।
जेथु वि तेथु वि एत्थु नणि (४०४ १) ।

[येथें कुत्र चा केथु व अत्र चा एत्थु असे आदेश झालेले आहेत]

यावत्तावदोर्वादिर्म उ मर्हि ॥ ४०६ ॥

अपभ्रंशे यावत्तावदित्यभ्यपयोर्वकारादेशव्यवस्य म उ मर्हि इत्येते त्रय आदेश भवन्ति ।

अपभ्रंशात यावत् आणि तावत् या अश्रयातील वकारादि अवयवाचे म, उ, मर्हि असे तीन आदेश होतात उदा -

जाम न निवड्डु कुमयडि सीहचवेडधड्ड ।
ताम समतर्हि मयगालड पड पड वज्जड डड ॥ १ ॥
(यावत् न निवडति कुम्मतणे सिहचपेगचगाल्छर ।
तावत् समस्तानां मदकृतानां (मज्जानां) पदे पदे वाचते डड ॥)

(तमेच म चा वें होऊन जावेंहि आणि तावेंहि अनें होऊं शकत)

जोपर्यंत सिद्धाच्या पत्राचा तडाका गढस्थळवर पडला नाही तोपर्यंतच पावलेपावली सर्वे मदोन्मत्त हस्तीचा नगावा बाजण असतो

[येथे, यावन् चा जाम, व तावन् चा ताम, अमे आदेश आहेत]

विलहं निलसणु ताउं पर जाउं न नेह गळति ।

मेडि पणढद ते वि विल विल विट्टवि स्वल हॉंनि ॥ १ ॥

(निलना तिरुव तावत् परं यावन् न स्नेह गळनि ।

स्नेहे प्रनष्टे ते एव तिला तिन्य अष्ट्वा खला भवन्ति ॥)

जोंपर्यंत तेल वाडलेले नाही तोंपर्यंत तिलाचें तिळपण तेल निघून जाताच ते तिळ तिळ न रहाता स्वल (पेंड, दुष्ट) होतात

[येथे, तावन् चा ताउ, व यावन् चा जाउ, असा आदेश झाला आहे]

जामहिं विसमी कजगाइ जीवई मज्जे पइ ।

तामहिं भच्छउ इयह जणु मुजणु वि अतर देइ ॥ ३ ॥

(यावद् विपमा कार्यंगति गैवाना मय्ये आपाति ।

तावद् आत्तामितर नन मुज्जनोऽप्यन्तर ददाति ॥)

जेव्हा जीवावर विपम कार्यंगति येथे, तेव्हा इतरे जन राहू देत (पण) मुज्जनमुद्धा अतर देतो

[यथ, यावद् चा जामहिं, व तावद् चा तामहिं, अमे आदेश झालेले आहेत]

था यत्तदोतोडेंघड ॥ ४०७ ॥

अपभ्रंशो यद् तद् इत्येतयोरप्यन्तयोर्व्यावृत्तावतोर्वकारादेशवयवस्य द्वित एवड इत्यादेशो वा भवति ।

अपभ्रंशात यद् आणि तद् यापामुन बनणाऱ्या अतु प्रत्ययान्त यावद् व तावद् माध्या बकरादि अवयवांचा किन् ' एवड ' असा आदेश विकल्पानें होतो उदा -

जेवडु अतर रावणरामहें तेवडु अतर पट्टणरामहें ।

(यावद् अन्तर रावणरामयो तावद् अन्तर पट्टणरामयो ।)

निनकें अतर राम व रावण यात निनकें अतर याव व नगर यात

[येथ, यावन् चा जेवड, आणि तावन् चा तेवड, अमे आदेश झालेले आहेत]

पंथे । विकल्पपंथी (म्हणजे यावद्, तावद् चे जेव्हा जेवड, तेवड अमे आदेश होत नाहीत, तेव्हा जेतुल, तेतुल असे आदेश होतात उदा -)

जेतुलो । तेतुलो ।

वेद - किमोयदि ॥ ४०८ ॥

अपभ्रंशो इद किम् इत्येतयोरप्यन्तयोर्व्यावृत्तक्रियतोर्वकारादेशवयवस्य द्वित एवड इत्यादेशो वा भवति ।

अपभ्रंशात् इदम् व किम् यापासून वनणन्या अतु प्रन्ययान्त इयत् आणि नियत् याच्या यकारादि अवयवाचा डित् 'एवड' असा आदेश विकल्पान होतो उदा -

एवडु अतरु । केवडु अतरु । (इयद् अन्तरम् । क्रियद् अन्तरम् ।)

एवडें अतर केवड अतर

पक्षे । विकल्पार्थी (म्हणजे जेव्हा इदम् व किम् याचे एवड आणि केवड असे आदेश होत नाहीत, तेव्हा)

पतुळो । केपुळो ।

परस्परस्यादिर ॥ ४०९ ॥

अपभ्रंशे परस्परस्यादिरकारो भवति ।

अपभ्रंशान 'परस्पर' या शब्दात आरभी अकार येतो उदा -

ते मुगाडा इराविभा जे परिचिद्धा वाड ।

अवरोप्यरु ओभलाड सामिड गनिड जाड ॥ १ ॥

(ते मुद्गा हारिता ये परिचिष्टा तेषाम् ।

परस्परं युध्यमानानां स्वामी पीडित ययाम् ॥)

परस्परार्थी लक्षणाऽन्यापैत्री ज्याचा स्वामी पीडित त्याला वाढलेल अन् (श-मूग) वाया गले

[यय, अवरोप्यरु मध्ये आरभी अकार आलेल्या आहे]

कादि-रूयैश्चोत्ताट्यारहाघवम् ॥ ४१० ॥

अपभ्रंशे कादिषु व्यञ्जनषु स्थितयो ए ओ इत्यान्तराट्यारणस्य छाघव प्रायो भवति ।

अपभ्रंशान क् इत्यादि व्यञ्जनात् (सयुक्त) अन्तारे ए व ओ यांचा उच्चार प्राय ल (प्लव) होतो उदा -

मुप^० चित्तिग्रह माणु । (३९६२)

[यये, मुपे^० मध्ये ए चा उच्चार लघु आहे]

तमु डडं कणिपुमि दुल्लहो^० । (३३८१)

[येथ, दुल्लहो^० मधील ओ चा उच्चार लघु आहे]

पदान्ता इ-दु-हि-दकाराणाम् ॥ ११ ।

अपभ्रंशे पदान्ता उर्ध्वमात्राणां उ दु हि इ इत्यादीनां व्यञ्जनाणां उच्चारणस्य छाघव प्रायो भवति ।

अपभ्रंशात् पदान्तीं असणान्या उं, हुं, हिं आणि ई याचा उच्चार प्रायः लघु होतो. उदा. :-

अन्नु लु तुच्छउं तहे घणहे । (३५०-१)

मलि किञ्जळं मुअणस्सु । (३३८-१)

[येथे, तुच्छउं आणि किञ्जळं मधील उं चा उच्चार लघु आहे.]

दइठ घडावइ वणि तरहुं । (३४०-१)

तरहुं ॥ वक्कल्लु । (३४१-२)

[येथे तरहुं मधील हुं चा उच्चार लघु आहे.]

सामगविसाहिउ जहिं छडहुं । (३८६-१)

[येथे, जहिं मधील हिं चा उच्चार लघु आहे]

तणहें तइज्जीअंगि न वि (३३९-१)

[येथे, तणहें मधील हें चा उच्चार लघु आहे]

म्हो म्मो चह ॥ ४१२ ॥

अपभ्रंशे म्ह इत्यास्य स्थाने म्म इति मकारान्तो मकारो वा भवति ।

अपभ्रंशात् 'म्ह' च्या स्थानी 'म्म' असा मकारयुक्त मकार विकल्पाने होतो.

म्ह इति 'पश्म-श्म-प्म-स्म-द्वां म्हः' (२-७४) इति प्राकृतलक्षण-
निहितोत्र गृह्यते । संस्कृते तदसम्भवात् ।

प्राकृतव्याकरणान् 'पश्म ... म्ह' या सूत्राने सांगितलेला म्ह येथे घेतलेला आहे.

(कारण) संस्कृतमध्ये असा म्ह असत नाही.

उदा. :- गिम्भो । (√ गिम्ह-ग्रीप्म) सिम्भो । (सिम्ह-√ लेप्मा)

वम्भ ते विरला के वि नर जे सर्वंग-छइल ।

जे वंदा ते वंचयर जे उज्जुअ ते वइल ॥ १ ॥

(वदन् ते विरला केऽपि नरा ये सर्वाङ्गच्छेमा ।

ये वम्भ ते वध (क) तदा ये ऋजवः ते बलीवर्दा ॥)

हे माझागा, सर्व अंगांनी हुपार असे जे कोणी नर असतात, ते विरज्य असतात. जे वाकडे आहेत ते वधविणारे असतात, जे मरळ असतात ते बलीबा असतात.

[येथे, वम्भ मध्ये म्ह चा म्म झाला आहे.]

अन्यादशोद्भाइसावराइसी ॥ ४१३ ॥

अपभ्रंशे अन्यादशशब्दस्य अद्याइस अवराइस इत्यादेशी भवतः ।

अपभ्रंशात् 'अन्याश' या शब्दाचे 'अनाइस' व 'अवराइस' असे आदेश होतात उदा - अनाइसो । अवराइसो । (अन्याह्म ।)

प्रायस् प्राउ - प्राइव - प्राइम्ब - पग्मिम्बा ॥ ४१४ ॥

अपभ्रंशे प्रायस् इत्येतस्य प्राउ प्राइव प्राइम्ब पग्मिम्ब इत्येते चत्वार आदेश भवन्ति ।

अपभ्रंशात् प्रायस् या (शब्दा)चे प्राउ प्राइव प्राइम्ब आणि पग्मिम्ब असे चार आदेश होतात उदा -

अशे ते दीहर लोअण भअ सं भुअगुअलु
अहु सु पणपणडाह स अलु नि मुहकमलु ।
अलु नि केसरुळापु सु अलु त्रि प्राउ विहि
णेण गिअदिणि घटिअ स गुणलायणगिहि ॥ १ ॥

(अन्ये ते दीर्घे लोचने अन्यत् तद् भुजयुगलम्
अन्यं स घनस्तनभारं तदन्यदेव मुरममलम् ।
अन्य एव केशरुलापं स अन्य एव प्रायो विधि-
येन नितम्बिनी घटिता सा गुणश्रवणविधि ॥)

ते दीर्घे लोचन निराळ्येच आहेत ते भुजयुगल निराळ्येच आहे तो घनस्तनाचा भार निराळ्येच आहे, ते मुखरमल निराळ्येच आहे केशरुलाप निराळ्येच आहे आणि गुण व लावण्य याचा निधि अशी (अमली) मुंदरी (नितम्बिनी) ज्याने चढवली तो विधि (महादेव) हि निराळ्येच आहे

[येथे प्रायस् चा प्राउ हा आदेश आहे]

प्राइव मुणिहें वि भवडी तें मणिभटा गणति ।
अलइ निरामइ परमपइ अज्ज वि लउ ॥ लहति ॥ २ ॥
(प्रायो मुनीनामपि भ्रान्ति ते मणीन् गणयन्ति ।
अक्षये निरामये परमपदे अद्यापि स्थ न लभन्ते ॥)

प्राय मुनीनामुद्धा भ्रान्ति आहे, ते (पक्ष) मणि मोचतात, (पण) अद्यापि अक्षर निव रामय अशा परमपदांत ते थोडे हाळेले नाहीत

[येथे प्रायस् चा प्राइव हा आदेश आहे]

अमुज्जळ प्राइम्ब घोरिअहे सदि उळ्वत्ता नयणसर ।
॥ संमुह सपेसिमा देंसि विरच्छी घत्त पर ॥ ३ ॥
(अश्रुजलेन प्रथं यौर्यां सखि उद्धृते मयनसरसी ।
ते समुखे सप्रपिते दत्त तिर्यग् घात परम् ॥)

सखि, (मय घातें) मुदरीची नयनरुपी सरोवरें अधुजलनें ओसडत आहेत म्हणून ते जेव्हा समोरासमोर (कुणाकडे तरी पहाण्यान) वज्जान, तेन्ना ते निरुका पाव देतात

[यथे, प्रायस् वा प्रादम्ब हा आदेश आहे]

एसी पिउ रुम्सु इउं खी मई अपुणेइ ।

पमिाम्व एइ मगोरखइ दुक्कस दइउ कोइ ॥ ४ ॥

(एव्यान प्रिय रापण्याम अह द्यस मामनुनयति ।

प्राय एतान् मनोरथान् दुष्कर इयित्वा वारयति ।)

प्रियकर येइल मी रागपेन रागावलेल्या माया तों अनुनय करील प्राय, दुष्ट (दुष्कर) प्रियकर अमे मनोरथ करायलावनी

[यथे, प्रायस् वा परिगम्ब असा आदेश आहे]

वान्यथोलु ॥ ४१५ ॥

अपभ्रंशे अन्यथाशब्दस्य अनु इत्यादौ वा भवति ।

अपभ्रंशात 'अन्यथा' या शब्दाचा 'अनु' असा आदेश विरहल्यान होतो उदा -

विरहाणल्लालरालिभउ पडिउ को वि मुठुवि डिभउ ।

अनु सितिरमळि सीभल नलहु धूम कळिहु उठिभउ ॥ १ ॥

(विरहाणल्लालरालिभउ पावक कोडि मरुवा स्थित ।

अन्यथा सितिरवाल शीतलनलान् धूम कुत जायत ॥)

विरहाणीच्या ज्वाळणी पेरलेल्या कोण्यातरी पावसान बुडी मारली अमली पाहिले, नाहीतर (या) गिऱि बालात धड पाण्यातून वाहू (धूम) कळी आली असली ।

[यथे अन्यथा चा अनु असा आदेश गाला आहे]

पपे । विनयपथी (म्हणजे जेव्हा अनु होत नाही तेन्ना)

अज्ञइ । (अन्यथा ।)

कुतस कउ कहतिहु ॥ ४१६ ॥

अपभ्रंशे कुतमूशब्दस्य कउ कहतिहु इत्यादौ भवति ।

अपभ्रंशात कुतम् या शब्दान 'कउ' व 'कहातहु' असे आदेश होण्या उदा -

महु कनहो गृह्ठी अह कउ हुंपडा बलति ।

अउ सितरहिं उळवद अह अप्पण न भति ॥ १ ॥

(मम कान्तस्य गणस्थितस्य कुत कुनीरस ग जगन्त ।

अथ सिपुगारेण आदयति (वप्यारयति-टीकाकार) अथ आभय न भान्ति ॥)

माया वान घरीं यस्मा शोपच्या कसा पेटील १ शप्च्या रचान ना स्वन च्या रचान
तो त्या विषवील, मल असा नाही

[यथ कुनस् चा कउ हा आत्मा आहे]

धूम्र कहनिहु उट्टिअउ । (४१५ १)

[यथे, कुनस् चा कहनिहु असा आत्मा आहे]

ततस्तदोस्तो ॥ ४१७ ॥

अपभ्रतो तनस् तदा इत्यनयोस्तो इत्यादतो भवति ।

अपभ्रतात ततस् व तदा याचा तो अमा आदेश होतो उदा -

जह भग्ना पारकडा तो सदि मग्नु विष्ण ।

अह भग्ना अग्नुह तगा ता तं मारिअइण ॥ (३७९ २)

[यथ तगा चा तो अमा आदेश आहे]

एय पर सम छुय मा मनाक् छम्य पर समाणु धुयु म मणाउ ॥ ४१८ ॥

अपभ्रते एवमादीना एवादेव आदेशा भवन्ति ।

अपभ्रान्त एवम् इत्यादीच एवम् इत्यादि आदेश होतात उदा -

एवम छम्य । एवम् चा एवम् हा आदेश होतो -

प्रियसगमि कउ निहडी विअहो परोरगहो कम् ।

मई त्रिभि त्रि विद्याविद्या निद न एम्ब व तम्ब ॥ १ ॥

(प्रियमत्तमे कुतो निद्रा प्रियस्य परोरगस्य कथम् ।

मया द्वे अपि विनाशित निद्रा नैव न तथा ।)

प्रियसगमाच घेरीं गोप कोटून (वणार) १ प्रियस्तर तडळ नराना कुटली शोप १
मास्या दोन्ही (प्रसारच्या निद्रा) नष्ट झाल्या आहेत मग अडीदि शोप यत नाही नि
तशीदि गोप यत नाही

परम पर । परम् चा पर अम्ब आदेश होतो

गुणहि न मपइ किसि पर । (३३५ १)

समम समाणु । समम् चा समाणु हा आदेश होतो -

वतु ॥ सीदहो उवमिअइ त महु रति मणु ।

सीहु निरवरय गय हणइ पिउ पयस मणु ॥ २ ॥

(वान्त यन् मिहेन उपसीयते तन्मम स्वर्ग = मल ।

सिद्ध नीरक्षरान् गजान् हति प्रिय पत्न्यम् ॥)

(माझा) प्रियकराची सिंहासीने जी तुलना केली जाते त्यामुळे माझा मान खंडित होतो (मला लाज वाटते), कारण सिंधू रक्षकरहित हत्तींना थार करतो, (पण माझा) प्रियकर रक्षकासदृश (त्यांना) थार करतो

धुवमो धुवु । धुवम् चा धुनु असा आदेश होतो -

चचलु जीविउ धुवु मरणु पिअ रुसिउज्जइ आइ ।

होसहिं दिअइ रुसणा दिअइ मरिससयाइ ॥ ३ ॥

(उडवेल जीवित धुव मरण प्रिय शब्दते किम् ।

भविष्यन्ति दिवसा रोपयुवा (रुग्णा) दिव्यानि वर्षातानि ॥)

जीवित चचल आहे, मरण निश्चित आहे, प्रियकरा, कसाला रागवावें ? ज्या दिवशी राग आहे ते दिवस होऊन दिव्य वर्षाप्रमाणे भासतात

मो म । मा चा म हा आदेश होतो -

म धगि करहि विसाउ (३८५ ३)

प्रायोमदृणात् । प्रायोमदृणामुळे (कधी मा चा म न होना म होतो, वा मा तसाच रहातो उश-)

मागि पणइइ जइ न चणु तो देखडा चङ्गज ।

मा हुज्जणकरणुवेहिं दसिउज्जतु भमिउ ॥ ४ ॥

(माने प्रनवे यदि न तनु सत देस त्याने ।

मा हुनैन्करणुवेहिं दर्शमान भ्रमे ॥)

(आपला) मान नष्ट झाल्यावर, जरी देह नाही तरी देस सोडून पावा दुष्टाच्या करपणांनी दर्शविला जात (येथे) हिंइ नको

[येथे, मा तसाच राहिलेय आहे]

छोणु विळिउज्जइ पाणिऐण अरि खल मेइ म गज्जु ।

बालिउ गलइ सु छुपइ गोरी तिम्मइ अज्जु ॥ ५ ॥

(छवण विळीयते पानीवेन अरे खल मेष मा गर्जे ।

ज्वालिन गलनि तळुनीरक गोरी तिम्पनि अथ ॥)

मीठ पाण्याने विरघळते अरे दुष्ट मेषा, गर्जे नको कारण [ती जळलेली झोपडी गळते, (आतली) मुदरी आज भिनेल

[येथे, मा चा म झालेय आहे]

मनाको मणाउ । मनाइ चा मणउ ज्या आदेश होतो -

विहवि एणद्ध वहुद्ध रिद्धिं जणसामन्नु ।

किंवि मणाउं महु पिअहो ससि अणुद्धरइ न अन्नु ॥ ९ ॥

(विभवे प्रनष्टे वक्र ऋद्धौ जनसामान्य ।

किमपि मनाक् मम प्रियस्य गच्छी अनुत्तरति नान्य ॥)

वैभव मष्ट झालें असत्ता वक्र, वैभवात नेहमीप्रमाणें (जनसामान्य) असणारा वद-
इतर दुसरा कोणीहि नाही-माझ्या प्रियकराचें किंचित् अनुत्तरण करतो

किलायचा-दिचा-सह-नहे किराहयइ दिवे सहु नाहिं ॥ ४१९ ॥

अपभ्रंशो किलादीना किराद्य आदेशा भवन्ति ।

अपभ्रंशात् किल इत्यादींच किर इत्यादि आदेश होतात उदा -

किळस्य किर । किल चा किर हा आवेश होतो -

किर खाइ न पिभइ न विरवइ घम्मि न वेचइ रुअद्ध ।

इइ त्रियणु न जाणइ जह जमहो खणेण पहुचइ दुअद्ध ॥ १ ॥

(किल न खादति न पिबति न विरवति धर्म न व्ययति रूपम् ।

इइ कृपणो न जानाति यथा यमस्य क्षणेन प्रभवति दूत ॥)

खरोत्तर कृपण खानहि नाही पीतहि नाही, (मनान) विरयव्दाहि नाही व धर्मासाठीं
एक यमाहि खर्च करीत नाही यमाचा दूत एका क्षणात प्रभासी होईत हें तो जाणतहि नाही
अयबोहवइ । अथवा चा अहवइ असा आदेश होतो -

अइवइ न सुवसह पड खोडि ।

(अथवा न सुवसना एष शेष ।)

अथवा चागल्या वशात जन्मलेल्याचा ■ दंप (खोडि) नव्हे

प्रायोधिकाराद् । प्रायोधिकारामुळ (अथवा चा अहवइ न होता कधी अहवा झाल
उदा -)

जाइजइ तडि वेसइ लउमइ पियडो पमाणु ।

जइ आवइ तो आगिअइ अहवा स जि निवाणु ॥ २ ॥

(यायते [गम्यते] तस्मिन् देशे लभ्यते प्रियस्य प्रमाणम् ।

यदि आगच्छति तदा आनीयते अथवा तत्रैव निर्वाणम् ॥)

ज्या देशात प्रियकराचा पत्ता (प्रमाण) लागेल तेथें जावें जर तो आला तर-त्याला
आणीन (नाहीतर) तेथेंच (जी) मरेन

[येथें, अथवा चा अहवा झालेला गाहे]

दिवो दिवे । दिवा चा दिवे असा आदेश होतो -

दिवि' दिवि गगणद्वारा । (३९९ १)

सदस्य सह । सह चा सह असा आदेश होतो -

जउ पवसंते सहं न गय न मुभ विओरे तस्सु ।

उजिज्जणइ सदससा दिवि'हि' सुदयजणस्सु ॥ ३ ॥

(यत्प्रवसता सह न गता न मृता वियोगेन तस्य ।

लज्जयते सदगन् ददतीभि (अस्माभि) मुभगजनस्य ॥)

प्रवासाला गेलेल्या प्रियकराबरोबर मी गेले नाही, आणि त्याच्या वियोगाने मेलेंहि नाही, या कारणाने त्या प्रियकरास सदस्य द्यायला मला लागू लागते

नहेनाहि । नहि चा नाहि असा आदेश होतो -

एतदे' मेइ पिअति जलु एतदे' वडवानल आवटइ ।

पेक्खु गहीरिम सायरहो एक्क वि वणिभ नाहि ओहटइ ॥ ४ ॥

(इत' मेधा' पिबन्ति जल इत वडवानल आवर्तते ।

प्रेक्षस्व गभीरिमाण सागरस्य एकाप वणिक् नहि अपभ्रस्यते ॥)

इतडे मेध पाणी पितान इतडे वडवानल क्षुब्ध पाल्य आहे (तथापि) सागराचे गभीरपणे पहा, (पाण्याचा) एक वणाइ कमी प्रारेल्या नाही

पञ्चादेयमेवैवेदानीं - प्रत्युतेतस पच्छइ एम्बइ जि एम्बहिं

पच्छलिउ एत्तहे ॥ ४२० ॥

अपभ्रतो पञ्चादांगीना पच्छइ इत्यादय आदेशा भवन्ति ।

अपभ्रशात पञ्चात् इयादींच पच्छइ इत्याद आदेश होतात उदा, -

पञ्चात पच्छइ । पञ्चात् चा पच्छइ हा आदेश होतो -

पच्छइ होइ विहाणु । (३९२ १)

एवमेवस्य एम्बइ । एवमेव चा एम्बइ असा आदेश होतो -

एम्बइ मुरउ समसु । (३९२ २)

एवस्य जि । एव चा नि हा आदेश होतो -

जाउ म चउउ पहउवह दक्खंडे कइ पव देइ ।

ठिअइ निरीच्छी हउ जि पर पिउ उवरइं करेइ ॥ १ ॥

(गानु मा यान्त पश्यत इत्या म कन पदानि ददात ।

हृदये तिरस्चीना अहमेव पर लय आम्बराण करोत ॥)

जाऊ दे (त्याला) पाणाच्या (त्या) ला (मागे) बोलू नका स्तिती पावलें (तो पुत्र) जानो तें पहाते त्याच्या हृदयात मी तिरवी (बसलेली) आहे (परंतु माझा) प्रियकर जाण्याचें केवळ अवसर करतोय

इदानीम एम्बहिं । इदानीम् चा एम्बहिं असा आदेश होतो -

हरि नचाविउ पाणइ विगडइ पाडिउ छोड ।

एम्बहिं राहपओहरइ जे आवइ त होइ ॥ २ ॥

(हरि नर्तित प्राप्तणे विस्मये पातिन सोक ।

इदानीं राधापयोधरयो यत् (प्रति) भानि वद भवतु ॥)

अगणात हरीला नाचवत्य सोकाना आख्यात पाडलें आता राधेच्या स्तनाच जें श्राव्य असेल तें होऊ दे

प्रत्युतस्य पच्चकिउ । प्रत्युत चा पचलिउ ॥ आदेश होतो

सावसळोणी गोरडी नवली क वि विस्मदि ।

महु पचकिउ सो मरइ जामु न छमाइ कंठि ॥ ३ ॥

(सर्वमलावण्या गौरी नवा कापि विप्रप्रथि ।

मड प्रत्युत स प्रियते यस्य न लगति कण्ठे ॥)

सर्वांगमुदर गौरी ताज्या (नवीन) विप्रप्रथी (बचनागा) प्रमाणें आहे पण ज्याच्या गळ्याला ती चिःटत नाही तो (तरुण) वीर मरणो

इतस पचडे । इतस् चा एतदे असा आदेश होतो

एतदे मेह पिभनि जलु । (४१९४)

विपण्णोक्तयर्मनो बुन बुत्त विट्ठं ॥ ४२१ ॥

अपभ्रंशो विपण्णादीना मुखादय आदेशा भवति ।

अपभ्रंशान विपण्ण इत्यादींचे बुन इत्यादि आदेश होतात उदा -

विपण्णस्य बुत्त । विपण्ण चा बुन हा आदेश होतो -

मई बुत्तउ तुहुं पुरु घाडि कसरेहिं विगुचाइ ।

पई विगु घवल ॥ चडइ भरु एम्बइ बुत्तउ काइ ॥ १ ॥

(मया उक्त ॥ पुर घर गंग्ठामै (कसरेहिं) विनाशिता ।

त्वया विना घवल नारोहति भर इदानीं विपण्ण मिम् ॥)

मी म्हणलें-हे ठवळ्या बैला तू पुरा घर गंग्ठामै बैलानीं आम्हाला पींग दिली आहे, घुस्पायिना भार घादिल्ल जाणार नाही (पण) तू आता विपण्ण का ?

उक्तस्य बुत्त । उक्त चा बुत्त हा आदेश होतो -

मई वृत्तः । (४१११)

वर्त्मनो विद्य । वर्त्मन् वा विद्य असा आदेश होतो -

विचि न माह । (३५०१)

शीघ्रादीनां बहिल्लादय ॥ ४२२ ॥

अपभ्रंशे शीघ्रादीनां बहिल्लादय आदेशा भवन्ति ।

अपभ्रंशात् शीघ्र इत्यादींच बहिल्ल इत्यादि आदेश होजात उदा :-

(शीघ्र वा बहिल्ल असा आदेश होतो -)

एककु कइअह वि न आवही अन्तु बहिल्लु जाहि ।

मई मित्ता प्रमाणित पई जेइउ खलु नाई ॥ १ ॥

(एक कदापि नागवृद्धि अन्यत् शीघ्रं यामि ।

मया मित्र प्रमाणित त्वया यावत् (त्व यथा) खलु नहि ॥

एक तू येत नाहीस दुमरे, लोकर जातोस मित्रा, मल्ल कळते आहे की तुझ्यासारखा
कुठ कोणीहि नाही

सकटस्य घघळ । सकट् वा घघट हा आदेश होतो -

जिंवे सुपुसि जिंवे घघळइ जिंवे नइ जिंवे बळणाइ ।

जिंवे दोंगर जिंवे कोहरइ दिशा विसुरइ काइ ॥ २ ॥

(यथा सुपुस्य तथा कलहा यथा नद्य तथा बलनानि ।

यथा पर्वता तथा कोटराणि हृदय खिद्यमे किम् ॥)

जसे सुपुस्य आहेत तसे कलहा आहेत नशा नया आहेत, तशी बळणे आहेत, जसे
दोंगर आहेत तशा दन्या आहेत हे हृदया, तू खिन का होतोस ?

अस्त्यसंसर्गस्य विद्याल । ' अस्त्यसंसर्ग' चा ' विद्याल' आदेश होतो -

ने छट्टेविणु रयणनिहि अप्पट्टे वदि घल्लुति ।

तइ सपइ विद्यालु पर फुविकज्जत भमति ॥ ३ ॥

(ये मुक्त्वा रत्ननिधिं आत्मानं तटे क्षिपन्ति ।

तेषां शब्दानां स्पर्शं केवलं फुट्टिक्रयमाणा भ्रमन्ति ॥

सागर सोडून जे स्वतः त्या तटावर फेंकतात त्या शब्दाना अस्त्यसंसर्ग आहे केवल
(दुसऱ्याकडून) पुजते ना ते भ्रमण करतात

भयस्य द्रवक्क । भय चा द्रवक्क असा आदेश होतो -

द्विंवे~द्विं विदपुट्टे खाहि वट सचि म एककु वि दम्मु ।

को वि द्रवक्कउ सो पइ जेण समपइ जम्मु ॥ ४ ॥

(दिवने अर्जित खाद् मूर्ख संकिनु मा एकमपि दम्भम् ।

धिमपि भये तत् पतति येन समाप्यते जन्म ॥)

मूलां, दिवसां जे मिथेल तें खा, एक पैसा (दम्भ) मुदा सांठून नघे, कारण असे काहीतरी भय येतें की ज्याने जन्माचाच शेवट होतो.

आत्मीयस्य अप्यण । आत्मीय चा अप्यण आदेश होतो —

पोदंति जे हिमडडे अप्यणउ । (१६७ २)

ह्येदंदि । हाटि चा द्वेदि असा आदेश होतो —

एकमेकडं जइ वि ओपरि हरि मुद्दु सम्पादरेण ॥

तो वि द्वेदि जहिं कदिं वि राही ॥

को संकड सवरे वि वडूनपणा नेहिं पडुहा ॥ ५ ॥

(एकैकं यद्यपि पश्यति हरि मुद्दु सर्वादरेण ।

तथापि दृष्टि यत्र क्वापि राधा ।

क शक्नोति संवरीतु नयने स्नेहेन पर्यस्ते ॥)

जरी चांगल्या प्रगारें, सर्वादरपूर्वक हरि एवेकाडडे पहातो, तरी जेवें राधा आहे तेवें याची दृष्टि जाते स्नेहानें भरलेले डोळे रोखण्यास कोण समर्थ आहे ?

गाढस्य निष्चट्ट । गाढ चा निष्चट्ट हा आदेश होतो —

विभवे कस्तु विरत्तणउ जोवणि कस्तु मरहु ।

सो छेस्तडउ पटाविभइ जो छयाइ निष्चट्ट ॥ १ ॥

(विभवे कस्य स्थिरत्व मीवने कस्य गर्व ।

त लेख प्रस्थाप्यते य छगति गाढम् ॥)

वैभवात् स्थिरता कुणाची ^१ यौवनात् गर्व कुणाचा ^२ (म्हणून) जो खोलवर बिबेल (श - हागेल) असा लेख पाठविला जात आहे

साधारणस्य सड्डुल । साधारण चा सड्डुल असा आदेश होतो

कदि ससड्डुरु कदि मयरड्डुरु कदि चरिहिणु कदि मेहु ।

दूरडिभाह ॥ सज्जनह होइ असड्डुल नेहु । ॥ ७ ॥

(कुत्र शशधर कुत्र मरधर कुत्र बही कुत्र मेघ ।

दूरस्थितानामपि सज्जनाना भवति असाधारण स्नेह ॥)

पुठें चद्र, कुठें समुद्र । कुठें मोर, कुठें मेघ । सज्जन जरी दूर असले तरी त्याचा स्नेह

असाधारण असतो

कौतुकस्म कोड्डु । कौतुक चा कोड्डु हा आदेश होतो —

कुज्जह अन्नहं तरुजरहं कुड्डेण घण्टइ हत्थु ।

मणु पुण एक्कहिं सहइहिं जइ पुच्छइ परमत्थु ॥ ८ ॥

(कुञ्जर अन्येषु तद्वारेषु कौतुकेन घपति हस्तम् ।

मन पुन एकस्या सङ्ख्या यदि पृच्छय परमाथम् ॥)

इतर चागत्या तृप्तावर हती आपत्त्ये सौंढ कौतुकेन (खेळ म्हेणून्) घाततो, पण खरी गोष्ट विचारत तर त्याच मन मात्र फक्त सज्जी (वृत्ता) बरब आहे

त्रीङ्गाणां रोहू । कीडा चा खेळ असा आदेश होतो -

खेळुय कयमगोहिं निच्छय हिं पर्यपइ ।

अशुक्ताउ भक्ताउ अगळे मा चय सामिभ ॥ ९ ॥

(क्रीडा वृत्ता अस्मानि निश्चय हिं प्रजल्पत ।

अनुरक्ता भक्ता अस्मान् मा त्यज म्यामन् ॥)

स्वामी आम्ही कीडा केवळी मुम्हो असे का धोरता ? अनुरक्त अशा आम्हा भक्ताचा त्याग करू नका

रम्यस्य स्वर्णः । रम्य चा स्वर्णः ॥ आदेश होतो -

सरिहिं न सरोहिं न सरवरेहिं न ॥ उज्जाणवणेहिं ।

रम्य स्वर्णा होति चढ निवसनेहिं सुभणेहिं ॥ १० ॥

(सरिद्धिं न सरोमि न सरोवरे नाप उज्जाणवने ।

देशा रम्या भवन्ति मूर्ख निवसद्भिः सुजनैः ॥)

मूर्खी, नष्टानी वा तट्यानी अथवा सरोवरानी किंवा उज्जाणवानी वा वनानी देश रम्य होत नाहीत तर सुजनांच्या रहाण्यानं (रम्य) होताना

अद्भुतस्य ढक्करि । अद्भुतचा ढक्करि असा आदेश होतो -

दिभडा पद पेंहु बोहिभओ महु भग्गइ सयवार ।

पुट्ठिमु पिणं पवमति हँ अइय ढक्करिसार ॥ ११ ॥

(हृदय त्वया एतद् उक्त मम अग्रज जनारम् ।

सुदिष्ट्याम प्रियेण प्रमत्ता (सह) अहं भग्न अद्भुतसार ॥)

हे अद्भुतशक्तियुक्त शठ हृदया, तू माझ्यापुढ शेंकडा वेळ म्हेणाल्य होताना की जर प्रियतर प्रसन्नान्न जाहज तर मी पुढे

हे मलीनस्य देहि । हे सखि चा हेत्रि ॥ आदेश होतो -

दहि म हसहि आलु । (३४९ १)

पृथक्पृथगिण्यस्य जुर्भेतुम् ।

पृथक्पृथक् याचा सुअनुअ अमा आदेश होतो :-

एक कुटुली पंचदि रद्वी तर्हे पंचर्ह वि सुअनुअ सुद्वी ।
बहिणुं तं घर कदि किँव नंदउ जेथु कुटुंबर्ह अप्पणहंदर्ह ॥ १२ ॥
(एरा कुटी पयमि ग्या तेरा पयनामपि पृथक्पृथक् बुद्धि ।
भगिनि तद् एह कयय कथ नन्दतु यय कुटुम्ब आमच्छन्दम् ॥)

एर (शरीरगरी) कुटी (संपत्ती) आहे, निच्यावर पाचाचा अधिकार आहे (हय); पाचाची बुद्धि पृथक् पृथक् आहे हे बहिणी, जेथ कुटुंब आपापल्या छंदाप्रमाणे वागते ते घर आनंदी वर्गे राहिल, ते माग

मूढस्य नास्तिभ- बद्दी । मूढ वे 'नास्तिभ' आणि 'वड' अने आदेश होतात :-

ओ पुणु मणि जि स्वमकयिहभउ
चिनइ देइ न दम्मु न रुभउ ।
रद्वमभमिर कयमुत्ताळिउ
घरहिँ नि कोनु गुणइ सो नाळिउ ॥ १३ ॥
(य पुन मनम्वेव व्यानुगीभूत
चिन्तयति दशानि न दम्भ न हयम् ।
रतिवशध्रमगशील करामागलिनं
एहे एव कुन्त यणयति स मूढ ॥)

जो मनात व्याकुल होऊन चिन्त करतो पण एक पैसा किंवा रुपया देत नाही तो एक मूढ, रतिवश होऊन हिंजारा व घरातच बोटांनी आ भान्न पियावतो, तो एर मूढ

दिवेँ दिँ विद्वत्तर्ह त्याहि वद । (४२२ ४)

नवस्य नगर । नव चा नवत' हा आदेश होतो -

नवगी बरि विमगदि । (४२०-३)

भरस्वत्स्य वृधव । अवरुद चा दडवउ अमा आदेश होतो -

वाळेँ हिँ चळेतेँ हिँ छोअगेँ हिँ जे तर्हे दिहा थालि ।
तहिँ मयरुय-दडवउ पडइ अरुइ काळि ॥ १४ ॥

(वरुन्त्या वरुमानाभ्यां लेचनाभ्यां ये तदा द्य याते ।
तेषु मरुष्यपरासन्द पनति अरुणं यते ॥)

हे बरि, तुराच चरउ कयातीं जे पाश्विरे रे त्यांकर अरुण शरीर मरणाचा दण होतो

यन्सुदु । यदि वा सुदु हा आदेश होतो -

सुदु अग्रह वसताड । (३८५ १)

संविधन केर तणी । संविध चे केर व तण अमे आग होतात -

गयउ सु केसरि पिअहु पलु निचिचतई हरिणाइ ।

जसु कपे हुकारइई मुठहुं पडनि नृणाइ ॥ १५ ॥

(गय स केसरी पिवत पल निचित हरिणा ।

यस्य संविधना हुकारेण मुठेभ्य वतन्ति नृणान ॥)

हरणानों ज्याच्या हुकारान मुर्यातून गवन मढून पणें तो सिंह (आना) गत्य
(तेव्हा) निश्चिपणें पाणी प्या

अह भग्ना अग्रह तणा । (३७९ २)

आमिरीरित्यस्य मन्मीसति छीछिद्वगम् ।

॥ भैपी यत्वा मन्मीसा अमा सीरिगी (२४) आदम होतो -

सन्धावग्रह आलवणु साहु वि लोड करेइ ।

आदग्रह मन्मीसडी जो सज्जणु सो दइ ॥ १६ ॥

(स्वस्थावस्थानामालन सर्वाग्रि लोड करोति ।

भार्ताना मा भैपो इति वा मुनव स ददाति ॥)

स्वस्थावस्थत असणान्यागी सर्वच लोक बोलतात (वग) भिऊ नसो अर्थ
(फक्त) सज्जनच पीडिता (दु मिता) ना म्हणतान

अग्रह दृष्ट वतदित्यस्य जाद्विभा ।

अद् अद् दृष्ट वद् वद् याचा जाद्विभा असा आदेश होतो -

अद् रचसि जाद्विभाए हिभडा मुदसदाव ।

छोडें फुटणपण जिर्वे घणा सहेसइ ताव ॥ १७ ॥

(यदि रज्यमे अग्रह दृष्ट तस्मिन् ह्यय मुग्धास्वभाव ।

लोहेन सुदृष्टा यथा धन (= ताव) सहिष्यते तावन् ॥)

हे मुग्धा हृदया जें जें पाहिलेस त्या ठिकाणी (जर) आमफ क्षालास (तर)
पुण्याच्या लोखणीस जसे घणाचे घाव तमा ताव तुला सोसला रागळ

हुहुर-पुग्धादय शब्दचेषानुकरणयो ॥ ४२३ ॥

अपमनो हुहुरादय शब्दानुकरणे पुग्धादयशेषानुकरणे यथासत्य

प्रयोक्तव्या ।

अपभ्रंशान् हुहुर इत्यादि शब्द शब्दानुकरण दर्शविष्यास, व धुग्व इत्यादि (शब्द) चेशानुकरण दर्शविष्यास अनुक्रमेण उपयोजयेत् उदा -

महँ जाणितँ घुडीसु इउँ प्रेममद्वहि हुहुर ति ।

मद्वरि अचलित्य संपदिय विष्पियनाव झड ति ॥ १ ॥

(मया ज्ञान मद्दयामि अह प्रेममद्वहि हुहुर शब्द कृत्वा ।

केवल अचलितता संपत्तिता विप्रिय - नौ शब्दति ॥)

मला बटल - हुहुर शब्द करीत मी प्रेमरूपी सरोवरात घुडी मारेन पण अचानक कल्पना नसला विरहरूपी नौका (मग) मिनली

आदिग्रहणात् । (सूनालील) आदि शब्दान (असलेच इतर शब्दानुकारी शब्द जाणावयाचे आहेत)

खज्जइ नउ कसरबरेहिं पिजइ नउ घुण्णेहिं ।

एग्वइ डोइ सुहच्छडी पिणं विट्ट नपणेहिं ॥ २ ॥ इत्यादि ॥

(खाद्येन न कमलशब्द कृत्वा पीयते न घुद शब्द कृत्वा ।

एवमेव भवति सुखात्मिका प्रिये शब्दे नयनाभ्याम् ॥)

जेव्हा डोळ्यांनी प्रियवर पाहिला जातो तेव्हा कम कस् शब्द करीत खज्जइ जात नाही अथवा घुद घुद प्यालाहि जात नाही (तरी) सुखास्त्विति आहे

इत्यादि (इतर उदाहरणे जाणावयाची आहेत)

[येथे, कसरबक व घुद हे शब्दानुकरणी शब्द आहेत]

(चेशानुकरण दर्शविष्यास धुग्व -)

भज्ज ॥ माहु महु जि धरि सिद्धया वदेइ ।

ताउ जि विरहु भवक्सेहिं मक्कइघुग्गिउ वदेइ ॥ ३ ॥

(अद्यापि नाथ भवैव गृहे सिद्धयान् वन्दते ।

तान्देव विरह गवाक्षेषु मर्कटचेष्टा ददाति ॥)

माझा नाथ जैन प्रतिमांना वंदन करीत अद्यापि घरातच आहे (प्रताप्याल गेलेल्या नाही) तवरेच विरह गवाक्षान माकडचेष्टा करीत आहे

आदिग्रहणात् । (सूनालील) आदि शब्दाने (असलेच इतर शब्दानुकरणी शब्द जाणावयाचे आहेत उदा)

सिरि जख्खडी खेभडी गळि मणियदा ॥ वीस ।

तो वि गोठ्ठया कराविआ मुदणें उट्टवईस ॥ ४ ॥

इत्यादि ।

[येथें, वेदि व रेसि हे निपात तादर्थ्या आहेत.]

एवं तेहिरेमिमाबुदाहायी ।

याचप्रमाणे तेहि व रेसि यांची उदाहरणे जाणावयाची आहेत.

बहुत्तणहो सणेण । (३६६.१)

[येथें, तणेण ॥ तादर्थ्या निपात आहे]

पुनर्चिनः स्वार्थे डुः ॥ ४२६ ॥

अपभ्रंशे पुनर्चिना इत्येताभ्यां पर स्वार्थे डुः प्रत्ययो भवति ।

अपभ्रंशान् पुनः आणि विना याच्यापुढे स्वार्थे उ (डु) प्रत्यय लागतो. उदा. :-

सुमरिग्नह तं बल्लडं लं बीसरह मणार्डे ।

जहि पुण सुमरण जाई गभ तहो मेवहो कडै नाई ॥ १ ॥

(स्मर्यते तद् बल्लभं यद् विस्मर्यते मनाह् ।

यस्य पुनः स्मरण जानं गते तस्य स्नेहस्य हि नाम ॥)

जें धोडे विसरलें असूनहि आठवलें जाते तें प्रिय म्हणूवयाचें; पण ज्याचे स्मरण होतें व नष्ट होतें त्या स्नेहाचें नांव काय?

[येथें, पुण मयें स्वार्थे उ (डु) आहे]

विणु जुळें न बलाहुं । (३८६.१)

[येथें, विणु मयें स्वार्थे उ (डु) आहे]

अवश्यमो डें-डौ ॥ ४२७ ॥

अपभ्रंशोवश्यमः स्वार्थे डें व इत्येता प्रत्ययो भवतः ।

अपभ्रंशांत ' अवश्यम् ' ला स्वार्थे ऐ (डें) व ञ (ड) हे प्रत्यय लागतात. उदा. :-

जिनिमिदिउ नायगु बनि करहु जसु अधिछेई अछाई ।

मूळि जिण्टुह तुंविणिडे अवसें सुखडि पण्णई ॥ १ ॥

(जिह्वेन्द्रिय नायकं बने कुरुन यस्य अधीनानि अन्यानि ।

मूले विनष्टे तुम्हिन्या अवश्यं दुष्यन्ति पर्णानि ॥)

ज्याच्या अधीन हजर (इन्द्रिये) अशा मुख्य जिह्वेन्द्रियाव्य वग वग. तुंविनी (दुष्या भोराव्या) चें मूळ नष्ट झाल्यावर पाने अवश्य सुखून जातात.

[येथे अवयव चा अवयव झाला आहे]

अवयव न सुगृहीतं सुवर्णितम् । (३०६२)

[येथे अवयवम् चा अवयव झाला आहे]

एकशसो डि ॥ ४२२ ॥

अपभ्रंशो एकशसश्चास्वार्थे द्विर्भवति ।

अपभ्रंशात् एका शब्दापुढ स्वार्थे इ (डि) प्रत्यय लागतो उदा -

एकसि सोल्लखकिभट्ट दण्डवि पच्छिणाद् ।

जो पुणु खड्ड भणुदिभट्ट तसु पच्छिने काइ ॥ १ ॥

(एकश क्षीलकनक्षिताना दीयन्ते प्रायश्चित्तानि ।

य पुन खण्डयति अनुरिचस तस्य प्रायश्चित्तेन किम् ॥)

एकदाच ग्रीक कलमिन म्हात्म्याना प्रार्थयते दिव्यं ज्ञानं एष जो रोम (ग्रीक)
स्तुति करतो त्याला प्रायश्चित्ताचा वाय उपयोग ?

[येथ, एकम् चा एकनि झाला आहे]

अड्डड्डुहा स्वार्थिक क-तुक् च ॥ ४२९ ॥

अपभ्रंशे नाम्न परत स्वार्थे अ ड्ड ड्डु इत्येव त्रय प्रत्यया भवति
तन्मनिप्रोते स्वार्थे कप्रत्ययस्य लोपश्च ।

अपभ्रंशात् नाम्नाच्या पुढ स्वार्थ अ अड्ड (ड्ड) उल्ल (ड्ड) अने तीन प्रत्यय
लागतले, आणि त्याच्या सनियोगामुळे स्वार्थ क प्रत्ययाचा लोप होतो

(स्वार्थे अ प्रत्ययाचें उदाहरण)

विरहाणल्लज्वाळकराळिभट्ट पडिड पथि अ मिट्टव ।

॥ मेळवि सम्बहि पथिभहि सो नि किभट्ट अमिड्ड ॥ १ ॥

(विरहाणल्लज्वाळकराळि पथिक् पाथ यद् दृष्ट ।

सद् मिलित्वा सर्वे पथिवै स एव कृत अमिष्ट ॥)

जेव्हा विरहाणीच्या ज्वालांनी छोरपळ्ळेल्या पाथक रस्त्यावर दिमला तेव्हा सद्
पथिकांनी मिळून त्याला अग्नीवर ठेवला (कारण तो मेला होता)

[यथे मिट्टु मिजउ, अमिड्डु मय्ये स्वाई अ आहे]

ड्ड । अ (ड्ड) (स्वार्थे प्रत्ययाच उदाहरण)

महु कट्टो ॥ दोसडा । (३०९१)

[येथ, दोसडा मध्ये अड (डड) आहे]

हुल्ल । उल्ल (डल्ल) (स्वार्थे प्रत्ययाच उदाहरण)

एकक हुड्डली पचडिं रुदी । (४२२-१२)

[येथ, 'कुड्डली मध्ये उल्ल (डल्ल) आहे]

योगजात्रैषाम् ॥ ४३० ॥

अपभ्रंशो अडडहुल्लाना योगभेदेभ्यो ये जायन्ते डडम इत्यादयः
प्रत्ययान्तेऽपि स्वार्थे प्रापो भवन्ति ।

अपभ्रंशात अ, अड, उल्ल यांचेपामून परस्पराने सयोगान निरनिराळ्या प्रकारे
साधलेले जे अडम (डडम) इत्यादि प्रत्यय होतात, ते मुळा प्राय स्वार्थे (प्रत्यय)
अमतात उदा —

डडम । अडम (डडम) (प्रत्ययाचें उदाहरण)

कोवेंति जे डिअडड अण्णडं । (३५० २)

[येथ, डिअडड मध्ये डडम (अडम) प्रत्यय आहे]

—अत्र किल्लय (१ २६९) इत्यादिना यल्लुह ।

येथ (हृदयमध्ये) ' किल्लय ' इत्यादि सूत्रानुसार ' य ' चा लोप झाला आहे

हुल्लम । उल्लम (डल्लम) (प्रत्ययाच उदाहरण)

बुडल्लड सुधीदोहसह । (३९५ २)

[येथे, बुडल्लड मध्ये उल्लम (डल्लम) प्रत्यय आहे]

हुल्लडड । उल्लडड (डल्लडड) (प्रत्ययाचें उदाहरण)

सामिपस्ताड सल्लज्जु पिठ सीमामचिडिं वासु ।

वेक्किचि बाहु बल्लुल्लया घण मेहड मीसासु ॥ १ ॥

(स्वामिप्रसाद सल्लज्ज प्रिय सीमामन्धौ वामम् ।

प्रेक्ष्य बाहुगन्त घन्य मुयानि निधायम् ॥)

(प्रियकरावरील) स्वामीचा प्रसाद, सल्लज्ज प्रियकर व सीमासंधीवर वाम, आणि

(प्रियकराचें) बाहुबळ फारून (मुली) सुंदरी निधाय टाकते

[येथे, 'बल्लुल्लया मध्ये उल्लडड (डल्लडड) प्रत्यय आहे]

—अग्रामि स्यान्दी दीर्घह्रस्वी (४ ३३०) इति दीर्घ । एव
बाहु बलुलुड्ड । अत्र प्रयाणो योग ।

यथ (बाहु बलुलुड्ड या) द्वितीया एववन्ती ह्यत्र स्यान्दी दीर्घह्रस्वी या
सूत्रानुसार (अन्त्य स्वर) दीर्घ झाला आहे — यावप्रमाणे बाहु-बलुलुड्ड (ग्राह होइल)
यथे (दुः हं व अ या) तीर्णोच्चादी योग आहे

स्त्रिया तदन्तादौ ॥ ४३१ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियो वर्तमानेष्व प्राक्तनसूत्रव्याचक्षण्यशास्त्रयो ङी प्रत्ययो भवति ।

अपभ्रंशात स्त्रीलिंगान् अमणान्या व मणीठ दोन मूत्रान् (म्हणून ४०९ ४३०)
सागितलेल्या प्रत्ययानी अन्त पावणाऱ्या मणाना इ (ङी) प्रत्यय लागतो उगा

पहिआ ण्ढी गोरडी ण्ढी मणु निभंत ।

अमूमणे हि कषुआ तिगुवाण करत ॥ १ ॥

(पवित्र ह्या गौरी ह्या मार्गमवाक्यपन्ती ।

अधू एवाने वळवुक निमनाद्धान (अर्धशुष्क) कुवती ॥)

(एक पादस्थ दुतल्या अधिकार अत्रापल्या प्रियदर्शन विचारतो) पदिका (माणी)
प्रिया ण्सली ? तुम्ही वाट पडणाऱी व अधू व आम यांनी खोबरी ओली व मुकी करणारी
(अशी ती मला) ण्सली

[यथे गोरबे मध्ये इ (ङी) प्रत्यय आहे]

एक कुडुली पचई रढी । (२४९१) ४०२ १२

[यथ कुडुली मध्ये इ (ङी) प्रत्यय आहे]

आ वाताडू ॥ ४३२ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियो वर्तमानाप्रत्ययान्तराप्रत्ययान्तात् ङा प्रत्ययो भवति । ह्यपवात् ।

अपभ्रंशात स्त्रीलिंगान् अमणान्या प्रत्ययानी अन्त पावणाऱ्या वा प्रत्ययानी अन्त न
पावणाऱ्या मणाना आ (ङा) प्रत्यय लागतो (हा नियम) ई (ङी) प्रत्यय लागतो या
(नियमा) वा अपवात् आहे

पिठ आडु सुभ वतडी झुमि कचडइ पट्ट ।

तडी विरदहो नासनभो धूलडिवा वि न ण्ढी ॥ १ ॥

(प्रिय आवाज शुभ वार्ता घनि वर्ण प्रसिद्ध ।

तस्य विरहस्य न जन धूलिप्रति न दृष्ट ॥)

प्रियम् अल (ही) वानी ऐकनी (त्याचा शब्द—) खनि मनात गिरला, नट होणाऱ्या त्या विरहाची धूळमुळा दिग्गती नाही

[यथ, धूळडिआ मय्य आ (डा) प्रत्यय आहे]

अस्येदे ॥ ४३३ ॥

अपभ्रंशे क्षियां घर्नमानस्य नाम्नो योकारस्तस्य आकारे प्रत्यये परे ह्कारो भवति ।

अपभ्रंशान् स्त्रीलिङ्गात् असणान्या नामाचा (जो) अन्त्य अक्षर त्याचा आकार प्रत्यय पुढे असला इशार होतो उदा -

धूलडिआ जि न दिट्ट । (४३२ १)

[येथे, धूलडिआ मय्ये अशाराचा इशार झाला आहे]

क्षियामिष्येव । (नाम) स्त्रीलिङ्गी (अगेल तरच हा नियम लागतो तसे नसल्यामुळे नियम लागणार नाही उदा -)

सुमि वनइइ पइट्ट । (४३० १)

[यथ, वनइइ मय्ये (स्त्रीलिङ्गा अभ्यासी) इशार घालेल्या नाही]

युष्मदादेरीयस्य डार ॥ ४३४ ॥

अपभ्रंशे युष्मदादिभ्य परस्य ईयप्रत्ययस्य डार इत्यादेशो भवति ।

अपभ्रंशान् युष्मद् इत्यादीपुढे येणान्या ईय प्रत्ययाचा आर (डार) जमा लागण होतो उदा -

सदस काई तुहारेण ज सगहो न मिळिअइ ।

मुहणतरि पिणै पाणिणैण विभ विभास कि छिअइ ॥ ३ ॥

(म'देशेन कि युष्मदीयेन यन्मणय न मिल्यते ।

स्वजान्तरे पीतन पाणीयेन प्रिय पिपासा कि उठणे ॥)

(तुम्हा) सग मिळत नाही, (मग) तुम्हास सदगचा काय उपयोग? स्वजान प्यात्रेच्या पाण्यात (मी) तडान घालू शकय ?

[यथ, तुम्हा मय्ये आर (डार) आदेश आहे]

दिक्खि अम्हास कुतु । (३४५ १)

यदिमि मढास कुतु । (३५१ १)

[यथ, अम्हास व म'र मय्ये आर (डार) आदेश आहे]

अतोहंतुल ॥ ४३५ ॥

अपभ्रंशे इदं किं यत् तदेतद्वय परस्य अतो प्रत्ययस्य डेतुल इत्यादेशो

भवति ।

अपभ्रंशात् इड, किं, यद्, तद्, एतद् यापुढे येनाऽन्या 'अतु' प्रत्ययावा एतुल (डेतुल)

अमा आदेश होतो उदा -

एतुलो । डेतुलो । जेतुलो । तेतुलो । एतुलो ।
(इयान् । कियन् । यावन् । तावन् । एतावन् ।)

अस्य डेतुलहे ॥ ४३६ ॥

अपभ्रंशे सर्वादि. सप्तम्यन्तापरस्य प्रत्ययस्य डेतुलहे इत्यादेशो भवति ।

अपभ्रंशात् सर्वनामापुढ सप्तम्यर्थी येनाऽन्या 'अ' प्रत्ययावा एतुलहे (डेतुलहे) असा
आदेश होतो उदा -

एतुलहे तेतुलहे चारि घरि लच्छि विसडुल धाड ।
विभपदभट्ट व गोरडी निचल कडिं वि न डड ॥ १ ॥

(अत्र तत्र द्वारे गृहे लक्ष्मी विसडुल धावति ।
प्रियप्रभट्टेन गौरी निचला वीरि न निवृत्ति ॥)

येथें, तेथें, घरीं, दारीं (याप्रारें) चवळ लक्ष्मी फिरते, प्रियकरापासून विरुक्त
झालेल्या सुदरींप्रमाणें ती निचलणें कोटेंहि राहत नाहीं
[येथें, एतुलहे व तेतुलहे मध्यें एतुलहे (डेतुलहे) हा आदेश आहे.]

स्वतलोः प्यणः ॥ ४३७ ॥

अपभ्रंशे स्वतलो. प्रत्यययोः प्यण इत्यादेशो भवति ।

अपभ्रंशात् त्व आणि त ल प्रत्ययांवा 'प्यण' अमा आदेश होतो उदा .-

वडुप्यणु परि पाविभड ॥ (३६६)

[येथें, वडुप्यणु मध्यें प्यण हा आदेश आहे]

प्रायोधिकारात् ।

प्रायोधिकारमुक्ते (कधीं कधीं प्यण आदेश होत नाहीं उदा -)

वडुत्तणडो मणेण । (३६६)

तन्त्यस्य इप्पवडं एव्वड एवा ॥ ४३८ ॥

अपभ्रंशे तन्त्यप्रत्ययस्य इप्पवडं एव्वड एवा इत्येते त्रय आदेशा भवन्ति ।

अपभ्रंशात् तन्त्य प्रत्ययाचे इप्पवडं, एव्वड आणि एवा असे तीन आदेश होताना.

उदा -

(जित्वा अशेष कपायबल दत्वा अभय जगत् ।

रात्वा महान्त शिव लभन्ते ध्यात्वा तत्त्वम् ॥)

कपायरूपा सैन्य निवृत्त, जगत् अभय देऊन, महाशक्त घेऊन, तत्त्वाचे ध्यान करून
(ऋषि) आनंद (शिव) मिळविताना

[येथे, जेव्हा मये एषि, ऋषिणु मये एषिणु, तेव्हा मये एषि, आणि शाएणिणु
मये एषिणु, असे आदेश आहेत]

पृथग्योग उत्तरार्थ ।

(या सूत्रात 'क्त्वा'चे चार आदेश) पृथक् सांगण्याचे कारण असे की (याच
प्रत्ययाचा) पुढील सूत्रातही उपयोग (रगदयाचा आहे)

तुम एघमणाणहमणहि च ॥ ४४१ ॥

अपभ्रंशो तुम. प्रत्ययस्य एव अण अणह अणहि इत्येते चत्वार, चकारान् एषि
एषिणु एषि एषिणु इत्येते, एव चाद्यावादेशा भवन्ति ।

अपभ्रंशात तुम् प्रत्ययाचे एव, अण अणह व अणहि असे हे चार, (आणि
सूत्रातील) चकारामुळे एषि, एषिणु, एषि, एषिणु असे हे (चार), याप्रमाणे (एकूण)
आठ आदेश होतात उदा :-

दयं दुष्करं निभयपणु करण न तड पडिहाइ ।

एवम्ह सुहु भुजणह मणु पर भुजणहि न जाइ ॥ १ ॥

(दातु दुप्परं निजरुधन र्त्तुं न तप प्रतिभाति ।

एव मुरा भोवतु मन पर भोवतु न याति ॥)

स्वतः के धन ठेगे दुप्पर आहे, तप करावे असे (कुणालाहि) वाटत नाही मनाला
मुरा भोगावे असे वाटते, पण भोगता (मात्र) येत नाही.

[येथे, देव मये एव, करण मये अण, भुजणह मये अणह, आणि भुजणहि मये
अणहि, असे आदेश आहेत]

जेष्पि चएषिणु सयल धर डेविणु तडु पालेवि ।

विणु सनें तित्थेयरेण को रुक्कड भुवणे वि ॥ २ ॥

(जेतु त्यक्तु सत्तया धरा एतु तप पालयितुम् ।

विना शान्तिना तीर्थक्षरेण व इ स्तोनि भुवनेर्षि ॥)

संपूर्ण पृथ्वी जिंकणे व (जिंकून) तिचा त्याग करणे, मृत (तप) घेणे व (घेऊन)
त्याच पाठन करण, हे जगांत शांति तीर्थक्षरेप्रतिना इतर कुणाला शक्य आहे?

सामान्य उपसहार

व्यत्ययश्च ॥ ४४७ ॥

प्राकृतादिभाषाळक्षणाया व्यत्ययश्च भवति ।

आणि प्राकृत इत्यादि भाषाच्या लक्षणाचा व्यत्यय हातो

यथा मागध्या तिष्ठतिष्ठ (४ २९८) इत्युक्तं तथा प्राकृतपेशाचीशारसेनीवपि भवति । चिष्ठदि ।

मागधीत ' तिष्ठ ' चा ' चिष्ठ ' होतो असें जसें सांगितले आहे, तद्वत् (माहाराष्ट्री) प्राकृत, पेशाची व शौरसेनी यामर्त्याह होतो (उदा) चिष्ठदि ।

अपभ्रंशे रेफस्याधो वा लुगुक्तो मागध्यामपि भवति ।

अपभ्रंशात् (संयोगात्) पुढे अपभ्रंश १ तसाच रहातो वा त्याचा लोप होतो, (हा नियम) मागधीतहि गणतो उदा -

शतमानुषमसभाळके कुभशब्ध भवाहे शचिदे, इत्याद्यन्यदपि द्रष्टव्यम्
(शतमानुषमासभारम् पुम्भसहस्रसंज्ञां संज्ञितम् ।)

—अर्थाच्च इतर उदाहरण पराधीत

न केवळ भाषाळक्षणायां तथाचिदेनामपि व्यत्ययो भवति ।

केवळ भाषाळक्षणाच व्यत्यय होतो असें न हे तर धातूना रामणाच्या प्रत्ययाच्या आदेशाचाहि व्यत्यय होतो

ये वर्तमानशब्दे प्रसिद्धास्ते भूतेऽपि भवन्ति ।

जे वर्तमानशब्द (म्हणून प्रत्यय) प्राप्त आहेत ते भूतकालातहि रागणात उदा -

अहं पेच्छद् बहुतणभो । नभ प्रेक्षाचके इत्यर्थः ।

(अहं प्रेक्षाचके एतन्नयः ।) नंतर एतन्नयानें पाहिलें

[येधे, पेच्छद् हे प्रेक्षाचके या अर्थी आहे]

आभासद् स्वर्णीभरे । आभयापे रजनीचरान् इत्यर्थः ।

(राक्षसानां म्हणल्या)

[यथ, आभासद् हं आभयापे या अर्थी आहे]

भूते प्रसिद्धा वर्तमानपि ।

हेमचंद्रकृत अपभ्रंश व्याकरण टीपा

३२१. संस्कृतमधील शब्द अपभ्रंशांत येतात त्यावेळीं त्या शब्दांमधील स्वरांच्या स्थानी अपभ्रंशांत प्राय इतर स्वर येतात—सूत्रात 'प्राय' म्हणण्याचें कारण असें —अपभ्रंशात ज्या शब्दांचीं रूपे विशेष म्हणून वांगितली आहेत त्या शब्दांचीं रूपेमुळा कधीकधी (माहाराष्ट्री) प्राकृत व शौरसेनी यातील रूपाप्रमाणे होतात.

३३० सूत्रातील 'सि' हें अक्षर प्रथमा एकवचन निदर्शक आहे सोईसाठी विभक्ति—वचनाच्या पारिभाषिक उक्ता पुढें दिल्या आहेत —

विभक्ति	ए व	व व (अ व)
प्र	सि	वस् (अस्)
द्वि.	अम्	वस् (अस्)
तृ	य (आ)	भित्
(च)	हे (ए)	भ्यस्
प	इति (अस्)	भ्यस्
प	इस् (अस्)	आम्
स	कि (इ)	सुप् (सु)

३३० १ दोळ (दे) —विट, नायक धन (उ-धन्या) —प्रियाया धन आदेश , असें टीकाकार म्हणतो 'णाइ' (इव) साठी सूत्र ४४४ पहा

३३० २ दडवड (दे) —दीप्तिम् [जु म-दडवादडवी (किस्तपुराण १ २३ ३३)] 'रत्तडी' साठी सूत्र ४३१ पहा 'कर' साठी सूत्र ३८७ पहा 'तुहुँ' साठी सू. ३६८ पहा 'मई' साठी सूत्र ३७७ पहा

३३० ३ बिट्टी-मयठी व हिंदीतील बेटा, बेटी 'बिर्वे' (यथा) साठी सूत्र ४०१ पहा

३३० ४ एइ (एते) —सू. ३६३ एइ (एया) —सू. ३६२ एथु (अन) —सू. ४०५

३३१ सूत्रातील उत् म्हणजे उ पहा —तपरस्तरकलस्य । (शिवातकोमुदी १ १७०) याचप्रमाणे ओत् (सू. ३३२) म्हणजे ओ, इत् (सू. ३३४) म्हणजे इ, एत् (सू. ३३५) म्हणजे ए, उत् (सू. ३४०) म्हणजे उ असे जाणावयाचे

३३१ १ झाइवि लाइवि—सू. ४३९ पहा

३३२ सूनातील पुढि म्हणजे पुछिजे

३३२१ * निवडाह, छोरपाई-सू. ३३९ पहा

३३२२ जोअतिहे-सू. ३५० पहा. एम्बई-सू. ४२० पहा, पिअ (प्रिय)
हे पठी ए. व चें रूप आहे सू. ३४५ पहा

३३३१ दिअहडा-सू. ४२९-४३० पहा

क्षण हे माहायष्टी प्राकृतमध्यें पठी अ व चें रूप आहे येयें त्याचा उपयोग
दि अ व प्रमाणें केला आहे (हम ३१३४ पहा) दइयें-सू. ३८२ पहा

३३४१ एल्यह-लिंगभेदासाठी सू. ४४५ पहा

३३५ प्राकृतान दि, हि, हिं हे तृतीया अ व चे प्रत्यय आहेत
अपभ्रंशातील तृतीया अ व प्रत्ययांसाठी सू. ३४५ पहा

३३६१ गृहह-सू. ३९४ पहा चिर्वे-सू. ३९७ व ४०१ पहा

३३८१ किमंड-सू. ३८५ पहा

३३९१ टीकाकाम्या मते —अन्योऽपि य प्रक्षर-द्वये कर्तुंक्रमो भवति स
विषय-स्थाने वसति । प्रक्षर द्वय किम् । प्रियते या यश्च न वसति वेति
भावाय । -सइ स्वयम्, -रगिनि-सू. ४३९ पहा

३४०१ येथे मुस्यु (छोस्य) हा शब्द पुछिगांव यावरून आहे (सू. ४४५
पहा) —प्रायोऽभिप्रर प्राय म्हणजे कधी कधी, बहुधा, इत्यादि.

३४०१ रिक्वेरि, कयि या रूपांसाठी सू. ४४० पहा मुहुं-प्राकृत व अपभ्रंश
यांत द्विवचन नवस्थानें द्विवचनासाठी अनेकवचनाचा उपयोग केला जातो

३४११ नीवार्कन्तु (नि सामान्यम्)-सू. ३९७ पहा —मतेऽपि-सू. ४४० पहा

३४१२ आगळउ-म-आगळ

३४१३ वि-सू. ४२० पहा

३४१ सू. ३३३ प्रमाणें तृतीया एकवचनांत 'ए' यतो सू. ३४२ सुवार या
'ए' वर अनुस्वार पठे वा ह्याचेपुढें थ येता

३४३१ उहसन (उहसर) हे भावनाचक नाम प्राकृतप्रमाणें
(हेम २.१५४) अपभ्रंश-प्रत्ययांसाठी सू. ४३० पहा
—ठेई, कई-सू. ४०१, ३९७ पहा

३४४ मूरंतीळ मुह म्हणजे थोर.

३४४१ ठिई सू. ४०१, ३९७ पहा

३४९.१ 'क' व्याख्यानो 'कि' (= किल, यतोपर) असा पाठभेद सा. विरोध यांनी स्वीकारला आहे.

३५०.१ 'तुच्छाय' हे त्या स्त्रीव्या प्रियकराचे संशोधन आहे, असे टीकाकार मानतो. -अक्षरगृह-मू. ४४१ पहा. -इतर हे अव्यय आश्रय दर्शयिते -विधि (यानेनि) -मू. ४२१ पहा.

३५१.१ या श्लोकात, तमेष्टु आणि येतु या सर्वनामपदान्याचक धातुताधित , विशेषांश्या साधारणाने संशेताये साधला आहे (हेम. ३.१८० पहा). भद्र-म.-भल.

३५२.१ आख्यायिके अशी एक समजून प्रचलित आहे की पटावर बसून जर कायळा काय काय करीत असेल तर ते ओरडून पाहुण्याचे आगमन सुचविते. या श्लोकात यमिलेनी विरहिणी कायळ्याची काय काय ऐकते; पण प्रियकर येत असलेल्या मात्र तिला दिसत नाही. म्हणून ती (बहुधा) निराशेने कायळ्यास हाकलून लावीत होती पण तितक्यांत तिला अचानक प्रियकर दिसतो. या घटनेचा परिणाम असा झाला — कायळ्याला हाकलून लावण्याच्या क्रियेत, विरहावस्थेत दृष्ट झालेल्या तिच्या हातातून निघ्या बांगड्या गळून जमिनीवर पडल्या. पण प्रियकराला पाहून झालेल्या आनंदाने तिचे घरीर-हातहि-पुंगळे. त्यामुळे उरलेल्या बांगड्या (हातला लहान होऊ लागल्याने) कच्चीदशी पुडल्या.

३५३ या श्लोकात सांगितलेल्या ३ प्रत्ययापूर्वी नपुं. नामाचा अन्व न्हस्य स्वर विकल्पाने दीर्घ होतो (ए. ३१० पहा).

सूत्र ३३१ ते ३५४ पर्यंत अवर्धनातील नामाचा रूपविचार झाला आहे. सोईसाठी हा सर्व रूपविचार येथे एकत्र दिल्या आहे.

अकारान्त पुलिगी शब्द 'देव'

विभक्ति	ए व	अ. व.
प्र. देव, देवा, देवु, देवो		देव, देवा
कि. देव, देवा, देवु		देव, देवा
तृ. देवे, देवें, देवेण (देविण) (देवि)		देवहिं, देवेहि
व. देवहे, देवहु		देवहुं
प. देव, देवगु, देवसुगु, देवहो, देवह		देव, देवहं
स. देवे, देवि		देवहिं
सं. देव, देवा, देवु, देवो		देव, देवा, देवहो.

इकारान्त पुलिगी शब्द 'गिरि'

प्र. गिरि, गिरी	गिरि, गिरी
दि. गिरि, गिरी	गिरि, गिरी
तृ. गिरिष, गिरिष, गिरि	गिरिई
पं. गिरिह	गिरिहुं
प. गिरि, गिरिह	गिरि, गिरिह, गिरिहुं
स. गिरिहि	गिरिहुं
सं. गिरि, गिरी	गिरि, गिरी, गिरिहो.

उकारान्त पुलिगी शब्दाचीं रूपे 'गिरि' प्रमाणे होतात.

अकारान्त नपुंसकलिङ्गी शब्द 'कमल'

प्र. } कमल, कमल	कमल, कमल, कमलई, कमलाई.
दि. }	

बाकीचीं रूपे अकारान्त पुलिगी शब्दप्रमाणे होतात.

इकारान्त नपुंसकलिङ्गी शब्द 'वारि'

प्र. } वारि, वारी	वारि, वारी, वारिई, वारीई.
दि. }	

उरलेलीं रूपे उच्चरान्त पुलिगी नामाप्रमाणे.

उकारान्त नपुंसकलिङ्गी शब्द 'महु'

प्र. } महु, महु	महु, महु, महुई, महुई
दि. }	

बाकीचीं रूपे उच्चरान्त पुलिगी नामाप्रमाणे.

अकारान्त नपुंसकलिङ्गी शब्द 'तुच्छ'

प्र. }	तुच्छ
दि. }	

उरलेलीं रूपे 'कमल' प्रमाणे.

आकारान्त स्त्रीलिङ्गी शब्द 'मुदा'

प्र. मुद, मुदा	मुदाउ, मुदाओ
दि. मुद, मुदा	मुदाउ, मुदाओ
तृ. मुदय (मुदह)	मुदहि

प. मुदहे (मुदहि)	मुदहु
प. मुदहे (मुदहि)	मुदहु
स. मुदहि	मुदहि
सं. मुद, मुदा	मुद मुदा, मुदहो, मुदाहो

इकारान्त, ईकारान्त, उकारान्त आणि ऊकारान्त स्त्रीलिङ्गी शब्द 'मुदा' प्रमाणेच चालतात

येथेच, पद्ध्भाषाचट्टिका यामध्ये सांगितल्या नामाचा रूपविचार तुलनेसाठी मुराराम पुढे दिले आहे :—

अकारान्त पुलिङ्गी 'राम' शब्द

विभक्ति	ए व.	अ व
प्र	राम, रामा, रामु, रामो	राम, रामा
द्वि	राम, रामा, रामु, रामो	राम, रामा, रामि, रामे
तृ	रामे, रामें, रामेण	रामे, रामहिं, रामाहिं, रामेहिं
प	रामहे, रामाहे, रामहु, रामाहु	रामहु रामाहु
ष	राम, रामा, रामु, रामासु रामस्तु, रामहो, रामाहो	राम, रामा, रामह, रामाह
स	रामि, रामे	रामहिं, रामाहिं, रामसु, रामासु
सं	राम, रामा, रामु रामो	रामहो, रामाहो

अकारान्त नपु 'कुड' शब्द

प्र	कुडु	कुडाह, कुड, कुडे
द्वि	कुडु	कुडाह, कुड, कुडे
सं	कुडु	कुडहो, कुडाहो.

इतर रूपां अकारान्त पुलिङ्गी शब्दाप्रमाणे

इकारान्त पुलिङ्गी 'कड' शब्द

प्र.	कड, कडे	कड कडे, कडहो, कडेहो
द्वि	कड, कडे	कड, कडे
तृ	कडण, कडण, कडण, कडण, कड, कडे	कडहिं, कडेहिं
प	कडहे, कडेहे	कडहु, कडेहु
ष	कड, कडे	कड, कडे, कडह, कडेह, कडहु, कडेहु
स.	कडहि, कडेहि, कडहु, कडेहु	कडहिं, कडेहिं
सं.	कड, कडे	कडहो, कडेहो

उकारान्त पुलिगी 'कार' शब्द

प्र	कर, करु	कर, करु करहो, करहो
दि	कर, करु	कर, करु
तु	करण, करण, करण, } करण, कर, करु	करहि, करहि
प	करहो, कास्हे	करहु करहु
प	कर, करु	{ कर, करु, करह, करह, करहु, करहु
स	करह, करहि, करहु, करहु	करहि, करहि
स	कर, करु	करहो, कास्हो

इकारान्त नपु 'चारि' शब्द

प्र. दि	चारि	चारि
---------	------	------

इतर रूपे इकारान्त पुलिगी शब्दाप्रमाणे

आकारान्त स्त्रीलिङ्गी 'जामा' शब्द

प्र	जामा, जाम, जाइ, जाइ	जामाउ, जामउ, जामाओ, जामओ } जाइउ, जाइउ, जाइओ, जाइओ
दि		
तु	जामाण, जामण जामा, जाम, जाईण, जाइण, } जाइ, जाइ, जाईये, जाइये	{ जामाहि, जामाहि जाईहि, जाइहि
प	जामाहे, जामाह, जाईहे, जाइहे	जाईहु जाइहु, जामाहु, जामहु
प	जामाहे, जामाहे, जाइहे, जाइहे	जामा, जाम, जाई, जाइ
स	जामाहि, जामाहि, जाईहि, जाइहि	जामाहि, जामाहि, जाईहि, जाइहि
स	जामा, जाम, जाई जाइ	{ जामा, जाम, जाई, जाइ जामाउ, जामउ, जामाओ, जामओ, जाईउ, जाइउ, जाईओ, जाइओ

इकारान्त व ऊकारान्त स्त्रीलिङ्गी शब्दांचीं रूपे वरील 'जाई'च्या रूपान्तराप्रमाणे होयत

१५५-१६७ या सूत्रात असुनद् (मी आम्ही) व युष्मद् (तू तुम्ही) ही दोन सर्वनामे साडून, इतर सर्वनामांची जी विविध रूपे अपभ्रंशात होत, ती सांगितलेली आहेत या चेटीवरीं त्यांची इतर रूपे आचार्यस्य अन्त्यस्तानुसार त्या त्या स्वयन्त नामाप्रमाणे होयत

येथच पद्मपाषाणविक्रय ग्रन्थे सांगितलेल्या काही सर्वनामांचा स्वरिवार नुमेरातीं मूळम पुढे दिले आहे —

सब्ब सर्पनाम पुछिगी

प्र	सब्ब, सन्ना, सन्नु, सन्ने	सन्न, सन्ना, सन्ने
दि	" " "	सन्न, सन्ना, सन्नि, सन्ने
त	सब्ब, सन्नै, सन्नेण	सन्ने, सन्नहिं, सन्नाहिं, सन्नेहि
प	सब्बह, सन्नाह	सब्बहु, सन्नाहु
व	सब्ब, सन्ना, सन्नसु सन्नासु, } सन्नस्सु, सन्नहो, सन्नाहो }	सन्न, सन्ना, सन्नहं, स न्नाहं, सन्नेहि
स	सन्नहिं सन्नाहिं	सन्नहिं, सन्नाहिं, सन्नसु, सन्नासु

स्त्रीलिङ्गो 'सन्ना' अथवा 'साहा' 'जाआ' प्रमाणें चाल्लें

नपुं 'सब्ब' हें 'कुड' प्रमाणें चाल्लें

यद् व तद् याची पुछिगातील 'ज' व 'त' हीं अंगें प्र ए व आणि

दि ए व सोडून इतरन पुछिगी 'सब्ब' प्रमाणें चालतात

त्याचीं प्र ए व आणि दि ए व रूपें पुढीलप्रमाणें —

	यद्	तद्
प्र व दि }	हु	तु
ए व }		

यद् व तद् याचीं जा' व 'ता' हीं स्त्रीलिङ्गी अंगें प्र ए व सोडून इतरन 'जाआ' प्रमाणें चालतात पंचमी एकवचनात त्याचीं अनुक्रमें जहे व 'तहे' अशीं रूपें होतात

	यद्	नपु
प्र दि	हे ज	जाह, चाह

	तद्	नपु
प्र दि	तु त	ताह, ताह

उरललीं रूपें पुछिगी 'ज' आणि 'त' प्रमाणें होतात

एतद् चें पुछिगात 'एद' अर्से अंग होतें पुढें दिलेलीं रूपें सोडून इतरन एद' चीं रूपें पुछिगी 'सब्ब' प्रमाणें होतात :—

प्र	एद, एहो, एहु	एद
दि	, , "	एह

एतद्चें स्त्रीलिङ्गात 'एदा' अंग होतें पुढील रूपें सोडून इतरन 'एदा' चीं रूपें 'जाआ' प्रमाणें होतात

प्र		
दि }	एह, एहो, एहु	एह

एतद् नपुं

प्र } एह, एहो, एहु एह, एह, एदह, एदाह
दि }

उत्प्रेली रूपे पुलिगी 'एद' प्रमाणे

अदस् चै 'अमु' अतें पुलिगी अग होते पुदील रूपे सोडून 'अमु' हे अंग 'दाह' प्रमाणे चालवें —

प्र व हि, अ व ओह.

अदस् नपुं

प्र } अमु ओह, अमुह, अमूह
दि }

उत्प्रेली रूपे पुलिगी 'अमु' प्रमाणे

३५५ होतड हें हो (ऽम्) धातूचें स्वार्थ 'क' युक्त व का. वा वि चें रूप आहे होतड ची मक्क अशी संस्कृत छयाहि दिली गेली आहे — बहा, तहा, कहां याची संस्कृत छया यत, तत, कुत अशीहि दिलेली आढळते (विशेल, पृ १८९ पहा)

३५६ १ सहुं-सू ४१९ पहा

३५७ १ या श्लोकांत एक विरहिणीच्या स्थितीचें वर्णन आहे या श्लोकाचा भावार्थ असा — भाषण-भादपदातील पावशाच्या घरीप्रमाणें तिच्या डोळ्यांतून अश्रु-धारा ओघळत होत्या, वस्तु ऋतूतस्थाप्रमाणें तिचा विछना पळवाचा होता, घादऋतूतील मृगाप्रमाणें (अथवा काय-कुमुताप्रमाणें) गाल पांढरे पडले होते, मीमातल्याप्रमाणें अग तप्त होतें, शिशिर ऋतूतील कमलाप्रमाणें तिचे मुखकमल कोमळें होतें

— 'माहड' या शब्दाची माघ व माघ अशी दोनहि प्रकारें संस्कृत छया होऊ शकत (माघ-वस्त ऋतू, वैशाख गी ■ अरे पृ ३७८)

३५७ २ पई-सू ३७० पहा — काह-सू, ३६७ पहा

३५८ १ महारड-सू ४३४ पहा

३६१ १ कड-सू ४२२ पहा. पच्छर-सू ४२० पहा

३६५ १ येयें 'आई सवें' हा एक शब्द मानून त्याची 'आति-स्मरणि' अशी छया अश्रिक्त अशी काटज मंडविअहि-सू, ३८२ पहा.

३६५ २ तुळनेहाटी परमात्मप्रकाश २ १५७ पहा

३६६ १ काही शब्द मित्र असलेल्या पुढील दोहा पहा .—

सपत्तु वि को वि तडप्फडइ सिद्धत्तण्डु तणेण ।

सिद्धत्तणु परि पावियइ चित्तह निम्मलण्ण ॥ पाहुडदोहा ८८

तडप्फडइ—म —तडप्फडणे —तणेण—सू ४२२ पहा वडुप्पणु—सू ४३७ पहा.

३६७ कवण—जु. म —कवण चालू मराठीत कोण

३६७ ३ अणुहाहिं, छइहिं, नवहिं—सू ३८२ पहा. नवहिं (नमन्ति)—
सूत्र ३९७ पहा

३६७ ४ हा श्लोक म्हणजे एका विरही प्रियकराचे मेवाला उद्देशून बोल आहेत
—गवहिं—सू. ३८३ पहा

३६८ १ कणसुग—म कणसुगणे —रण्डइ—अरण्य शब्दातील आय 'अ' चा
लोप होऊन (हेम १ ६६ पहा) 'रण्य' होतो 'रण्य' ला स्वार्थे ङ आणि
अ हे प्रत्यय (सू ४२९ ४३० पहा) लागून रण्डअ. त्याचें सप्तमी ए. व
वै रूप 'रण्डइ' (सू. ३३४)

३७० १ अय लीवर आसक्त झालेल्या नायकाच्या उद्देशून नायिकेचे उद्गार म्हणजे
हा श्लोक

३७० ४ वेगला—म -वेगळा —वृद्ध-कृतान्त (सूत्र ३९६ पहा) द्वि ए. व. तइ
वै उदाहरण :—

तई मेउ अकलठ ठाणु । कुमारपालचरित ८ ३२

३७१ १ तेवडुउ—सू. ४०७ पहा.

३७१ १ एक योद्धा रणागणावर आताना आपल्या प्रियेच्या उद्देशून हे बोल बोलत
आहे —एम्ब—सू. ४१८ पहा.

३७६ १ एक विरहिणी प्रवाताला गेलेल्या आपल्या प्रियकराबद्दल हे शब्द
बोलत आहे
—अवस—सू. ४२७ पहा

३७९ १ आडु—मिथ्या, अलीक, अनर्थक म—आळ.—देडि—सू. ४२२ पहा

३७९ २ या श्लोकातील 'तो' ची संस्कृत छाया सू. ४१७ नुसार तदा वा क्त
अशी होईल हें वैद्य संपादित पुस्तकात ती 'तत्' अशी आढळते.
—पारकड—पारकड—परकीय (हेम २ १४८) नंतर सू. ४२९ नुसार स्वार्थे
प्रत्यय.

३८८-३८९ या सूत्रात अस्मद् व युष्मद् या दोन सर्वनामांचा अपभ्रंशातील
स्म-विचार आल्या आहेत ही स्मै एकत्र पुढें दिली आहेत —

युष्मद्

विभक्ति	ए. व.	अ. व.
प्र.	तुहं	तुम्हे, तुम्हरे
द्वि.	परं, तरे	तुम्हे, तुम्हरे
तृ.	परं, तरे	तुम्हेहिं
पं.	तउ, तुज्ज, तुभ	तुम्हं
ष.	तव, तुज्ज, तुभ	तुम्हं
स.	परं, तरे	तुम्हायु

अस्मद्

विभक्ति	ए. व.	अ. व.
प्र.	हउं	अम्हे, अम्हरे
द्वि.	मह	अम्हे, अम्हरे
तृ.	मरे	अम्हेहिं
पं.	महु, मज्ज	अम्हं
ष.	महु, मज्ज	अम्हं
स.	मह	अम्हायु.

पञ्चभाषाचट्टिका या प्रयात दिलेली अस्मद् व युष्मद् ची स्त्री तुलनेसाठी मुराम पुढें दिली आहेत :—

युष्मद्

विभक्ति	ए. व.	अ. व.
प्र.	तुहु	तुम्हे, तुम्हरे
द्वि.	एरे, तरे	" "
तृ.	" "	तुम्हेहिं
पं.	तुज्ज, तुभ, तउ, तुह, तओ	तुम्हं
ष.	" " " " "	" "
स.	परं, तरे	तुम्हायु.

अस्मद्

विभक्ति	ए. व.	अ. व.
प्र.	हउ	अम्हरे, अम्हरे
द्वि.	मह	" "

तृ	मई	अम्हेहि
प	महु, मग्न	अम्हह
ष	" "	
स	मह	अम्हामु.

३८२-३८८ या सूत्रात अपभ्रंशातील धातु-रूप-विचार आलेल्या आहे. अपभ्रंशातील धातु-रूप-विचार हा बराचसा महासाधूंनी प्राकृतातील धातु-रूप-विचारप्रमाणेच आहे. फक्त, वर्तमानकाळ, आज्ञार्थ द्वि पु ए व, आणि भविष्यकाळ यात मात्र जो योडासा फरक आहे, तो या सूत्रात सांगितला गेला आहे.

३८९ संस्कृतात परस्मैपदाचे

मि	वस्	मस्	
सि	थस्	थ	
ति	तस्	अन्ति	अथे प्रत्यय आहेत

त्यातील ति या प्रत्ययाला चरुन त्यादि ही संज्ञा

३८३ १ बप्पीड-चातक — या श्लोकात 'पिउ' हा शब्द श्लिष्ट आहे. स्त्रीचे बाबतीत 'प्रिय', व चातकाचे बाबतीत 'पिबामि' यासाठी तो योजिलेला आहे — चातक हा फक्त मेघातून पडणारे पाणी पितो, भूमीवरील पीत नाही, असा कविवक्तेत आहे — कित्तिउ-किप्त्- (हेम २ १५७ पहा)

३८३ २ लहहि-सभवे संस्कृतमध्ये लभ् हा धातु आत्मनेपदी आहे. सप्तमी म्हणजे विध्यर्थ

३८५ १ छुडु-यदि (सू. ४२२ पहा)

३८५ १ विणु-सू. ४२६ पहा

३८९-३८६ यात वर्तमानकाळी अपभ्रंशात व्यंग्यारे चे अधिक प्रत्यय सांगितले आहेत, ते पुढीलप्रमाणे —

पुरुष	ए व	अ व
प्र पु	उ	डु
द्वि पु	हि	डु
तृ पु	—	हि

३८७ अपभ्रंशात आज्ञार्थ द्वि पु एकवचनात व्यंग्यारे प्रत्यय या सूत्रात सांगितलेले आहेत ते अथे — इ उ, ए. — संस्कृतमध्ये हि आणि स्व हे आज्ञार्थ द्वि पु ए व चे प्रत्यय आहेत — सप्तमी म्हणजे आज्ञार्थ

३८७ २ आम् (याक्त्) — सू. ४०६ पहा

३८७३ एम्ह्नीं सस्कृत अथा एवमेव अशी बों तैव संपादित पुस्तकाल
आढळते पण सू. ४२० नुसार एम्ह्नीं सस्कृत अथा इदानीम् अशी
होईल —अपुष्टा —म —आपडा, आपुडा

३८८ सस्कृतात 'स्य' हे भविष्यकाल्यचें चि ह आहे

३८८ १ सटपट —म —सटपट

३८९ क्रिये हें कृ पातूचें कर्मणि वर्तमानकाल प्र पु ए व चें रूप आहे

३८९ १ योष्याकार शब्द फरकानें आढळणाय पुढील श्लोक पहा —

सता विषय जु परिहरावलि किज्जेई हट्टें तामु ।

सो दहवण जि मुदियउ सीसु सडिछउ वासु ॥ परमारमप्रकाश १ ११९

३९१ १ श्रीकृष्णाच्या उपस्थितीनें दुखोंबन गोंधळून गेल्य होता इतका कीं दोघांची
भापणें शास्त्रानंतर तो भानावर आला

३९५ १ सपिठिम-सहसाता, सहसत्त (हेम २ १५४ पहा)

—छोल (सह) —म-छोलणें

३९५ २ चूडछउ —सू. ४२९ पहा —सटस्क १—म—सळकणें

३९५ ३ सर्वाद्यन-रिपु-समय —सर्व-भक्षक म्हणजे आग्नि (बहवानल), त्याचा
घातु म्हणजे पाणी (समुद्र), त्यातून निर्माण झालेल्या म्हणजे चंद्र.

३९५ ४ खुडक —म-खटकणें, खुडक (होजन वसणें)-खुडक —म-
गडगडणें-यकासुभ (प्रक्रांतिक प्रवासिन्) —हेम १ ४४ पहा

३९५ ६ बप्पीकी-बापाची पहा बापिकें (आनेअरी १२६७)-चप —म-
चापणें, चोपणें

३९५ ७ तेचिउ —हेम २-१५७ पहा-तेवहु —सू. ४०० पहा-धुडुअइ च्या
देवजी धुडुअइ असाहि एक साठ आढळतो

३९६ श्रीसेनीतदि अनादि अवयुक्त त चा द होतो (हेम ४ २६०)

३९७ म —आम-गाव, नाम-जाव, इ —त्वसणिक —म्हणजे (वर) सांगितलेल्या
लक्षणांनीं सिद्ध झालेले तद्भाव शब्द —विजें, तिजें, जेजें, तेजें —सू. ४०१ पहा

३९९ चालेण ॥ माह खमि बदे । (व्यासेना प भारत स्तम्भे ब्रह्म ।) असा एक
पाठभेद आहे —व्यासानें शुद्धा भारत स्तम्भात प्रथित केले

४०१ डिर् (इ + इर्) म्हणजे न्यातील इ हा इ आहे आणि इ म्हणजे जो
येतो व आपले कार्य करून निघून आतो तो (प्रति गच्छति इति इत्, स्वकार्यं
कुर्या विनश्यत्, इत्यर्थे ।) [प्रत्ययांत आय अवणारे चु (म्हणजे चु, छ, ज,

ह, ण्) आणि इ (म्हणजे ट, र, इ, दे, ण्) हे स्वर असतात.—प्रत्ययाची चुट्ट इतो स्तः । वि. कौ. १.३.७]. हे द्वित् प्रत्यय शब्दाना व्युत्पत्तीना, शब्दातील अन्य स्वरासह पुढील सर्व वर्ण खोब पावतात (इति परे भस्व टेलोपः स्यात् । वि. कौ. ६.४.१४३, तर्हेच द्वित्वसामर्थ्यादभस्यापि टेलोपः । वि. कौ. २.४.८५). टि म्हणजे एकाद्या शब्दातील स्वरांमध्ये जो अन्त्य स्वर असतो, तो घसून पुढील सर्व वर्णांचा समूह (अचोऽन्त्यादि टि । अचामध्ये योऽन्त्यः स आदिर्यस्य तद्विषयः स्यात् । वि. कौ. १.१.६४).

४०७- यावद्-जेवढ; तावद्-तेवढ. -म.-जवढा, तेवढा, गुजराती-जेवहुं, तेवहुं.

४०८- एवहु, केवहु :-म.-एवढा, केवढा

४०९.१ गजिठ :-म.-गाजलेला, गाजणें.

४१४.२ थोड्याफार शब्द-फारकानें आढळणाऱ्या पुढील श्लोक पहा .—

अलङ् गिरामह परममह अत्र वि लठ ण लहति ।

भग्वी मणह ण भंतडी तिम दिवहडा मणति ॥ पाहुडदोहा १६९.

४१५.१ कहतिहु :-सू. ४१६ पहा

४१६.१ छरडा :-म.-साय, सोपडी

४१८.१ वैद्य-संपादित पुस्तकात 'कउ' व 'परोक्षहो' यांची 'कथे' व 'परोक्षे' अशी संस्कृत छाया आढळते पण सू. ४१६ व ३३८ नुसार कुतः आणि परोक्षस्य अशी संस्कृत छाया होईल

४१८.३ 'काइ'ची कय अशी संस्कृत छाया दिली गेली आहे. पण सू. ३६७ नुसार किम् अशी संस्कृत छाया होईल

४१८.४ 'तो'ची संस्कृत छाया सू. ४१७ नुसार 'तत.' अथवा 'तदा' अशी होईल.

४१८.५ थोड्याफार शब्द-फारकानें आढळणारी पुढील ओळ पहा .—

जिम लोणु विलिजइ पाणियई । पाहुडदोहा १७६

४१९ खोडी :-म.-खोड, खोडी.

४२०.३ पचलिओ हा पाठ वैद्य-संपादित पुस्तकात स्वीकारला गेला आहे.— नवली .-सू. ४२२ पहा

४२२.३ बिटाल :-म.-बिटाल

४२२.११ या श्लोकात शरीराचें रूपात्मक वर्णन आहे. येथें पाच म्हणजे पाच इंद्रियें.—कुडुछी-सू. ४२९ पहा.

४२२.१४ दडवड :-अ. म.-दडवाडवी (क्रिस्तापुषण १.२३.३३).

४२३ ४ उठवईस :-म -ऊठवैस

४२५ तेहि व रेसि ची उठाहरणें —

वहि कमु रेसिं तुहुं अवर कम्मरय करेसि । कुमारपालचरित ८ ७०, वसु
तेहिं परिगदु । कुमारपालचरित ८ ७१

४२७ १ धोळ्या-सर शब्द फरकानें आदळणाय पुढील श्लोक पहा .—

पचईं णायकु वसि करहु जेण होति वसि अण्ण ।

मूल विग्रहः सरवरहें अवसईं सुक्कहिं पण्ण ॥ परमात्मप्रकाश २ १४०

४३३ धूलडिआ—धूलि + अड = धूल् + अड = धूलड

नतर, धूलड + आ = धूलडि + आ = धूलडिआ

४३४ ईय हा मत्वर्था प्रत्यय आहे

४३६ भाइ ची भरति असी सस्कृत-जाया वैच-सपादित पुस्तकांत आहे

४३७ त्व आणि तल् (ता) हे सस्कृतमध्ये भाववाचक नामें सिद्ध करण्याचे प्रत्यय आहेत

४३८ तम्प—विध्यर्था कर्मणि धातुसाधित विशेषण सिद्ध करण्याचा प्रत्यय

४३८ १ टीककाराच्या मतें, विद्याविद्वोसाठी कोणा एका सिद्ध पुरुषानें नायिकेला धन इत्यादि देऊन तिचा भर्ता मागितल्या, तेहा ती हे शब्द उच्चारित आहे

४३९ कत्वा—पूर्वकालवाचक धातुसाधित अव्ययें सिद्ध करण्याचा प्रत्यय

४३९ १ अम्हाहि वैं स्थानीं अम्हह असाहि पाठभेद आढळतो

४३९ २, १ या श्लोकांत, मुज शब्दानें मुज नांवाचा माळव्याचा राजा, अथवा मुज नावाचा चाळुक्य राजाचा एक मणि अभिप्रेत आहे, असे काहींचे म्हणणें आहे

४४० १ जैनधर्मांत मोघ, मान, माया व लोभ यांना कषाय म्हणतात

४४१ वृम्—हेत्वर्थक धातुसाधित अव्ययें (वृमन्त) सिद्ध करण्याचा प्रत्यय

४४३ तृन् (-त्)—धानृपासून कर्तृवाचक नामें सिद्ध करण्याचा प्रत्यय

४४८ १ गडदेवह १५.

सूत्र-सूची

सूत्र	सूत्र-क्रमांक	सूत्र	सूत्र-क्रमांक
अ-इ-उ-ऋ-स्वार्यिक-		कथं-यथा-तथा थादे-	४०१
क-ङ्क् च	४२९	कादि-स्थैदोचोद्व्यार-अप्रवम्	४१०
अतो दइसः	४०३	किमः काइ-कवणौ वा	३९७
अतोडेंतुलः	४३५	किमो डिहे वा	३५६
अदस ओइ	३६४	किलायवा-दिवा-सह-नहे	४१९
अनादौ स्वरादसमुक्तानाम्—	३९६	कुतसः कउ कहतिहु	४१६
अन्त्य-अयस्यायस्य उं	३८५	कस्य इ-इउ-इवि-अवयः	४३९
अन्यादशोप्राइसावराइसौ	४१३	क्रिय कीसु	३८९
अनूतोऽपि स्वचित्	३९९	क्रीवे जस्-शसोरिं	३५३
अम्हह भ्यसाभ्याम्	३८०	गमेरेपिष्वेप्योरेर्लुग् वा	४४२
अम्हेहिं भिसा	३७८	मदेरुण्ड	३९४
अवश्यमो डै-डौ	४२७	घइमादयोनर्यका	४२४
अस्येदे	४३३	जस्-शसोरम्हे अम्हई	३७६
आद्यो गानुस्वारौ	३४२	जस्-शसोस्तुम्हे तुम्हह	३६९
आन्तान्ताङ्गाः	४३२	डसः सु-हो-स्सव.	३३८
आपद्विपक्षपदा द इः	४००	डसि-डस्म्या तउ तुज्ज तुअ	३७२
आमन्त्ये जनो हो	३४६	डसि-भ्यस्-डीना हे-हुं-हयः	३४१
आमो ह	३३९	डसेहें-हू	३६६
इदम आय.	३६५	डस्-डस्योहें	३५०
इदम इमुः क्रीवे	३६१	डिनेच्च	३३४
इवायें नं-नउ-नाइ—	४४४	डेहिं	३५२, ३५७
ए चेदुतः	३४३	ट ए	३४९
एइर्बस्-शसोः	३६३	टा-ड्यमा पइ तइ	३७०
एकशसो डि	४२८	टा-ड्यमा मई	३७७
एट्टि	३३३	तस्यादीनां छोल्लादय	३९५
एतदः स्त्री-पु-क्रीवे	३६२	ततस्तदोस्तो.	४१७
एत्यु कुमात्रे	४०५	तभ्यस्य इएव्वउं एव्वउं एसा	४३८
एप्येपिष्वेप्येविणयः	४४०	तादर्थ्ये नेहिं-तेहिं-रेसि-रेसि-	
एवं-परं-सर्मं-धुवं-मा—	४१८	तणेणा.	४२५

तुम एवमणणहमणहि च

तुम्हासु सुपा

तुनोणअ-

त्यादेराय-अयस्य—

अस्य डेत्तहे

स्व-तलोः प्यणः

हरोः प्रसः

पदान्ते उं-हुं-हिं-हंकारणाम्

परस्परस्यादिरः

पश्चादेवमेवैवेदानीं-प्रस्तुतेतसः

पुनर्विनः स्वार्थे हुः

प्रायसः प्राउ-प्राइव-प्राइम्ब-

परिमन्त्राः

बहुत्वे हुः

बहुत्वे हु

ब्रूगो तुवो वा

मिठा तुम्हेहिं

मिस्वेदा

मिस्तुपोहिं

भुव पर्याप्तौ हुन्वः

म्यसामोर्हुः

भ्यसाम्पा तुम्हं

भ्यसो हु

मभ्यत्रयस्यायस्य हिः

महु मन्त्रु डसि-उस्माम्

मोनुनासिको वो वा

म्हो म्मो वा

गुप्पदादेरीयस्य ङारः

४४१ लिङ्गमतन्म

३७४ वस्स्येति-स्वस्य सः

४४३ बाधो रो मुक्

३८२ वान्ययोरुः

४३६ वा यत्तदीतोडेवडः

४३७ विपणोक्त-वर्मनो गुत्र-गुत्त-

३९३ विचं

४११ वेई-किमोर्पादेः

४०९ न्यत्ययश्च

४२० मजेर्तुजः

४२६ शीमादीना बहिल्लादयः

शेषं संस्कृतवत् सिद्धम्

४१४ शौरसेनोवत्

३८४ पष्टपाः

३८६ सर्वस्य साहो वा

३९१ सर्वादेईवेई

३७१ सावस्मदो हुं

३३५ सुपा अम्हासु

३४७ सौ पुंस्वोदा

३९० स्त्रिया जस्-यसोस्दोत्

३५१ स्त्रिया डहे

३७३ स्त्रिया तदन्ताङ्गीः

३८३ समोरस्योत्

३७१ सम्-जस्-यसा लुक्

३९७ स्यादौ दीर्घ-ह्रस्वी

४१२ स्वराणां स्वराः प्रायोपभ्रंशे

४३४ स्वराणां स्वराः प्रायोपभ्रंशे

४४५

३८८

३९८

४१५

४०७

४२१

४०८

४४७

३९२

४२२

४४८

४४६

३४५

३६६

३५५

३७५

३८१

३३२

३४८

३५९

४३१

३३१

३४४

३३०

३२९